Edited by Foxit PDF Editor
Copyright (c) by Foxit Software Company, 2004 - 2007
For Evaluation Only.

Татарский язык на каждый день

Самоучитель

Казань
Хәтер
2000

От автора

Татарский язык относится к семье тюркских языков, его близкие родственники — башкирский, казахский, ногайский, карачаевский, кумыкский, каракалпакский, узбекский, туркменский, азербайджанский, киргизский, тувинский, хакасский, чувашский, якутский и другие тюркские языки. На татарском языке говорят около 7 миллионов человек, из них в Татарстане проживает 1 миллион 765 тысяч, остальные — в 80 регионах бывшего Союза и за рубежом — в Финляндии, Турции, Германии, Америке, Китае, Японии, Австралии и т.д.

Письменность татар имеет долгую историю: точка отсчета — памятники рунического письма (как у многих тюркских народов). Татарские ученые (А.Мухаммадиев, Н.Фаттах) убедительно доказали, что тюркские народы имели письменность еще до новой эры. Затем, с начала X века, вместе с исламом в Волжской Булгарии был принят и арабский алфавит: в конце 20-х годов этот алфавит был изменен на латинский (так называемый «яналиф» — новая азбука), жизнь которого была недолгой. Перед началом Великой Отечественной войны татары перешли на кириллицу, с добавлением 6 букв для некоторых специфических звуков татарского языка. Однако недостатки алфавита на основе кириллицы не удовлетворяли многих. Долгое время общественность обсуждала проблемы возможного перехода на латиницу, предлагались конкретные проекты и они активно обсуждались в печати и правительственных и научных кругах.

В конце 90-х годов большинство общественности согласилось на смену кириллицы на алфавит на основе латиницы. С 2001 года в школах с первого класса начнется обучение татарскому языку на латинском алфавите. Смена трех алфавитов за короткий срок оторвала народ на долгие годы от своей письменной культуры. Сейчас предпринимаются попытки исправить положение: созданы кружки по обучению арабской графике, введены соответствующие курсы в вузах, выпускаются пособия, организованы телепередачи. Но строить — не ломать, дело долгое...

Татарский язык, по сведениям ЮНЕСКО, стоит на четвертом месте в мире по своей стройности, формализованности и логичности. В этом смысле он может быть использован как язык компьютера. Знание татарского дает возможность общаться со всеми представителями тюркских народов. Татарский язык занимает четырнадцатое место в мире.

На старотатарском и современном татарском языке накоплено огромное художественное, философское, историческое, публицистическое, просветительское, эпистолярное, научно-мировоззренческое наследие, оставленное Кул Гали, Мухаммедьяром, Х.Феизхановым, Ш.Марджани, Г.Тукаем, Ф.Амирханом и многими другими поэтами и писателями, учеными, мыслителями, просветителями.

Проблемы обучения татарскому языку особенно остро встали в России в XVIII—начале XIX века: колониальная политика царского самодержавия, христианизация края требовали квалифицированных исполнителей. И поэтому, особенно в XIX веке, были изданы сотни самоучителей, разговорников татарского языка, грамматик, пособий, словарей, книг для чтения, хрестоматий, многие из которых были составлены миссионерами, преподавателями духовных училищ, академий. Они вместе с другими, составленными русскими учеными из высших учебных заведений, а также татарскими учеными и просветителями, заслуживают самого пристального внимания и изучения.

В нашей республике проживают представители многих национальностей. Государственными языками по Конституции Республики Татарстан являются два языка — татарский и русский. Русский язык знает каждый татарстанец. Это понятно. Русскую речь татар во многих случаях не отличишь даже от речи русских. К сожалению, в Татарстане, особенно в городах, много даже татар, которые не владеют родным языком. Знающих татарский язык русских, к сожалению, также немного.

А ведь мы веками живем на одной земле. Даже в XVIII—XIX веках в высших и средних учебных заведениях России обучали татарскому языку. Ситуация изменилась в связи с перестроечными процессами, демократизацией общества, завоеванием Суверенитета Татарстаном. Уже почти десять лет в школах обучают татарскому языку. Обучение татарскому языку введено

и в средних, и в высших учебных заведениях РТ. В связи с этим был составлен и издан комплект школьных учебников для русскоязычных учащихся, выпущены программы, словари, аудиокассеты, методические разработки, различные разговорники, самоучители, пособия для широкого круга читателей, желающих изучить татарский язык и т.д.

Есть и некоторые успехи в этом направлении, чему способствовали не только лингвометодическое обеспечение процесса обучения, но и появление уважения к татарскому народу, его истории, искусству, культуре и желание знать больше об этом и понимание исторической невозвратимости к прошлому, когда татарский язык, имеющий богатую историю, перестал быть языком образования, науки, языком официального общения.

Дорогие друзья! Каждый из вас, кто читает газеты, слушает радио, смотрит телевизор, связан со школами и вузами, хорошо знает, что в 2002 году истекает срок, когда мы все в Республике Татарстан будем свободно общаться на двух государственных языках РТ — татарском и русском.

Эта книга предназначена для желающих изучать татарский язык дома самостоятельно, на курсах, на работе. Она построена по принципу «от простого — к сложному», «от легкого — к трудному». В ней нет трудных и нудных правил. Особенностью ее является обучение живой разговорной речи, что ведется на примере диалогов, близких к естественным. Простейшая транскрипция поможет вам правильно произносить слова и предложения.

Данное издание готовилось несколько лет. Оно включает в себя уроки, опубликованные в журналах «Идель», «Татарстан», газете «Известия Татарстана» и т.д. Кроме того, в данную книгу включены дополнительные материалы, грамматические пояснения, схемы, облегчающие запоминание языкового материала. Книга, в основном, построена на диалогах, носящих разговорный характер и имеющих частотные характеристики употребляемых в них слов и выражений, что позволит вам сразу включиться в разговор на татарском языке. В конце книги вы найдете список изданий, которые вам помогут в обучении татарскому языку.

Урок первый

Особенности татарского языка

Начнем обучение с татарского алфавита. Он составлен на основе русской графики и состоит из 39 букв:

Аа	**Зз**	**Пп**	**Чч**
Әә	**Ии**	**Рр**	**Шш**
Бб	**Йй**	**Сс**	**Щщ**
Вв	**Кк**	**Тт**	**Ъъ**
Гг	**Лл**	**Уу**	**Ыы**
Дд	**Мм**	**Үү**	**Ьь**
Ее	**Нн**	**Фф**	**Ээ**
Ёё	**ң**	**Хх**	**Юю**
Жж	**Оо**	**Һһ**	**Яя**
Җҗ	**Өө**	**Цц**	

Татарский язык имеет следующие особенности.

1. Татарский язык по морфологическому строю относится к агглютинативным языкам. Это значит, что к неизменяющемуся корню друг за другом в определенном порядке присоединяются аффиксы, окончания; например, татарское слово **тәңкә** (чешуя, затем монета) вошло и в русский язык, где приобрело форму

деньга. Добавим к нему аффикс множественного числа: тәңкә-ләр; затем добавим аффикс принадлежности: тәңкә-ләр-ем (мои деньги); затем добавим вариант аффикса исходного падежа: тәңкә-ләр-ем-нән — (от моих монет, денег).

ун (десять)

ун+лык (десятка)

ун+лык+лар (десятки)

ун+лык+лары (его десятки)

ун+лык+лар+ы+(н)а (его десяткам).

Заметили, как слово «растягивается»?

2. В татарском языке существует закон **сингармонизма**. Суть его состоит в следующем: в татарском языке гласные звуки составляют пары по твердости и мягкости: **а — ә, у — Ү, ы — е, о — Ө** (только **и** не имеет твердой пары). Вот поэтому, если в первом слоге имеется твердый гласный, то во всех последующих слогах будут только твердые гласные. И, наоборот, если в первом слоге употребляется мягкий гласный, то во всех последующих слогах будут только мягкие гласные:

бала — дитя; *бала-лар-ыбыз-ны* — наших детей

кил — приходи; *кил-де-ләр-ме?* — приходили ли?

Заметили, что слова в татарском языке или только твердые, или только мягкие? В русском же языке в одном слове встречаются и твердые и мягкие гласные: *первый*, *столик*, *улица*, *ветреный* и т.д.

Исключением из закона сингармонизма являются лишь сложные слова самого татарского языка или заимствованные из арабского, персидского, русского, западноевропейских и других языков. Например: *сигезьеллык* — восьмилетний; *суҮсем* — водоросль; *билбау* — букв. поясная веревка, т.е. пояс; *ГӨлназ* — букв. цветок+ласка; *даһи* — гений; *диктант, академия математика, физика* и т.д.

Другая разновидность закона сингармонизма заключается в следующем. Это — губная гармония, при которой стоящие в первом слоге губные гласные **о — Ө** огубляют стоящие во втором (и частично в третьем) слоге гласные **ы — е**. Все эти звуки произносятся кратко.

Посмотрим:

солы [соло] — овес

коры [къоро] — сухо, сухой
сӨлге [сӨлгӨ] — полотенце
тӨнге [тӨңгӨ] — ночной

3. В татарском языке имеются специфические звуки, как гласные, так и согласные: **[ә], [Ө], [о], [Ү], [е], [ы], [къ], [„], [ң], [һ], [ч], [Җ], [–], [‘]** (гамза): әни, әти, Өч, Өз, озын, Үзем, Үлән, сеңел, ылыс, [къара], [„әдәт], сиңа, һәм, Фәһим, чәй, чәч, Җәй, Җил, [а–ыл], тәэсир [тә‘сир], маэмай [ма‘май].

4. В татарском языке словесное ударение стремится на последний слог в слове; однако имеются случаи, когда этого не происходит. Особенно это относится к вопросительным местоимениям, в которых ударение всегда на первом слоге:

кем — кто?
кайда — где?
кайчан — когда?
ничек — как?
кинди — какой?
кая — куда?
кайдан — откуда?
нәрсә — что? и т.д.

Ударение никогда не падает на аффикс отрицания — **-ма/-мә** в глаголах, а падает на слог перед ним:
бар — барма
кил — килмә
аша — ашама.

Ударение никогда не падает на аффикс вопроса — **-мы/-ме?** Оно падает на слог передним:
Бармы? — есть ли?
юкмы? — нет ли?
кирәкме? — надо ли?
беләме?— знает ли?
матурмы? — красива ли?

Об исключениях из общего правила мы еще будем говорить и дальше.

5. Слогоделение в татарском языке тоже специфическое. Имеется всего 6 типов слогов. Чаще всего встречаются следующие 4 типа:

а) гласный: *ә-ни* (мама), *ә-ти* (папа)

б) гласный+согласный: *ал-ма* (яблоко), *ат-ты* (бросил, выстрелил)

в) согласный+гласный: *ка-ра* (черный); *ба-ра* (идет)

г) согласный+гласный+согласный: *бар-ды* (ходил); *кил-де* (пришел)

2 остальных типа встречаются реже:

д) гласный+согласный+согласный (последние 2 согласных сочетания *йт, нт, рт, лт*): *әйт* (скажи); *ант* (клятва); *арт* (зад);

е) согласный+гласный+согласный+согласный (последние 2 согласных *йт, нт, рт, лт*): *карт* (старый); *тарт* (тяни); *кырт* (резко); *кайт* (возвращайся); *шалт* (хлоп).

Наверное, вы заметили, что сочетание согласных в одном слоге допустимы только такие: **лт**, **рт**, **йт**, **нт**.

Второй слог в татарском языке не может начинаться с гласного звука.

Если следующее слово начинается с гласного, то в предыдущем начинается перегруппировка слогов:

урман арасына (в чащу леса) → [*ур-ма-на-ра-сы-на*]

яшел алан (зеленая поляна) → [*йэ-ше-ла-лан*].

6. В татарском языке нет грамматической категории рода. Категория рода в русском языке играет огромную роль в согласовании в структуре предложения и является весьма трудной для татар.

7. В татарском языке имеется особая форма выражения принадлежности посредством особых окончаний, добавляемых к именам существительным; в русском языке это значение передается притяжательными местоимениями:

алма — яблоко

алма-м — мое яблоко	*алма-быз* — наше яблоко
алма-ң — твое яблоко	*алма-гыз* — ваше яблоко
алма-сы — его, ее яблоко	*алма-лары* — их яблоко

әни — мама

әни-ем — моя мама | *әние-без* — наша мама
әни-ең — твоя мама | *әни-егез* — ваша мама
әни-се — его (ее, их) мама | *әни-ләре* — их мама

8. В татарском языке нет категории глагольного вида, но значения способа протекания действия выражаются вспомогательными глаголами и особыми аффиксами:
укыдым — читал | *укып чыктым* — прочитал
бардым — ходил | *барып килдем* — сходил
кил — приходи | *кил-гәлә* — захаживай

9. В татарском языке каждый аффикс имеет твердый и мягкий варианты, что объяснимо законом сингармонизма. Например:

бар-а (идет), *кил-ә* (приходит)

бар-ды (сходил), *бәр-де* (ударил)

яз-у (писание, письмо), *бел-Ү* (знание).

Варианты аффиксов различаются и по звонкости и глухости:

бар-ды (сходил), *кайт-ты* (вернулся)

бел-де (узнал), *кит-те* (ушел)

кыш-кы (зимний), *яз-гы* (весенний)

кич-ке (вечерний), *кӨз-ге* (осенний).

А иногда различие аффиксов объясняется по носовому характеру звука: урман (лес) — урман-нан (из леса), кӨн (день) — кӨн-нэн (от дня).

10. В татарском языке глагол имеет много временных и неличных форм. Можно сказать, что знание глагола — это основа знаний о татарском языке.

11. В татарском языке нет предлогов, которые располагаются впереди слов. (Например, в русском языке: от дома, к дому, за домом.) В татарском языке есть только послелоги, следующие за словами.

Например:

әти белән — с папой, (букв. папа с);

Ватан Өчен — за Родину, (букв. Родина для);

телефон аша — по телефону, (букв. телефон через);

театр саен — в каждый театр, (букв. театр в каждый);

Айдар кебек — как Айдар, (букв. Айдар как).

12. В татарском языке числительные и прилагательные, находясь перед существительными, не склоняются, не изменяются, то есть не согласуются с существительными.

Ике кыз — две девочки; *матур кыз* — красивая девочка;

ике кызның — двух девочек; *матур кызның* — красивой девочки;

ике кыздан — двух девочек; *матур кыздан* — от красивой девочки;

ике кызда — у двух девочек; *матур кызда* — у красивой девочки.

13. В татарском языке порядок слов довольно жесткий: определение предшествует определяемому, сказуемое завершает предложение, то есть ставится на последнем месте в предложении, обстоятельство предшествует главному слову (сказуемому), дополнение предшествует глаголу-сказуемому. Место обращения и вводных слов грамматически свободно. Поясняющее слово ставится после поясняемого. Обстоятельства времени и места, которые относятся ко всему предложению, ставятся в начало предложения. Типичная ошибка русских, начинающих говорить по-татарски, такова: по примеру родного языка, где в большинстве случаев после подлежащего сразу же ставится сказуемое, они строят и татарские предложения: Я иду на базар — *Мин барам базарга*. Но правильно будет так: *Мин базарга барам. Без университетта укыйбыз.* — Мы учимся в университете.

14. В живой разговорной речи союзы малоупотребительны, в то время как в письменной их довольно много. Все они заимствованы из арабского и персидского языков. Наиболее употребительные из них следующие:

Һәм — и
да-дә, та-тә — и
ләкин — но
әмма — однако
я — или
яки — или
яисә — или

чӨнки — потому что
гҮя — словно
ки — что
я»ни — то есть
әгәр — если

15. В татарском языке имеются специфические придаточные предложения, которые напоминают второстепенные члены, однако неличные глаголы имеют свое подлежащее. Сказуемое в них выражается различными формами неличных форм глагола — деепричастием, причастием, именем действия. Эти так называемые синтетические придаточные предложения всегда предшествуют главному предложению: *Син кайткач, мин әйтермен.* (Когда ты придешь, я скажу). *Яз Җиткәндә, ул кайтты.* (Когда наступала весна, он вернулся).

16. Думаем, что следующая особенность татарского языка облегчит вам его изучение. В татарском языке много русских заимствований, которые пришли в наш язык сотни лет тому назад: *бҮрәнә, моряк, арыш, пароход, келәт, поезд, пушка, завод, бидрә, указ, снаряд* и т.д. Кроме того, много общих с русским языком слов, являющихся заимствованиями из европейских и восточных языков: *солдат, магазин, армия, доктор, конфет, генерал, штаб, император, сенат, шаль, штаб, корабль, гранат, академия, кавалер, пальто, гвардия, билет, касса, банк, чин, пиала, хан, океан, мавзолей, шалаш, джин (Җен), халва (хәлвә), мандарин, помидор, апельсин* и т.д. Наличие таких слов в обоих языках, конечно же, облегчит изучение татарского языка.

17. Кроме того, в русском языке очень много тюрко-татарских заимствований, которые были заимствованы в течение долгих веков как следствие контактов в торговле, политике, культуре, быту и т.д.: деньги *(тәңкә)*, очаг *(учак)*, кибитка *(кибет)*, башмак, башмачник, ичиги *(читек)*, бишмет *(бишмәт)*, малахай, штаны *(эч тун)*, саврасый *(сауры)*, каурый *(кара)*, игреневый *(Җирән)*, аксакал, перемяч *(пәрәмәч)*, бялиш *(бәлеш)*, чакчак *(чәкчәк)* и т.д. Эти слова вам хорошо известны.

18. Татарская речь очень благозвучна, интонационно богата, ритмична, чуть в ускоренном темпе, с обилием эмоциональных частиц и междометий, со множеством речевых формул и клишированных выражений.

Вот пока все. Это было трудное, но необходимое введение к нашим занятиям. Мы будем учиться говорить по-татарски, используя при этом наиболее распространенные стереотипы общения при знакомстве, прощании, согласии, отказе, поздравлении

и т.д. Для облегчения изучения языка будем применять простейшую транскрипцию:

Транскрипция
а — огубленое а в первом слоге
ы — краткий ы
е — краткий е
о — краткий о
Ө — краткий Ө
w — губно-губной звук (похожий на английский)
къ — глубокозаднеязычный глухой звук
« — глубокозаднеязычный звонкий звук
 — штрих для обозначения ударения
[] — границы транскрипции
/ — маленькая пауза
// — большая пауза

Советы тем, кто приступил к изучению татарского языка:

1.Не торопитесь! Пока не усвоили материал, не начинайте новый.

2.Не забывайте, что «Повторение — мать учения». Не уставайте повторять изучаемый материал.

3.Занимайтесь изучаемым Вами языком ежедневно.

4.Слова запоминайте в тесной связи с определенной ситуацией и темой.

5.Постоянно читайте легкие и интересные тексты на изучаемом языке.

6.Постоянно повторяйте про себя и вслух стихи, песни, фразеологические единицы, пословицы и поговорки, предложения.

7.Слушайте по радио татарскую речь и старайтесь найти слова, которые уже вам знакомы.

8.Смотрите по телевизору передачи на татарском языке, обратите внимание на знакомые вам слова.

9.Обратите внимание, что в татарском языке многие слова произносятся не так, как пишутся, что связано с графикой на основе кириллицы и правилами правописания.

10.Ходите чаще в Татарский Академический театр, где ведется перевод спектакля на русский язык. Внимательно вслушивайтесь в речь артистов, постарайтесь понять знакомые вам слова и выражения.

11.Знаете ли вы, что через песни можно изучить язык? Слушайте татарские песни, запоминайте их и пойте не только про себя, но и среди друзей-татар. Связанные с мелодией слова запоминаются легче.

12.Запоминайте слова и выражения, написанные по-татарски на плакатах, объявлениях, афишах, в газетах; находите знакомые Вам слова и выражения. Повторяйте их.

13.Запоминайте не все слова, а — самые употребительные, которых в каждом языке не так уж и много.

14.Не стесняйтесь говорить по-татарски.

15.Громко читайте тексты на татарском языке.

16.Постарайтесь общаться с соседями — друзьями-татарами по татарски; не стесняйтесь, ведь они прекрасно понимают, что обучение языку стоит больших трудов, и будут рады услышать от вас хоть несколько выражений. Уверена, это им будет очень приятно!

17.И последнее: я бы посоветовала завести словарик, куда вы могли бы записывать слова, которые мы будем вводить в уроки и упражнения.

Сегодня мы с вами запомним всего несколько выражений:

— *Рәхмәт!* — Спасибо! (*ә* произносится очень мягко, как в слове *сядь [с’ат']*).

— *Исәнмесез! [исәммесез]* — Здравствуйте!

— *Сау булыгыз! [са– булы„ыз]* — До свидания!

Домашнее задание

Задание 1. Прочитайте следующие слова и предложения:

Бу кем? — Кто это?

Бу нәрсә? — Что это?

Бу малай [малай] — Это — мальчик.

Бу — кыз [къыз] — Это — девочка (девушка).

Бу әни — Это — мама.

Бу әти — Это — папа.

Исәнмесез! [исәммесес] — Здравствуйте!
Рәхмәт — Спасибо.
Сау бул [са– бул] — До свидания (ты).
Сау булыгыз [са– булы»ыз]— До свидания (вы).
Хуш! — Прощай!
Хушыгыз! [хушы„ыс] — Прощайте!
әйе — Да.
Юк [йукъ] — Нет.
Ярый [йарый] — Ладно (можно).
Ярамый [йарамый] — Нельзя.
Рәхим итегез! — Добро пожаловать!

Задание 2. Прочитайте диалоги.

а) — Бу кем?
— Бу — малай.
б) — Бу нәрсә?
— Бу — сумка.

в) — Исәнмесез, Антон!
— Исәнме, Салих.
г) — Сау булыгыз, АлСу!
— Сау бул, Лена.

Задание 3. Составьте маленькие диалоги с выражениями из задания 1.

Урок второй

— Исәнмесез!

Сегодня мы будем знакомиться с особенностями звукового строя татарского языка. Чтобы облегчить это, давайте вспомним алфавит, основанный на кириллице:

Аа әә Бб Вв Гг Дд Ее Ёё Жж ҖҖ Зз Ии Кк Лл Мм Нн Ңң Оо Пп Рр Сс Тт Уу ҮҮ Фф Хх ҺҺ Цц Чч Шш Щщ Ъъ Ыы Ьь Ээ Юю Яя.

Заметили, наверное, что к русскому алфавиту добавлено 6 знаков, обозначающих специфические звуки татарского языка (ә, Ө, Ү, Җ, ң, Һ). Вы так же заметили, конечно, что порядок букв в алфавите несколько иной.

Для нетатар наибольшую трудность представляют именно специфические звуки. В татарском языке 9 гласных звуков (фонем), различающих смысл слов и форм. Они составляют твердую и мягкую пары: а-ә, у-Ү, ы-е, о-Ө. У звука «и» нет твердой пары.

Парность гласных звуков является основой закона сингармонизма, что обуславливает произношение татарских слов только как твердых или только как мягких:

бар-ма-ган-нар-дыр (наверное, не ходили)
кҮр-мә-гән-нәр-дер (наверное, не видели)

Заметили, что в первом слове все гласные твердые, а во втором — мягкие? А теперь посмотрим, как различаются гласные звуки в русском и татарском языках.

Гласный «а» в татарском языке долгий, с чуть огубленным оттенком в начале слова и в первом слоге. Давайте скажем:

апа [апа] — сестра, тетя;

абый [абый] — брат, дядя;

бала [бала] — ребенок, дитя.

Гласный звук **«ә»** отличается от **«а»** только тем, что при произнесении этого звука язык движется вперед. Попробуйте сделать так: **«а»** — язык уходит назад, и спинка его чуть-чуть поднимается к твердому небу; **«ә»** — язык движется вперед и чуть расслабляется и расстилается, кончик его соприкасается с нижними зубами. Произнесите: **а-ә; ә-а; а-ә; ә-а**. Конечно же, вы почувствовали движение языка вперед и назад.

А теперь произнесем слова:

әни (мама)	*әни-ләр-гә*	(мамам)
әти (папа)	*әти-ләр-гә*	(папам)
әби (бабушка)	*әби-ләр-гә*	(бабушкам).

Обратите внимание: к мягкому корню добавляются мягкие аффиксы. А теперь возьмем твердые корни:

апа [апа] — (старшая сестра)	— *апа-лар-га*	[апалар„а]
абый [абый] — (старший брат)	— *абый-лар-га*	[абыйлар„а]
бала [бала] — (ребенок, дитя)	— *бала-лар-га*	[балалар„а]

Прочитаем слова:

мә — на, *әйе* — да, *мәгез* — нате, *әниләр* — мамы, *әбиләр* — бабушки.

Гласные **«ы»**, **«е»** в татарском языке всегда краткие, особенно в безударных слогах. Русские же, обучаясь татарскому, обычно делают типичные ошибки, произнося эти звуки как долгие и открытые (как в русском языке). В татарском языке они произносятся кратко (для различения их краткости в транскрипции будем употреблять знаки «ы»-»е»). Давайте скажем и сравним:

рус.	без	*татар.*	*безгә* [безгә]	нам
	сел		*сезгә* [сезгә]	вам
	пел		*керде* [кер-де]	вошел

рус.	посылка	*татар.*	*ылыс* [ылыс]	хвоя
	тыл		*тырма* [тырма]	грабли
	сыр		*сырлар* [сырлар]	морщины; зазубрины

Звуки **«ы» «е»** чаще употребляются во втором и последующих слогах:

бар-ды [барды] — ходил

абыйсы [абыйсы] — его брат

керде [керде] — вошел

безнеке [безнеке] — наш.

Помните, эти звуки мы употребляли в словах «исәнмесез», «сау булыгыз»?

Гласные звуки **«у»**, **«Ү»** отличаются друг от друга только твердостью и мягкостью. Мягкий звук **«Ү»** произносится так же, как и **«у»**, но язык идет вперед, как при произнесении звука **«ә»**. Давайте скажем: ***у-Ү; Ү-у; у-Ү; Ү-у***. Этот звук несколько напоминает *умляут* в немецком языке. А теперь запомним несколько слов с этими звуками:

зур — большой

ул — он

су — вода

утыр [утыр] — садись

кҮз — глаз

Үз — свой

Үлән — трава

Үт — проходи.

Гласные **«о», «Ө»** в татарском языке являются краткими и огубленными. Гласный звук **«о»** отличается от русского долгого звука тем, что он напоминает английский краткий звук и при его произнесении меньше напряжения в губах. Давайте сравним эти звуки:

русс. пост	татар. *торды* [тордо] — встал
поезд	*солы* [соло] — овес
тополь	*олы* [оло] — старший, большой
колледж	*оны* [оно] — его мука

Гласный звук **«Ө»** отличается от **«о»** только мягкостью: язык движется вперед, губы округляются:

сөлге [сӨлгӨ] — полотенце

көзге [кӨзгӨ] — зеркало

сөте [сӨтӨ] — ее молоко

А теперь сравним образование этих звуков, двигая язык вперед и назад: ***ө-о; о-ө; ө-о; о-ө***. Буквы **«о», «Ө»** пишутся только в первых слогах, несмотря на то, что во втором слоге вместо **«ы», «е»** слышатся **о-Ө** и происходит губная гармония:

көлке [кӨлкӨ] — смешно

торды [тордо] — встал

олы [оло] — старший, большой.

Звук **«и»** почти не отличается от русского, только в конце слога и слова чуть-чуть добавляется **«й»:**

мин — я

син — ты

кил — приходи

ил — страна

ки [кий] — одевай

әби [әбий] — бабушка.

Вот мы и ознакомились с гласными звуками. Запомните:

1) в татарском языке гласные составляют твердую и мягкую пары (даже для **[и]** в учебных целях можно противопоставить сочетание звуков [**-ый]**: **ти- тый-**; **Үти- утый-** и т.д.).

2) этим объясняется очень важный для звукового строя тюркских языков закон сингармонизма — гармония гласных звуков по твердости и мягкости (небная гармония) и губная гармония;

3) в татарском языке звуки **а-ә, у-Y, и** — долгие, **о-ө, ы-е** — краткие.

4) в татарском языке в русских заимствованиях употребляются русские звуки: долгие **о, э, ы**; спорт, этаж, телефон, посылка.

Задание 1. Правильно произнесите слова:

апа	*утыр*	*кер*	*рәхмәт*
бала	*олы*	*абый*	*кYз*
бабай	*кил*	*әни*	*Yлән*
без	*сӨлге*	*әти*	*тор*
сез	*кӨз*	*әби*	*сора*

Задание 2. Прочитайте предложения и переведите:

Апа, утыр!	*Әни, кил!*
Бабай, утыр!	*Әби, ки!*
әни, рәхмәт!	*Апа, сау бул!*
Апа, сора!	*Әти, сау бул!*
әти, кер!	*Исәнме, Гүзәл!*
Бабай, кил!?	*Исәнмесез, Галия!*

Задание 3. Из всех знакомых вам слов выберите только мягкие слова и запишите в тетрадь.

Задание 4. Из всех знакомых вам слов выберите только твердые слова и запишите в тетрадь.

Сау булыгыз! (букв. Будьте здоровы!) До свидания!

Урок третий

Исәнмесез!

Начнем урок с того, как спросить о чем-то.

Как спросить?

Вопрос в татарском языке выражается трояко:

1) вопросительными местоимениями:

кем — кто?

нәрсә — что?

ни — что?

кайда [къайда] — где?

кайчан [къайчан] — когда?

ничек — как?

кYпме — сколько?

ничә — сколько?

кая [къайа] — куда?

нинди — какой?

2) вопросительной частицей **-мы/-ме**:

бармы [бармы] — есть ли?

кирәкме [кирәкме] — нужно ли?

апамы [апамы] — сестра ли?

Эта частица присоединяется к сказуемому, которое всегда занимает последнее место в предложении:

Ул тордымы? — Он встал ли?

әни кердеме? — Мама зашла ли?

СӨлге кирәкме? — Полотенце нужно ли?

3) Средством вопроса в разговорной речи при отсутствии вышеуказанных средств может являться и вопросительная интонация. Это бывает чаще при перепросе:

әни килде? — Мама приехала?

Су кирәк? — Вода нужна?

В заключение урока несколько диалогов из тех 50 слов, которые вам уже знакомы. Проверьте свои знания. Переводы этих диалогов вы сделаете сами. Поговорите между собой.

1. — Кем бар? [кем бар]
— Мин.

2. — Исәнмесез, Нурия апа! [Исәммесез/ Нурийә апа]
— Исәнмесез!

3. — әни, су кирәк.
— Мә.

4. — ГҮзәл, әти кайда?
— Казанда.

5. — Мансур, бу нәрсә?
— КӨзге.

6. — Бала нинди?
— Бала зур.

7. — Апа бармы?
— Бар.

8. — Азат, конфет кирәкме?
— Кирәк.

9. — Гаяз абый, сӨлге кирәкме?
— әйе. Рәхмәт.

10. — Мансур абый, су кирәкме?
— Юк.

11. — Булат, әби юкмы?
— Бар.

12. — Бу кем?
— Алсу.

13. — Бу нәрсә?
— СӨлге.

14. — Сез врачмы?

— Юк. Мин — артист.

15. — Сез Санияме?

— әйе.

16. — Сез Гафур бабаймы?

— Юк. Мин — Габдрахман бабай.

А теперь перейдем к словам, которые нам необходимы в первую очередь, ведь не все слова мы употребляем с одинаковой частотностью. Для бытового общения, как считают языковеды, необходимо не так уж много слов — всего около 3 тысяч. Давайте начнем их изучать.

Мин — я
Син — ты
Ул — он, она, оно
Без — мы
Сез — вы
Алар [алар] — они

Сразу же вслед за ними запомним слова, выражающие родственные отношения:

әни — мама
әти — папа
әнкәй — мамочка
әткәй — папочка
бабай — дедушка
әтием — папа мой
әнием — мама моя
ана [ана] — мать
ата [ата] — отец
әби — бабушка
дәҮ әни — бабушка (букв. взрослая, старшая мама)
дәҮ әти — дедушка (букв. взрослый, старший папа)
абый — брат (старший), дядя
апа — сестра (старшая), тетя
бала — ребенок
туган — родня
кардәш — родственник

Слова, относящиеся к семейной жизни, следующие:

гаилә — семья
егет — парень
кыз — девочка, девушка, дочь
малай (ул) — мальчик
кияҮ [кийә–]— жених, зять
кәләш — невеста
туй — свадьба
килен — сноха, невестка

ир — муж, мужчина
хатын — жена, женщина
хатын-кыз — женщины
никах — брак
Өйләнгән — женатый
Өйләнмәгән, буйдак — холостой
кияҮдә — замужем
кода [къода] — сват, кум
кодагый [къода„ый] — сваха, кума
каенана [къайнана], *биана* — свекровь
каената [къайната], *биата* — свекор
каенсеңел [къайынсеңел] — золовка
каенага [къайнага], *каене* [къайне] — шурин
Үги кыз — падчерица
Үги малай — пасынок
Үги әни — мачеха
Үги әти — отчим
аерылышу [айырылышу]— разводиться

Множественное число.

Коль мы назвали столько имен существительных, то самое место сказать о том, что множественное число имен существительных выражается аффиксами **-лар/-ләр**, **-нар/-нәр**. К словам, оканчивающимся на носовые звуки **м, н, ң** прибавляются последние:

кеше-ләр (люди)
әби-ләр (бабушки)
кҮз-ләр (глаза)
ата-лар (отцы)
урам-нар (улицы)
туган-нар (родные)
кӨн-нәр (дни)

Задание 1. А теперь из всего того, что мы знаем, попробуем составить предложения. Прочитайте их правильно.

әйдә, әти! (Айда, папа!)
әбиләр бара. (Бабушки идут.)

ЗинҺар, бар! (Пожалуйста, иди!)
Мин — әни. (Я — мама.)
Син — әби. (Ты — бабушка.)
Ул — әти. (Он — отец.)
Без — апалар. (Мы — тети.)
Сез — абыйлар. (Вы — дяди.)
Алар — балалар. (Они — дети.)
Без — кардәшләр. (Мы — родственники.)
Ул — кияҮ. (Он жених.)
Наилә кияҮдә. (Наиля замужем.)
Мансур Өйләнгән. (Мансур женился.)
әйдә, Нәфисә апа! (Айда, Нафиса апа!)
Ул — Мәрфуга кодагый. (Она — сваха Марфуга.)
ЗинҺар әйт, Фатих абый! (Пожалуйста, скажи, Фатих абый!)

Задание 2. Преобразуйте отдельные повествовательные предложения из задания 1 в вопросительные с аффиксом -мы/-ме.

Задание 3. Переведите на татарский язык:
Я — Фарида.
Ты — Искандер.
Он — Рустем.
Мы — студенты.
Вы — девушки.
Они — парни.
Пожалуйста, скажи, Галим бабай!
Карима замужем.
Тагир женатый.
Он — ребенок.
Она — сваха.
Мальчик идет.

Задание 4. Напишите одно предложение, в котором были бы только мягкие слова.

Задание 5. Напишите одно предложение, в котором были бы только твердые слова.

Задание 6. Прочитайте и отвечайте на вопросы.

1) — Бу — Фәридәме?

— ----------------------.

2) — حаилә студенткамы?

— ----------------------------.

3) — Алсу кияүдәме?

— ----------------------.

4) — Арслан — кардә̋ме?

— ----------------------------.

5) — Мансур өйләнгәнме?

— ----------------------------.

Задание 7. Запомните татарские народные пословицы:

Тел ТӨмәнгә илтә [тел тӨмәңгә илтә] — Язык доведет до Тюмени.

Ана теле бер булыр [ана теле бер булыр] — Материнский язык бывает единственным.

Сау булыгыз!

Урок четвертый

— Исәнмесез!

— Хәерле кӨн! (Добрый день!)

Сегодня мы будем знакомиться со специфическими согласными звуками татарского языка.

Согласные звуки

В татарском языке насчитывается 28 согласных звуков, различающих слова и формы слов, то есть фонем:

б-п, в-ф, –, г-к, „-къ, д-т, ж-ш, з-с, л, м, н, р, х, ц, щ, ч (рус), **ж-ч** (татар.), **ң, һ, э (гамза).**

Многие согласные почти не отличаются от русских звуков. Однако есть различие: в русском языке согласные бывают твердые и мягкие, что играет смыслоразличительную роль. Помните: брат — брать, мол — моль, удар — ударь? Здесь **т-т’**, **л-л’**, **р-р’** меняют смысл слов. А в татарском языке мягкость согласных зависит от рядом стоящих гласных и не меняет смысла. Первый гласный звук в слове диктует, как произносить согласные: твердо или мягко.

әниләр — мамы

аналар — матери

тозлар — соли

Үләннәр — травы

Давайте посмотрим, как произносятся специфические звуки татарского языка.

Звук **«–»** — обозначается буквой **«в»**, реже **«у», «Ү»:**

авыл — [а–ыл] — деревня

вакыт — [–акъыт] — время

тау — [та–] — гора

МәскәҮ — [мәскә–] — Москва

дәҮ — [дә–] — большой

Когда произносят этот звук, губы округляются, чуть выдвигаются вперед и расходятся.

Звуки **«къ», «„«** образуются при соприкосновении или сближении маленького язычка с мягким небом (очень глубоко). **«къ»** — взрывной, для непривычных — грубоватый звук. А при произношении **«„«** между язычком и мягким небом остается щель, по которой проходит струя воздуха. Эти звуки различаются только глухостью и звонкостью. Произнесите слова:

Казан — [къазан] — Казань

каз — [къаз] — гусь

кул — [къул] — рука

ак — [акъ] — белый

Гата — [„ата] — Гата

гадәт — [„әдәт] — привычка, обычай

галим — [„алим] — ученый.

Звуки **«ж»**, **«ч»** отличаются друг от друга только по звонкости и глухости. **«Җ»** напоминает конечный звук в русском слове *дождь;* произносится в передней части языка при легком поднятии его к твердому небу; между кончиком и средней частью языка образуется углубление:

Җәлил — Джалиль

Җәй — лето

Җиләк — ягода.

кәҖә — коза

Звук **«ч»** отличается от **«Җ»** только глухостью:

чәй — чай *чалбар* — брюки

кечкенә [кечкенә] — маленький
чибәр — красивый, симпатичный

Чиләбе — Челябинск
Чулпан — Чулпан

Русский звук **«ч»** сильно отличается от татарского тем, что являясь аффрикатой, то есть состоит как бы из тесного слияния звуков **«т+ч»** и является взрывным, смычным, в отличие от татарского щелевого «ч».

Звук **«һ»** произносится при сжатии, сближении стенок глотки (ощущение такое, будто слегка прикашливаешь). Этот звук есть и в немецком и английском языках: Henrich Heine (Генрих Гейне). В татарском языке **«һ»** употребляется в персидских заимствованиях:

Һәм — и (союз)
шәһәр — (город)
Һава [һа–а] — воздух

В татарском языке есть еще редко употребляющийся звук **«гамза»** (гортанный взрыв). Образуется смычкой гортани и перерывом голоса. На письме передается буквой **«э»** (имейте в виду, этот звук — согласный):

маэмай [ма'май] — собачка
тәэсир [тә'сир] — влияние
тәэмин [тә'мин] — обеспечение

Вас ожидает очень трудно усваиваемый нетатарами звук **«ң»**. Он образуется смычкой мягкого неба и язычка: мягкое небо, опускаясь, закрывает проход воздушной струи в ротовую полость, и воздух проходит в нос: поэтому этот звук приобретает носовой оттенок. Если вы немного знаете английский или французский язык, то там такой звук имеется, и вы легко сможете произносить его:

meeting — встреча, митинг
thing — вещь
mon — мой
ton — тон

Попробуем сказать этот звук в татарских словах:
уң — правый
моң — мелодия
аңа — ему, ей

таң — заря

Если не получилось, попробуем еще так: при стечении звуков **н+„** если быстро произнести их, может получиться этот звук:

кӨн+гә [кӨңгә] — дню

Казан+га [къазаң„а] — в Казань.

Вы, вероятно, устали от обилия незнакомых вам звуков, которые необычны для вашего слуха, трудны для произношения. Не унывайте! Вспомнив пословицу «Повторение — мать учения», давайте еще раз вспомним эти звуки, повторим слова, которые мы уже не раз произносили. (переводы посмотрите сами из раздела о звуках):

авыл [а–ыл]
вакыт [–акъыт]
тау [та–]
дәҮ [дә–]
Казан [къазан]
каз [къаз]
кул [къул]
ак [акъ]
Гата [„ата]
гадәт [„әдәт]
галим [„алим]
Җәлил
кәҖә
Җәй
Җиләк
чәй
кечкенә [кечкенә]

чибәр
чалбар [чалбар]
Чиләбе
Чулпан
Һәм
шәҺәр
Һава [Һа–а]
маэмай [ма’май]
тәэсир [тә’сир]
тәэмин [тә’мин]
уң
моң
аңа
таң
кӨн+гә [кӨңгә]
Казан+га [къазаң„а]

А теперь переходим к средствам выражения утверждения и отрицания в татарском языке. Это очень важно, так как мы в речи постоянно или утверждаем, или отрицаем...

Утверждение и отрицание

Отрицание при именах (кроме глагола) выражается частицей **«тҮгел [тҮгел]»**, которая ставится после знаменательного слова в отличие от русского **«не».**

Бу — Мансур. (Это — Мансур).

Бу — Мансур тҮгел. (Это — не Мансур).

Бу — МəскəY. (Это — Москва).

Бу — МəскəY тYгел. (Это — не Москва).

Бу — апа. (Это — сестра).

Бу — апа тYгел. (Это не сестра).

Авыл зур [а–ыл зур]. (Деревня большая).

Авыл зур тYгел. (Деревня не большая).

Маэмай кечкенə [ма'май кечкенə]. (Собачка маленькая).

Маэмай кечкенə тYгел [ма'май кечкенə тYгел]. (Собачка не маленькая).

Су чиста. (Вода чистая).

Су чиста тYгел. (Вода не чистая).

Глагольное отрицание осуществляется добавлением к корню глагола аффиксов -ма/-мə. Почему -ма-мə? Потому что этого требует закон сингармонизма. Ударение при отрицании ставится на слог перед аффиксом отрицания:

бар [бар] — *барма*
əйт — əйтмə
кер — кермə
яз — язма
утыр — утырма
аша — ашама

Есть еще специальное выражение отрицания. Это слово **«юк [йукъ]» — «нет»,** которое очень часто употребляется в разговорной речи. Даже А.Райкин подшучивал с этим словом. Помните? «Раствор бар, кирпич юк. Кирпич бар, раствор юк.» Здесь слово **«бар»** значит **«есть, имеется».** Итак, **бар** и **юк** оказываются антонимами.

Утверждение оформляется **отсутствием** всех указанных форм отрицания. Конечно же, эмоциональных форм утверждения и отрицания в живой речи очень много; но для нашего первого знакомства с татарским языком они очень трудны, и пока в этом нет необходимости. Настало время поговорить по-татарски. Думаю, что вы уже усвоили звуки, разницу между буквами и звуками, поэтому транскрипцию не даем. Конечно же, слова вам понятны.

1. — Бу нəрсə?
— Бу — су.
2. — Бу нəрсə?
— Бу — сΘлге.
— Юк, бу сΘлге тYгел, салфетка.

3. — Бу кем?
— Бу — РӨстәм.
— Юк, бу РӨстәм тҮгел.
4. — РӨстәм кем?
— РӨстәм — галим.
5. — Булат кем?
— Булат — студент.
— Юк. Булат студент тҮгел, журналист.
6. — Бу нәрсә?
— Бу — чәй.
— Юк, бу чәй тҮгел, кофе.
7. — Бу тозмы?
— әйе, бу — тоз.
8. — Бу Җиләкме?
— Юк, Җиләк тҮгел.
— Нәрсә?
— Конфет.
9. — Бу Искәндәрме?
— әйе.
10. — Бу Рәшитме?
— Юк.
— ә кем?
— Хафиз.
11. — Алло, бу театрмы?
— әйе.
12. — Алло, бу кассамы?
— Юк, ателье.
13. — әни, бу кем?
— Бу — Гариф абый.
14. — әти, бу нәрсә?
— Бу — чалбар.
15. — Бабай, син утыр.
— Рәхмәт.
16. — әби, утырыгыз.
— Рәхмәт.
17. — Рафис, син кер.
— ә мин?
— Син, Камил, кермә.
18. — Морат, син яз.
— ә мин?
— Син, Айдар, язма.
19. — әни, чәй бармы?
— Бар.
— Рәхмәт, әни.
20. — әти, чиста сӨлге бармы?
— Бар.
— Рәхмәт, әти.
21. — Алло, кассамы?
— әйе.
— Билетлар бармы?
— Бар.
— Рәхмәт!
22. — Алло, Нурияме?
— әйе.
— Нурия, су бармы?
— Юк.
23. — Мәрьям, хәерле кӨн!
— Исәнме, СӨмбел!
— Директор бармы?
— Юк.
— Рәхмәт.

Задание 1. Придумайте диалоги из 3-4 реплик, используя слова, которые вы уже знаете из предыдущих уроков. Не стесняйтесь, смелее!

Задание 2. Напишите 10 вопросов и ответы на них.

Задание 3. Переведите на русский язык.

Сау булыгыз, исәнмесез, хӳыгыз, ярый, ярамый, рәхим итегез, рәхмәт, әти, әни, апа, абый, мә, мәгез, бар, ꜋к, зур, кил, кайчан?, кайда?, ничек?, күпме?, кая?, нинди?, бармы?, кирәкме?, дәү әни, дәү әти, кардә̋, туган, гаилә, егет, кыз, туй, хатын, никах, кияүдә, өйләнгән, авыл, ̋әےәр.

Задание 4. Прочитайте и запомните послови͵у.

Теле барлар — халык булган, теле юклар — балык булган! [теле барлар / халыкъ бул„ан/ теле йукълар / балыкъ бул„ан] — Те, у кого был язык, стали народом, у кого не было — стали рыбами.

Сау булыгыз!

Урок пятый

— Исәнмесез!

— Саумысыз! [са–мысыз] — Здравствуйте! (букв. Здоровы ли Вы?)

— Хәерле кич! [хәйерле кич] — Добрый вечер!

Надеемся, что вы почти усвоили специфические звуки татарского языка, поняли природу закона сингармонизма. Чтобы полностью овладеть речью, необходимы постоянные упражнения по произношению звуков, слов, предложений, выражений. Кроме того, еще необходимо знакомиться с правилами слогоделения и ударения, о чем будет следующий раздел.

Особенности слогоделения

Стройность татарского языка и в том, что существует всего 6 типов слогов. Особенность татарского языка состоит также и в том, что второй слог не может начинаться с гласного звука и поэтому в живой разговорной речи границы слогов меняются (см. 10 стр.):

ул ашый (у-ла-шый) — он кушает
син әйт (си-нәйт) — ты скажи
каз ак (ка-закъ) — гусь белый

Задание 1. Разделите знакомые вам слова на слоги:

Җиләкләр, әниләрме, кирәкме, Казанмы, абыйлармы, мәгез, авыллармы, кӨзгеме, бабайлармы, кӨлкеме, нәрсәләр, исәнмесез.

Задание 2. Допишите слоги.

а-...	...-ни
ва-...	...-би
шә-...	...-ти
Һа-...	...-ләк
чи-...	...-тын

Задание 3. Разделите слова на слоги.

кайчан	рәхмәт
нинди	туган
ничә	бала
кҮпме	килен
ничек	кәләш

Ударение

Особенностью татарского ударения является то, что оно чаще всего падает на последний слог в слове, т.е., оно почти фиксировано:

ә-ни
ба-бай
бар-ган [бар-„ан] — ходил
а-выл [а-–ыл] — деревня
кеч-ке-нә [кеч-ке-нә] — маленький.
бар — барды — бардылар
Өстәл — Өстәлләр — Өстәлләрне
малай — малайлар — малайларны

Однако имеются случаи, когда ударение может падать и на первый, и на предпоследний слоги.

Один случай мы уже описали во втором уроке: в вопросительных местоимениях ударение падает на первый слог. Помните?

кайда? кайчан? кҮпме? нинди? нәрсә? ничек? ничә?

Второй случай: ударение ставится на слог перед частицей вопроса **-мы/-ме**:

бар-мы? (есть ли?)
ки-рәк-ме? (нужно ли?)
ә-ни-ме? (мама ли?)
ба-бай-мы? (дедушка ли?)
кеч-ке-нә-ме? (маленький ли?)
чис-та-мы? (чисто ли?)
зур-мы? (большой ли?)
Мә-ди-нә-ме? (Мадина ли?)
Ай-гӨл-ме? (Айгуль ли?)
Бу-лат-мы? (Булат ли?)

Третий случай: ударение в глаголах ставится на аффикс перед показателем отрицания — **-ма/-мә**:

бар — бар-ма (не ходи)
яз — яз-ма (не пиши)
кер — кер-мә (не входи)
утыр — утыр-ма (не садись)
аша — аша-ма (не ешь)
тарт — тарт-ма (не тяни)

Однако имеются исключения из этого общего правила:

Четвертый случай. В союзах, заимствованных из арабского и персидского языков, ударение ставится на первом слоге: *чӨнки, хәтта, ләкин, әмма, гҮя, гәрчә, яки, бәлки, я»ни* и т.д.

Пятый случай. В глаголах повелительного наклонения во втором лице ед. и мн. числа ударение ставится на первом слоге: *барыгыз, әйтегез, эшлә, сӨйлә.*

Шестой случай. Многие частицы, послелоги не принимают на себя ударения: *матурмы, ул да, шулай ук, Өй эчендә, эш Өчен.*

Седьмой случай. Усилительные частицы *бик* (очень), *иң* (самый), *бер дә* (совершенно, совсем), *гаять* (очень), *Үтә* (чересчур), употребляющиеся перед словом, принимают на себя сильное ударение: *бик матур* — очень красивый, *иң матур* — самый красивый, *гаять матур* — слишком красивый, *бер дә кайтмый* — совсем не приезжает, *Үтә матур* — чересчур красивый.

Восьмой случай. В парных словах, которых очень много в татарском языке, ударение падает на конечный слог первого компонента: *хатын-кыз* (женщина), *мал-туар* (скотина), *малай-шалай* (мальчишки), *тимер-томыр* (железки) и т.д.

Девятый случай. Русские слова, заимствованные после 1917 года через письменный язык, сохраняют свое ударение: *революция, администрация, журнал, газета, финанс, экономика, аренда* и т.д. и при склонении они сохраняют это ударение, за исключением тех случаев, когда ударение падает на последний слог и оно перемещается назад с аффиксами.

Ср.:

газета	*журнал*
газеталар	*журналлар*
газеталарда	*журналларда*

И еще: в русском языке ударение играет огромную роль для смыслоразличения и представляет для татар большую трудность, чего не скажешь о татарском ударении: хотя оно заметно в изолированных словах, но в речевом потоке теряется, ослабляется и особо не фиксируется. И поэтому советуем вам при разговоре постараться не особенно акцентировать ударение.

Многие вспомогательные слова в татарском языке часто теряют ударение и произносятся с самостоятельным словом под одним фразовым ударением. Например, очень частотны в речи частицы **әле, инде,** выражающие просьбу. Попробуем сказать:

— *Нурия, алма бир әле!* [нурийә/ алма бирәле] — Нурия, дай-ка яблоко (пожалуйста).

— *әни, тоз бир әле.* [әни/ тоз бирәле] — мама, дай-ка соль (пожалуйста).

— *Апа, утыр инде.* [апа/ утыринде] — тетя, садись уж (пожалуйста).

— *Искәндәр, кер инде.* [искәндәр/ керинде] — Искандер, заходи уж (пожалуйста).

Задание 4. Сделайте упражнения самостоятельно. Проставьте ударения в следующих словах и формах. Разделите слова на слоги. Переведите знакомые слова и формы.

Образец:

баламы; торма

ба-ла-мы (ребенок ли?)

тор-ма (не вставай)

Слова: *Казанмы, Җиләкме, МәскәҮме, безме, Үләнме, олымы; әйтмә, белмә* (не знай), *чыкма* (не выходи), *алма* (не бери), *ачма* (не открывай).

* * *

А теперь переходим к существительным и их формам в татарском языке.

Множественное число существительных

Вы даже не предполагаете, какие трудности испытывает учащийся татарин, — когда изучает множественное число существительных в русском языке: в женском роде — одни показатели, в мужском — другие, в среднем — третьи. Кроме того, есть существительные, имеющие только множественное число. Помните?

стол-ы	стручк-и
стуль-я	полотенц-а
жен-ы	брюк-и
окн-а	ворот-а
земл-и	ножниц-ы и т.д.

А в татарском языке средством выражения множественного числа является всего один аффикс в разных вариантах: **-лар/-ләр;** к словам, оканчивающимся на *м, н, ң* — **-нар/-нәр**.

К твердым словам добавляется **-лар и -нар**, к мягким — **-ләр и -нәр**:

абый-лар *әни-ләр*

бабай-лар	*эти-ләр*
бала-лар	*кҮз-ләр*
тырма-лар	*кӨзге-ләр*
каз-лар	*әби ләр*
кул-лар	*шәҺәр-ләр*
чалбар-лар	*Җиләк-ләр*
моң-нар	*галим-нәр*
таң-нар	*кем-нәр*

Эти слова вам знакомы из предыдущих уроков. Если позабыли, вернитесь к ним и узнайте, как они произносятся и что обозначают.

Задание 1. Образуйте множественное число от слов:

кич	*тоз*	*Һава*	*ата*	*кодагый*
алма	*кӨз*	*маэмай*	*эне*	*шәҺәр*
сӨлге	*Җәй*	*тырма*	*сеңел*	*авыл*
тау	*Җиләк*	*ана*	*кода*	*бабай*

Задание 2. Правильно прочитайте предложения, переведите. Ответьте на вопросы:

Үләннәр зурмы?	*СӨлгеләр нинди?*
әбиләр бармы?	*СӨлгеләр кирәкме?*
КӨзгеләр юкмы?	*Артистлар кайдан?*
Балалар зурмы?	*Апалар бармы?*
Аналар кайда?	*Врачлар бармы?*
әниләр кайда?	*Авыллар зурмы?*
Концертлар кайчан?	*Җиләкләр бармы?*
Таулар зурмы?	*ШәҺәрләр зурмы?*
Чәйләр юкмы?	*Малайлар кечкенәме?*
Заллар матурмы?	*Аудиторияләр чистамы?*
СӨлгеләр чистамы?	*Балалар кечкенәме?*
Галимнәр бармы?	*Рестораннар кайда?*
Магазиннар зурмы?	*Краннар зурмы?*

При общении наиболее часто употребляются речевые формулы. Мы с вами уже знаем *исәнмесез, хәерле кӨн, рәхмәт, сау бул, хуш*. К ним добавим следующие:

Рәхим итегез! — Добро пожаловать!
Хәерле юл! [хәйерле йул] — Счастливого пути!
Тагын килегез! [та„ын килегез] — Приходите еще!
Гафу итегез! [„афу итегез] — Извините!
Яңа ел белән [йаңа йыл белән]! — С Новым годом!
Бәйрәм белән! — С праздником!
ДӨрес [дӨрӨс]. — Правильно. (Верно.)
Яхшы (йахшы). — Хорошо.
Мин риза. — Я согласен.
Мин каршы тҮгел. — Я не возражаю.
Бик әйбәт. — Прекрасно.
Сез хаклы. — Вы правы.
Сез хаклы тҮгел. — Вы не правы.
Рәхмәт сезгә. — Благодарю Вас.
Булмас! — Не может быть!
Эшләр ничек? — Как дела?
Рәхәтләнеп! — С удовольствием!
әлбәттә. — Конечно.
Ярыймы? — Можно?
Ярый. — Ладно. (Можно.)
Зур рәхмәт! — Большое спасибо!
БҮләгегез Өчен рәхмәт! — Спасибо за подарок!
Менә ничек?! — Вот как?!
Менә сиңа мә! — Вот тебе на!
Афәрин! — Браво!
Үтенеп сорыйм. — Очень прошу.
Берни тҮгел. — Ничего не стоит. (Не за что.)
ЗинҺар. — Пожалуйста.

О средствах, выражающих принадлежность

В татарском языке есть особая форма выражения принадлежности чего-либо кому-либо. В русском языке для этого слу-

жат притяжательные местоимения: **мой, свой, его, их** и т.д. Вот эти отношения в татарском языке выражаются особыми окончаниями — аффиксами в трех лицах в единственном и множественном числах.

Вот **первое лицо** единственного числа**;** оно выражается аффиксами **-ым**, **-ем**, **-м**; **-ым** присоединяется к твердым словам, **-ем** — к мягким, **-м** присоединяется к словам, оканчивающимся на гласные звуки:

авыл+ым — деревня моя
чалбар+ым — брюки мои
шәһәр+ем — город мой
кул+ым — рука моя
вакыт+ым — время мое
гадәт+ем — привычка моя

К именам, оканчивающимся на гласные звуки, добавляется аффикс **-м***:*

апа+м — сестра моя
бала+м — дитя мое
алма+м — яблоко мое

А когда аффиксы добавляются к словам, оканчивающимся на **-и -ый**, то они имеют форму ***-ем:***

баба(й)+ем — дедушка мой
әни+ем — мама моя
әти+ем — папа мой
әби+ем — бабушка моя
ипи+ем — хлеб мой

Аффиксы второго лица -ың/-ең/-ң и они добавляются по тем же правилам, как и в первом лице:

авыл+ың — деревня твоя
чалбар+ың — брюки твои
шәһәр+ең — город твой
кул+ың — рука твоя
вакыт+ың — время твое
гадәт+ең — привычка твоя

*

апа+ң — сестра твоя
бала+ң — дитя твое

алма+ң — яблоко твое

*

баба(й)+ең — дедушка твой
әни+ең — мама твоя
әти+ең — папа твой
әби+ең — бабушка твоя

А **третье лицо** очень простое: его аффиксы **-ы/-е**; если слово оканчивается на гласный звук, то аффиксы **-сы/-се.**

авыл+ы — деревня его (ее)
чалбар+ы — брюки его (ее)
шәһәр+е — город его (ее)
кул+ы — рука его (ее)
вакыт+ы — время его (ее)
гадәт+е — привычка его (ее)
апа+сы — сестра его (ее)
бала+сы — дитя его (ее)
алма+сы — яблоко его (ее)
баба+сы — дедушка его (ее)
әни+се — мама его (ее)
әти+се — папа его (ее)
әби+се — бабушка его (ее)

Итак, мы просклоняли слова по аффиксам принадлежности I, II, III лиц в единственном числе. Давайте отразим это в следующей таблице:

Единственное число

Лица	Аффиксы
I	-ым/-ем/-м
II	-ың/- ең/-ң
III	-ы/-е, -сы/-се

Ну, а теперь вы сможете просклонять любое слово. Только не забудьте закон сингармонизма. Еще имейте в виду: когда слово

оканчивается на гласный звук, добавляются аффиксы **-м, -ң, -сы, -се**. Причина этого в том, что два гласных звука в татарском слове не могут находиться рядом.

Задание 3. Просклоняйте слова в единственном числе по трем лицам и переведите. Составьте предложения.

Рәхмәт, тырма, ылыс (хвоя), *Үлән, кҮз, он, кӨзге, сӨлге, су, ант* (клятва), *ана, кӨн, гадәт, галим, кәҖә, Җиләк, маэмай* (собачка), *кӨн, таң, моң.*

Задание 4. Скажите одним словом.

Мой город, твоя деревня, его родственник, мой ребенок, твое время, его старшая сестра, твое полотенце, твоя мать, твой глаз.

Примечание: когда слово оканчивается на глухие согласные **к, къ, п,** они при добавлении аффиксов переходят в звонкие во всех лицах:

китап (книга) — *китабым, китабың, китабы;*

Җиләк (ягода) — *Җиләгем, Җиләгең, Җиләге;*

калак [къалакъ] (ложка) — *калагым, калагың, калагы.*

Формы множественного числа оставим на следующий урок.

Сау булыгыз!

Урок шестой

— Исәнмесез!

— Хәерле иртә! [хәйерле иртә] — Доброе утро!

— Исәннәрмесез! [исәннәрмесез] — (букв.) Здоровы ли вы? — Здравствуйте!

Ȥекоторые графические правила татарского языка.

Буквы **к—г** в существующем алфавите выполняют следующие функции:

а) служат для обозначения звуков **к—г** в мягких татарских словах и русских заимствованиях: *кил* — приходи, *кYз* — глаз, *гΘл* — цветок; газ, гитара, касса, киоск;

б) служат для обозначения звуков **къ—„** в татарских (и арабских) словах: *каш* [къаш] — бровь, *кул* [къул] — рука, *ак* [акъ] — белый, *Гата* [„ата] — Гата (имя) и т.д.

Буква **в** употребляется для обозначения губно-губного полугласного (–) в татарских словах (*авыл* [а–ыл] — деревня, *авыз* [а–ыз] — рот) и губно-зубного звука в русских заимствованиях: вагон, завод, авиа и т.д.

Буква **е** выполняет:

а) функцию татарской краткой фонемы **е**: *кеше* — человек, *тел* — язык, *бер* — один;

б) функцию сочетания **й+е** в начале слова и слога: *егет* [йегет] — парень, *егерме* [йегерме] — двадцать, *Җәен* [Җәйен] — летом;

в) функцию сочетания **й+ы** в начале слова и слога: *ерак* [йыракъ] — далеко, *уен* [уйын] — игра, *каен* [къайын] — береза;

г) функцию фонемы **э** в русских заимствованиях: техника, тире;

д) функцию сочетания **й+э** в начале слова и слога в русских заимствованиях: поезд, Елена.

Буквой **о** выражается краткая татарская фонема **о**, которая пишется только в первом слоге: *он* — мука, *коры* [къоро] — сухой, *колак* [къолакъ] — ухо; буквой **о** передается и русская фонема в русских заимствованиях: каток, завод, орден.

Буквой **э** передаются:

а) татарская краткая фонема е в начале слова: эт — собака, эз — след, элек — раньше;

б) русская долгая фонема **э**: этаж, поэма, экономика;

в) согласная фонема гамза (редко): *тәэсир* — впечатление, *тәэминат* — обеспечение.

Буквами **ю**, **я** передаются:

а) сочетания **й** с **а—ә**, **у—Y** в татарских словах: *якын* [йакъын] — близко, *яз* [йаз] — пиши; весна, *юк* [йукъ] — нет, *кияY* [кийә–] — одевает, *юләр* [йYләр] — глупый;

б) **а**, **у** после мягких согласных и сочетание **й+а**, **й+у** в начале слова и слога в заимствованных из русского языка словах: салют, маяк, Юра, юкагир и т.д.

Буквой **у—Y** передаются гласные **у—Y** и согласный – в конце слова: *кул* [къул] — рука, *ул* — он, *кYз* — глаз, *тау* [та–] — гора, *дәY* [дә–] — большой.

Буквой **ч** передаются татарская щелевая фонема **ч** (*чәч* — волосы, *чәй* — чай) и русская аффриката **ч** в заимствованных из русского языка словах: почта, часовой.

ЦВЕТА

Теперь запомним отдельные слова, выражающие цвета:

ак [акъ] — белый

кара [къара] — черный

яшел [йәшел] — зеленый

зәңгәр — голубой
кызыл [кызыл] — красный
соры [соро] — серый
сары [сары] желтый
ал — розовый
алсу — розоватый
шәмәхә — фиолетовый
коңгырт — коричневый
кҮк — синий

Давайте запомним их в словосочетаниях с названиями одежды:

ак шәл — белая шаль
кара кҮлмәк — черное платье
яшел яулык — зеленый платок
зәңгәр алъяпкыч [алйапкъыч] — голубой фартук
кызыл бияләй — красные варежки
соры бҮрек — серая шапка
алсу кулъяулык [къулйа–лыкъ] — розовый носовой платочек
сары кофта — желтая кофта
кҮк костюм — синий костюм

Эти словосочетания употребляются часто с глаголами:

ки — одевай, надевай; *ю* — стирай; *бәйлә* — повязывай; *сатып ал* — покупай. Например: *әни ак шәл бәйләгән.* — Мама повязала белый платок. *Син кара кҮлмәк ки.* — Ты надень черное платье. *Ул соры бҮрек кигән.* — Он надел серую шапку. *Мин кызыл бияләй кидем.* — Я надела красные варежки. *Апа кызыл алъяпкыч бәйләгән.* — Сестра надела красный фартук. *Ул сары кофта кигән.* — Она надела желтую кофту. *Мин алсу кулъяулык сатып алдым.* — Я купила розовый платочек. *Ул соры оек юа.* — Она стирает серые чулки. *әни яшел алъяпкыч бәйләгән.* — Мама повязала зеленый фартук.

Задание 1. Правильно прочитайте следующие слова, при необходимости правильно расставьте ударения и переведите. Составьте с ними предложения.

Рәхмәт, апа, абый, әнием, әтием, әбиең, бабай, балам, баласы, балалар, әниләр, апасы, кермә, язма, утырма, утырыгыз,

сорама, сӨлгеләр, кӨзгесе, кайда, нәрсә, синме, зурмы, авылым, шәһәрең, куллар, Җиләге, чалбарың, һавасы, маэмайлар, кӨннәр, алмасы, әнисе, китаплар, китабым, китабы, кичләр, әтисе, бабасы, Үләннәр, таңнар, моңнар, Җиләкләр, сӨлгесе.

Задание 2. Составьте вопросительные предложения со словами: *ал, алсу, кҮк, зәңгәр, шәмәхә, яшел, кара, ак, сары, соры, коңгырт.*

Сегодня мы продолжаем изучение форм принадлежности, конкретно, множественного числа. Это будет выглядеть так, когда слово оканчивается на гласный звук:

Множественное число:

I	*апа-быз* (сестра наша)	*сӨлге-без* (полотенце наше)
II	*апа-гыз* (сестра ваша)	*сӨлге-гез* (полотенце ваше)
III	*апа-лары* (их сестра, их сестры)	*сӨлге-ләре* (их полотенце, их полотенца)

Когда слово оканчивается на согласный звук, формы принадлежности следующие:

Множественное число

I	*авыл-ыбыз* (деревня наша)	*шәһәр-ебез* (город наш)
II	*авыл-ыгыз* (деревня ваша)	*шәһәр-егез* (город ваш)
III	*авыл-лары* (их деревня, их деревни)	*шәһәр-ләре* (их город, их города)

Покажем это на таблице:

Множественное число принадлежности
I -быз/-без, -ыбыз/-ебез *II -гыз/-гез, -ыгыз/-егез* *III -лары/-ләре*

Задание 3. Прочитайте слова:

Китабыбыз, Үләнебез, әтиебез, әниебез, чалбарыгыз, бабагыз, Үләнегез, Җиләкләре, кӨзгебез, кӨзгеләре, китаплары, ба-

лагыз, абыебыз, рәхмәтебез, әбиләре, балалары, кӨннәре, бабайлары, суыгыз, тырмабыз, абыегыз, әниегез.

Задание 4. Прочитайте и переведите.

1.— *Китабыгыз зурмы?*

— *әйе, зур.*

2. — *әтиегез картмы?* (стар ли?)

— *Юк, яшь* (молодой).

3. — *әниегез бармы?*

— *әйе, бар.*

4. — *Чалбарыгыз яңамы?* (новый ли?)

— *әйе, яңа.*

5. — *Абыебыз кайчан була?* (будет?)

— *БҮген* (сегодня).

6. — *әниләре кайчан була?*

— *БҮген.*

7. — *Суыгыз тәмле* (вкусная).

— *Рәхмәт!*

* * *

Принадлежность в татарском языке выражается и другим способом: к именам, местоимениям добавляются аффиксы **-ныкы/-неке** [-ныкъы, -неке]. Например:

Пальто минеке. — Пальто мое.

Шарф синеке. — Шарф твой.

×*албар аныкы.* — Бр[?]ки твои.

Телевизор безнеке. — Телевизор наш.

Абый сезнеке. — Брат ваш.

Ма[?]ина аларныкы. — Ма˝ина их.

*

Китап әтинеке. — Книга папина.

Алма минеке. — Яблоко мое.

әни безнеке. — Мама наша.

КӨзге [кӨзгӨ] *Мәрьямнеке.* — Зеркало Марьям.

Тырма Мансурныкы. — Грабли Мансура.

Чалбар бабайныкы. — Брюки дедушкины.

Җиләк апаныкы. — Ягоды тетины.

Эта форма является в предложении всегда сказуемым, и такое сказуемое всегда ставится в конце предложения.

Теперь можно и поговорить.

1. — *Китап кемнеке?* (Книга чья?).
   — *Китап минеке* (Книга моя).
   — *Китап безнеке* (Книга наша).
   — *Китап синеке* (Книга твоя).
   — *Китап сезнеке* (Книга ваша).
   — *Китап аныкы* (Книга его, ее).
   — *Китап аларныкы* (Книга их).
2. — *Алма кемнеке?*
   — *Минеке.*
3. — *Китап кемнеке?*
   — *Апаныкы.*
4. — *Бала кемнеке?*
   — *Бала Айсылуныкы.*
5. — *Тырма кемнеке?*
   — *Мансурныкы.*
6. — *СӨлге кемнеке?*
   — *Галия апаныкы.*
7. — *Җиләк кемнеке?*
   — *Гарифныкы.*
8. — *Бабай кемнеке?*
   — *Безнеке.*
9. — *Су кемнеке?*
   — *ЗӨҺрә әбинеке.*
10. — *Чалбар кемнеке?*
    — *Габбас бабайныкы.*
11. — *КәҖә кемнеке?*
    — *Газизә әбинеке.*
12. — *Маэмай кемнеке?*
    — *Илгизәрнеке.*

Задание 5. Составьте предложения со словами: *минеке, аныкы, сезнеке, аларныкы.*

Числительные (Саннар)

бер [бер] — один
ике [ике] — два

Өч — три
дҮрт — четыре
биш — пять
алты [алты] — шесть
Җиде — семь
сигез — восемь
тугыз [ту„ыз] — девять··
ун — десять
йӨз — сто
мең — тысяча

После десяти счет идет таким образом: *унбер, унике, унӨч, ундҮрт*... Поняли? Продолжайте дальше!

Десятки звучат так:
ун — десять
егерме [йегерме] — двадцать
утыз — тридцать
кырык [къырыкъ] — сорок
илле [илле] — пятьдесят
алтмыш [алтмыш] — шестьдесят
Җитмеш — семьдесят
сиксән — восемьдесят
туксан [тукъсан] — девяносто

После двадцати счет продолжается следующим образом:
21 — егерме бер
22 — егерме ике
23 — егерме Өч
35 — утыз биш
57 — илле Җиде
69 — алтмыш тугыз
94 — туксан дҮрт
102 — йӨз дә ике
223 — ике йӨз егерме Өч
567 — биш йӨз алтмыш Җиде
983 — тугыз йӨз сиксән Өч
1276 — (бер) мең ике йӨз Җитмеш алты
41543 — кырык бер мең биш йӨз кырык Өч

234765 — ике йӨз утыз дҮрт мең Җиде йӨз алтмыш биш

В отличие от русского языка в сочетании числительного и существительного числительное не склоняется, то есть не изменяется, и аффикс множественного числа к существительному не добавляется: *ике каз* [ике къаз], *биш бала* [биш бала], *сигез китап, би□йӨз егерме шәһәр, унбер алма, ике ме□ ике йөз утыз дүрт сум, унике ме□ сигез йөз □итме□ике ке□е.*

Читаем предложения.

Ике бала бар.

Өч кеше юк.

Биш авыл бар.

Бер галим килде.

Алты кечкенә малай бар.

Бу — сигез китап.

Бер бабай бар.

Җиде билет кирәк.

Мәгез сигез билет.

Сигез каз бар.

Тугыз банка чиста.

Ун банка чистамы?

Унбер шәһәр зур.

Мансур, унике торт ал!

Унике алма кирәкме?

Давайте вспомним детство, когда вы играли в считалки. Вот одна такая по-татарски:

Бер тай (жеребенок), *ике тай, Өч тай, дҮрт тай, биш тай, алты тай, Җиде тай, сигез тай, тугыз тай, ун тай — чыгып тай* (выскочи и убегай).

Вот другая:

Бер чыпчык [чыпчыкъ] (воробей), *ике чыпчык, Өч чыпчык, дҮрт чыпчык, биш чыпчык, алты чыпчык, Җиде чыпчык, сигез чыпчык, тугыз чыпчык, ун чыпчык — очып чык* (вылетай).

Повторите несколько раз и каждый раз побыстрее.

Задание 1. Скажите по-татарски эти числительные. Составьте с ними словосочетания с именами существительными, которые вы знаете:

2, 4, 7, 9, 11, 23, 31, 55, 63, 72, 83, 98, 102, 205, 307, 408, 509, 603, 704, 805, 906, 1214, 1938, 5943, 7977, 8888, 10121, 25481.

Задание 2. Переведите на татарский язык: *пять, семь, девять, один, восемь, одиннадцать, пятнадцать, тринадцать, девятнадцать, двадцать три, тридцать один, сорок два, пятьдесят четыре, шестьдесят пять, семьдесят шесть, восемьдесят семь, девяносто восемь, сто два, двести четыре, триста три, четыреста пять, пятьсот шесть, шестьсот семь, семьсот один, восемьдесят два, девятьсот пять, тысяча триста семь, тысяча семьсот двадцать девять, пятнадцать тысяч девятьсот сорок три, тридцать семь тысяч восемьсот девяносто шесть.*

Порядковые числительные (Тәртип саннары)

Они образуются добавлением к числительным аффиксов **-нчы/-нче, -ынчы/-енче**. Почему так? К числительным, оканчивающимся на гласный, добавляются первые; а к оканчивающимся на согласный — вторые. Посмотрим:

ике-нче (второй)
бер-енче (первый)
Өч-енче (третий)
дҮрт-енче (четвертый)
биш-енче (пятый)
сигез-енче (восьмой)
тугыз-ынчы (девятый)
ун-ынчы (десятый)
унбер-енче (одиннадцатый)
унбиш-енче (пятнадцаый)
утыз ике-нче (тридцать второй)
алты-нчы (шестой)
Җиде-нче (седьмой)
сиксән Өч-енче (восемдесять третий)
йӨз алтмыш бер-енче (сто шестьдесят первый)
мең-енче (тысячный).

Задание 3. Правильно прочитайте словосочетания. Переведите.

Ике апа, Өч бала, бер әни, бер әти, ике бабай, биш кӨн, Өч әби, биш чалбар, Җиде авыл, алты Җиләк, Өч маэмай, ун кӨн, тугыз китап, унбиш Үлән, Өч сӨлге, бер сум; беренче кӨн, икенче бала, Өченче рәхмәт, дҮртенче китап, беренче иртә,

Җиденче кӨз, беренче бала, унынчы галим, йӨз дә Өченче кӨн, ике йӨз дә егерме Җиденче кич, алтынчы Җәй, уникенче китап.

Задание 4. Прочитайте диалоги.

1. — *Бу — ничәнче Җәй?* (Это которое лето?)
   — *Икенче* (Второе).
2. — *Бу — ничәнче китап?*
   — *Беренче.*
3. *Бу — ничәнче иртә?*
   — *Өченче.*
4. — *Бу — ничәнче кӨз?*
   — *ДҮртенче.*
5. — *Бу — ничәнче бала?*
   — *Өченче.*
6. — *Бу — ничәнче кӨн?*
   — *Бишенче.*
7. — *Бу — ничәнче автобус?*
   — *Унынчы.*
8. — *Бу — ничәнче трамвай?*
   — *Икенче.*
9. — *Бу — ничәнче троллейбус?*
   — *Җиденче.*
10. — *Бу — ничәнче поезд?*
    — *Егерме сигезенче.*
11. — *Бу ничәнче рейс?*
    — *Ике йӨз утызынчы.*
12. — *Бу ничәнче маршрут?*
    — *Егерме беренче.*

Задание 5. Поставьте числа в форме порядковых числительных: *Өч, биш, Җиде, тугыз, унбер, унӨч, унбиш, унҖиде, унтугыз, егерме бер, егерме Өч.*

Задание 6. ؤайте ответы.

1. — Бу ничәнче трамвай?

— -------------------------.

2. — Бу ничәнче автобус?

— ----------------------------.

3. — Бу ничәнче поезд?

— --------------------------.

4. — Бу ничәнче квартира?

— -----------------------------.

5. — Бу ничәнче квартал?

— -----------------------------.

6. — Бу ничәнче троллейбус?

— -----------------------------.

7. — Бу ничәнче рейс?

— -------------------------.

8. — Бу ничәнче мар˘рут?

— ------------------------------.

Задание 7. Составьте 5 предложений по образцу:

— Рәйсә, телефоның ничек?

— Телефоным — 36-54-80.

Давайте запомним пословицу: *«Җиде кат Үлчә, бер кат кис»*, что по-русски значит *«Семь раз отмерь, один раз отрежь»*.

На этом завершаем наш урок.

Сау булыгыз!

Урок седьмой

(Җиденче дәрес)

— Исәнмесез!

— әссәламугаләйкум!

Последнее приветствие обычно употребляется в речи старого поколения, среди верующих мусульман. По-русски вы, вероятно, слышали:

— Салямалейкум!

Это слово пришло в татарский язык из арабского и обозначает: Да будет мир над вами!

В ответ на приветствие отвечают:

— Вәгаләйкумәссәлам! (Буквально: И над вами тоже!)

Вспомним числа.

бер — 1
ике — 2
Өч — 3
дҮрт — 4
биш — 5

алты — 6
Җиде — 7
сигез — 8
тугыз — 9
ун — 10

Как узнать время?

Посмотрим время на часах. Спросим: *Сәгать ничә?* (Который час?) *Сәгать — унике*. — Время — двенадцать.

Хәзер беренче егерме минут. — Сейчас двадцать минут превого.

Хәзер унике сәгать егерме минут. — Сейчас двенадцать часов двадцать минут.

Хәзер беренче биш минут. — Сейчас пять минут первого.

Унике тулып биш минут. — Пять минут первого.

МәскәY вакыты белән унике сәгать биш минут. — Московское время двенадцать часов пять минут.

Хәзер унике туларга биш минут. — Сейчас без пяти минут двенадцать.

Унике туларга биш минут бар (калды). — Осталось (есть) пять минут до двенадцати.

Как вы заметили, слово час — *сәгать* [сә„әт] не всегда употребляется.

Посмотрим, как Вы усвоили уроки. Проверьте себя, запомнили ли Вы слова, которые мы уже прошли.

Задание 1. Читайте правильно, переведите

1. — Сәгать ничә?
   — Сәгать 10.
2. — Сәгать ничә?
   — 10 сәгать 20 минут.
3. Сәгать ничә?
   — 5 туларга 23 минут.
4. — Сәгать ничә?
   — Бишенче 12 минут.
5. — Сәгать ничә?
   — Алтынчы 17 минут.
6. — Сәгать ничә?
   — 7 тулып 8 минут.
7. — Сәгать ничә?
   — 6 туларга 13 минут.

Задание 2. Читайте по ролям. Переведите.

1. — Бу ничәнче трамвай!
   — Икенче.
   — Рәхмәт.
2. — Бу ничәнче тролейбус?
   — Җиденче.
   — Рәхмәт.

3. — Бу ничәнче автобус.

— Бишенче.

— Рәхмәт.

Задание 3. Правильно прочитайте предложения и переведите.

әни, бҮген кил!

Исәнме, ФәйрҮзә апа!

Исәнмесез, Галим абый!

Рәхим итегез, балалар!

Сау бул, Мансур!

Син бҮген бар!

Барырга ярыймы?

Син быел килмә.

Кызлар, хәерле кӨн!

Сау булыгыз, Гариф абый!

Син иртәгә кайт!

Хәерле кич, Мәрзия ханым!

Хәерле иртә, Морат ага!

В заключение урока даем вам несколько пословиц:

Коега тӨкермә, суын эчәрсең [къойо„а тӨкӨрмә/ су–ын эчәрсең]. — Не плюй в колодец, пригодится воды напиться.

БҮгенге эшне иртәгә калдырма [бҮгеңге эшне иртәгә къалдырма]. — Сегодняшнюю работу не оставляй на завтра.

СӨяксез тел ни әйтмәс [сӨйәксез тел ни әйтмәс]. — Что только не скажет язык без костей.

О падежах.

В татарском языке 6 падежей. Количественно они совпадают с русскими языком, но значения падежей различаются.

И.п. — Именительный падеж (без аффиксов);

Р.п. — Притяжательный падеж **(-ның/-нең**);

Д.п. — Направительный падеж (**-га**/-гә, **-ка**/**-кә**);

В.п. — Винительный падеж (**-ны**/**-не**);

Т.п. — Исходный падеж (**-дан/-дән, -тан/-тән, -нан/-нән**);

П.п. — Местно-временной падеж (**-да**/**-дә**, **-та**/**-тә**).

Порядок присоединения аффиксов к именам следующий: после корня или основы присоединяются аффиксы множественного числа, за ними аффиксы принадлежности, затем, последними — падежные аффиксы.

Например:

каз — *каз-лар-ыбыз-га* (нашим гусям)

алма — *алма-лар-ыбыз-га* (нашим яблокам)

әби — *әби-ләр-ебез-гә* (нашим бабушкам)

кҮз — *кҮз-ләр-егез-гә* (вашим глазам)

Чтобы легче было идти дальше, давайте запомним отдельные слова, выражающие части тела человека:

кеше [кеше] — человек
баш [баш]— голова
чәч — волосы
кҮз — глаз
каш [къаш] — бровь
маңгай [маң„ай] — лоб
колак [къолакъ] — ухо
бит — лицо
керфек [керфек] —ресница
борын [борон] — нос
ирен [ирен] — губа
авыз [а–ыз] — рот
тел [тел] — язык
теш [теш] — зуб
тамак [тамакъ] — горло
муен [муйын] — шея
ияк [ийәк] — подбородок
кул [къул] — рука
аяк [айакъ] — нога
гәҮдә [гә–дә] — фигура, туловище
кҮкрәк — грудь
арка [аркъа] — спина
йӨрәк — сердце
аш казаны [ашкъазаны] — желудок (букв. суп+котел его)
бармак [бармакъ] — палец
тырнак [тырнакъ] — ноготь

Теперь вернемся к падежам.

Именительный падеж не имеет окончаний, однако слово в этом падеже имеет показатели множественного числа (**-лар/-ләр, -нар/-нәр**) и показатели принадлежности в трех лицах единственного и множественного чисел.

Родительный падеж выражает отношения принадлежности. Его аôôиксы **-ның/-нең**. К следующему за этим аôôиксом слову присоединяются аôôиксы принадлежности 3-го лица **-ы/-е, -сы/-се**.

Например:

әтинең китабы [әтинең китабы] — книга папы
Мансурның әнисе [мансурның әнисе] — мама Мансура
бабайның бакчасы [бабайның бакъчасы] — сад дедушки
баланың башы [баланың башы] — голова ребенка
әнисәнең чәче [ђнисәнең чәче] — волосы Анисы
кешенең теле [кешенең теле] — язык человека
казның муены [къазның муйыны] — шея гуся
этнең аягы [этнең айа„ы] — лапа собаки
Булатның маңгае [булатның маң„айы] — лоб Булата
әнинең кулы [әнинең къулы] — рука мамы.

А личные местоимения склоняются так:

мин — минем (мой, у меня)	*без — безнең* (наш, у нас)
син — синең (твой, у тебя)	*сез — сезнең* (ваш, у вас)
ул — аның (его, ее, у него, у нее)	*алар — аларның* (их, у них)

Приведем словосочетания:

минем башым — моя голова
минем аягым — моя нога
минем кулым — моя рука
минем чәчем — мои волосы

синең телең — твой язык
синең керфекләрең — твои ресницы
синең тешең — твой зуб

аның йӨрәге — его (ее) сердце
аның колагы — его (ее) ухо
аның кҮзе — его (ее) глаз
аның иреннәре — его (ее) губы
аның кулы — его (ее) рука

безнең куллар(ыбыз) — наши руки
безнең аяклар(ыбыз) — наши ноги
безнең авызлар(ыбыз) — наши рты

сезнең кҮзләр(егез) — ваши глаза
сезнең башлар(ыгыз) — ваши головы
сезнең колаклар(ыгыз) — ваши уши

аларның куллары — их руки
аларның аяклары — их ноги
аларның битләре — их лица.

Обратили внимание: в I и II лицах мн. числа аффиксы принадлежности могут и не употребляться: *безнең куллар, сезнең куллар*.

Вот теперь можно поговорить. (Незнакомые слова можно смотреть после диалогов в скобках).

1. — *Сәлам, Рәсимә!*
   — *Исәнме, Равил!*
   — *Апаң Өйдәме?*
   — *Юк.*
2. — *Моратның апасы бармы?*
   — *Юк.*
3. — *Мансурның кулы чистамы?*
   — *әйе.*
4. — *Китапның рәсемнәре кҮпме?*
   — *КҮп.*
5. — *Рәсимәнең апасы киләме?*
   — *Килә.*
6. — *Казанның гербы бармы?*
   — *Бар.*
7. — *Авылның мәчете яңамы?*

— Яңа.

8. — ГӨлнурның чәче матурмы?

— Матур.

9. — Сашаның алмасы зурмы?

— Зур тҮгел.

10. — Николайның квартирасы яңамы?

— әйе.

11. — Кремльнең стеналары акмы?

— әйе, ак.

12. — Алабуганың базары зурмы?

— Зур.

13. — Татарстанның флагы бармы?

— Бар.

14. — Синең китабың матурмы?

— Матур.

15. — Минем сҮзләрне әйт.

— Ярар.

16. — Синең кулың чистамы?

— Чиста.

17. — Аның китабы яңамы?

— әйе, яңа.

18. — Аның чәче матурмы?

— Матур.

19. — Сезнең мәчет яңамы?

— Яңа.

20. — Безнең әти кайда?

— Базарда.

21. — Сезнең квартира зурмы?

— Зур тҮгел.

22. — Сезнең дача бармы?

— Бар.

— Зурмы?

— Зур тҮгел.

23. — Сезнең кулыгыз чистамы?

— Юк.

— СӨлге кирәкме?

— Кирәк. Рәхмәт.

(*Өйдә* — дома, *рәсем* — рисунок, *килә* — идет, *мәчет* — мечеть, *матур* — красивый, *яңа* — новый, *Алабуга* — Елабуга, *әйт* — скажи, *ярар* — ладно).

Местно-временной падеж имеет аффиксы -да/-дә, -та/-тә. Вы уже догадались, наверное, почему такие варианты. К словам, оканчивающимся на гласные и звонкие согласные, присоединяются **-да/-дә,** а к словам, оканчивающимся на глухие согласные — **-та/-тә.**

Например:

Өй — *Өйдә* (дома)

эш — *эштә* (на работе)

театр — *театрда* (в театре)

институт — *институтта* (в институте)

авыл — *авылда* (в деревне)

шәһәр — *шәһәрдә* (в городе).

Задание 1. Прочитайте по ролям и переведите диалоги.

1. — *Алмаз кайда?*
   — *Алмаз әлмәттә.*
2. — *Галия апаң кайда?*
   — *Ул авылда.*
3. — *Айрат абый кайда?*
   — *Ул МәскәҮдә.*
4. — *әбиең кайда?*
   — *әби базарда.*
5. — *әниең кайда?*
   — *әнием магазинда.*
6. — *әтиең кайда?*
   — *әтием командировкада.*
7. — *Балаларыгыз кайда?*
   — *Театрда.*
8. — *Айнур кайда?*
   — *Айнур авылда.*
9. — *Равил абыең кайда?*
   — *Эштә.*

Задание 2. Ответьте на вопросы.

Алабуга кайда?

МәскәҮ кайда?

әниең кайда?

әбиең кайда?

әниеңнең чәче нинди?

әтиеңнең кҮзләре нинди?

Авылның мәктәбе нинди?

Синең китабың нинди?

Задание 3. Добавьте второй компонент. Образец: *әнинең апасы.* Составьте предложения.

әнинең ...

Апаның ...

Абыйның ...

Мансурның ...

әбинең ...

Бабайның ...

Кызның ...

Малайның ...

Сеңелнең ...

О семье

А теперь переходим к разговору о семье, членах семьи и об их занятиях. Для этого приготовьте фотографии членов семьи, родных, родственников. При рассказе о них вы будете употреблять все знакомые вам слова и их формы. Кроме того, вам понадобятся слова:

исем [исем] — имя

яши [йәши]+*ләр* — живут

эшли [ешли]+ *ләр* — работают

сеңелем [сеңлем] — моя младшая сестра

энем [енем] — мой младший брат

улым [улым] — сын (мой)

кызым [къызым] — дочь (моя)

мәктәп — школа

укый [укъый] — учится

яшь [йәш] — возраст

аңа [аңа] — ему, ей.

Задание 1. По образцу расскажите о своих родных и родственниках. Правильно произносите звуки.

Без шәһәрдә яшибез. Бу — минем әтием. әтиемнең исеме — Зиннур, фамилиясе — Борһанов. Бу — әнием. Аның исеме — ЗәйтҮнә. Бу — абый. Аның исеме — Газинур. Бу — апа. Аның исеме — ГӨлзада. Бу — аның ире Фәрит абый. Бу — аларның улы РӨстәм. ә минем исемем — ФәйрҮзә. әтием заводта эшли. әнием мәктәптә эшли. Абыем — шофер. Апам — артистка. Фәрит абый — токарь. РӨстәм мәктәптә укый. Мин техникумда укыйм.

Безнең әби һәм бабай авылда яшиләр. Бабаемның исеме — МӨхәммәт. әбиемнең исеме — Сылубикә. әби — пенсиядә. Бабай да пенсиядә.

Примечание. Вместо слов «әби, бабай» татары говорят «дәҮ әни, дәҮ әти», что обозначает *старшая мама, старший папа*. Такое обращение больше характерно для Казани и Заказанья.

Теперь поговорим по-татарски. Мы смотрим фотографии.

1. — *Бу — кем?.*
   — *Бу — әнием.*
   — *ә бу — кем?*
   — *Бу — әтием.*
   — *ә бу — кем?*
   — *ә бу — дәҮ әтием.*
   — *Бу — кем?*
   — *Бу — абый.*
   — *ә бу?*
   — *Бу — сеңелем.*
   — *Аңа ничә яшь?*
   — *Ун.*
2. — *Бу — кем.*
   — *Бу — әнием.*
   — *әниең кайда эшли?*
   — *Банкта.*
3. — *Бу кем?*
   — *Сеңелем.*
   — *Исеме ничек?*
   — *Галия.*
   — *Кайда укый?*

— *Университетта.*

Этот урок был довольно трудный. Вы, наверное, утомились. На прощание вам двустишие из стихотворения Г.Тукая «Безнең гаилә»:

әткәй, әнкәй, мин, апай, әби, бабай Һәм бер песи.
Безнең Өйдә без ҖидәY, безнең песи — Җиденчесе.

Примечание. әткәй, әнкәй — ласкательные от **эти, әни** (папочка, мамочка), **апай** — сестра старшая, **песи** — кошка, **ҖидәY** — семеро, **Җиденчесе** — седьмая из них.

Сау булыгыз!

Урок восьмой

(Сигезенче дәрес)

Этот урок будет обобщающим. Вы уже можете сказать, что в татарском языке есть закон сингармонизма, есть специфические гласные и согласные звуки. Ударение, в основном, падает на последний слог и не особенно четко фиксируется в речи. Имеются строго определенные 6 типов слогов. Имя существительное принимает аффиксы множественного числа, принадлежности и падежа. Мы знаем, как здороваться и прощаться, знаем вопросительные и личные местоимения; знаем слова, относящиеся к семье, родным. Знаем так же, как составить отрицательные и утвердительные предложения. Запомнили и формы вопроса.

Запомните еще: татары в интеллигентной среде используют слова *ханым* (ханум) по отношению к даме, *туташ* (барышня) по отношению к девушке, *әфәнде* (господин, эфенди) по отношению к мужчине. К своим детям (и даже иногда к чужим) татары обращаются **улым** (сын мой) и ***кызым*** /къызым/ — дочь моя.

Слова *абый, апа, бабай, әби, энем, сеңлем* употребляются и в обращении к чужим людям в сочетании с именем этого человека: *әлфия апа, Рәхимә әби, Кирам абый.*

1. — *Исәнмесез, Галия апа!*
   — *Исәнме, улым.*
   — *Галия апа, Зилә Өйдәме?*

— Өйдә юк шул, улым.

2. *— Хәерле кич, Нәфисә ханым!*

   — Исәнмесез, Гариф әфәнде!

   — Нәфисә ханым, Надир Өйдәме?

   — Өйдә.

   — Рәхмәт.

3. *— Мансур абый, Сез кем?*

   — Мин — шофер.

   — Фамилиягез ничек?

   — Галиев.

4. *— Алло, МӨнирә туташ, бу сезме? Исәнмесез!*

   — әйе, мин. Исәнмесез!

   — Бу — мин, Ринат. әтиегез Өйдәме?

   — Өйдә.

   — Рәхмәт.

5. *— Бабай, әйт әле, бу нинди авыл?*

   — Бу — Тымытык авылы, улым.

   — Рәхмәт, бабай.

6. *— әби, авылда мәктәп бармы?*

   — Бар, кызым.

   — Мәктәп кайда?

   — Менә!

7. *— Апа, Сез ГӨлбану тҮгелме?*

   — Юк, энем.

   — Сез кем?

   — Айсылу.

   — Айсылу апа, сез артисткамы?

   — Юк, энем. Мин — программист.

8. *— Бу нәрсә? Алмамы, грушамы?*

   — Алма. Алма матурмы?

   — Матур!

9. *— Бу кем?*

   — Бу — ГӨлнар туташ.

   — Исәнмесез, ГӨлнар туташ. Мин — Искәндәр.

   — Исәнмесез, Искәндәр.

10. *— Мәчет кайда?*

    — Авылда.

    — Мәчет нинди?

— Яңа.
— Мәчет зурмы?
— Зур.

11. *— Закир, син утыр.*
— Ярый.

12. *— Марат, син аша.*
— Рәхмәт.

13. *— Ләйсән, Сез керегез.*
— Рәхмәт.

14. *— Наилә, син кер.*
— Рәхмәт.
— Нурия, ә син кермә.
— Ярый.

15. *— Кадрия, бу кеше матурмы?*
— Матур.
— ә бу кыз зурмы?
— Зур тҮгел.

16. *— Наил, сӨлге чистамы?*
— Чиста тҮгел.

17. *— МиләҮшә, бу шәҺәр зурмы?*
— Зур тҮгел.

18. *— Камил, Сез студентмы?*
— Юк, мин — аспирант.

19. *— Камил, Сез галимме?*
— әйе, мин галим.

20. *— Гата бабай, Сез Өйдәме?*
— Өйдә, улым, кер.
— Исәнме, Гата бабай!
— Исәнме, балам.

21. *— Бу — ничә китап?*
— Егерме бер.

22. *— Бу — сигезенче классмы?*
— Юк, Җиденче класс.

23. *— Бу Галиянең әнисеме?*
— әйе.

24. *— Бу — Мансурның китабымы?*
— Юк.

25. *— Бу — авылның клубымы?*

— әйе.

26. — Бу — почтаның шоферымы?

— Юк.

27. — әйтегез әле, (скажите), *Сез АйгӨл ханымның иреме?*

— Юк.

— Гафу итегез (извините).

28. — әйтегез әле, бу — СӨембикә туташның энисеме?

— әйе.

29. — әйтегез әле, бу — Гариф абыйларның Өеме?

— әйе.

30. — әйтегез әле, Сез ИбраҺим әфәндеме?

— Юк.

— Гафу итегез!

31. — әйтегез әле, МӨнир заводта эшлиме?

— әйе.

32. — әйтегез әле, Розалия техникумда укыймы?

— әйе.

33. — әйтегез әле, Рәйсә фабрикада эшлиме?

— Юк.

— Гафу итегез.

34. — әйтегез әле, Галим мәктәптә укыймы?

— әйе.

— Ничәнче класста?

— Тугызынчы класста.

— Рәхмәт.

35. — Бу — тугызынчы классмы?

— Юк, сигезенче.

— Гафу итегез, рәхмәт.

— Сау булыгыз.

36. — Гафу итегез, бу — бишенче автобусмы?

— Юк, кырык Җиденче.

— Рәхмәт.

— Сау булыгыз.

37. — Гафу итегез, бу — сигезенче трамваймы?

— Юк, бишенче.

— Рәхмәт.

— Берни тҮгел! Сау булыгыз!

— Сау булыгыз!

38. — Гафу итегез, уникенче трамвай кайда?
— Менә (вот).
— Рәхмәт.
— Сау булыгыз.
39. — Гафу итегез, парк кайда?
— әнә (вон).
— Рәхмәт.
— Сау булыгыз.
40. — Менә бу — унынчы автобус.
— Рәхмәт.
— Сау булыгыз.
41. — Гафу итегез, утыз тугызынчы квартал кайда?
— әнә.
— Рәхмәт.
— Сау булыгыз!

Задание 1. Прочитайте. Знакомые вам слова перепишите в тетрадь в 2 столбика: в первый столбик слова только с твердыми гласными, во второй — слова только с мягкими гласными. Вы еще раз убедитесь в силе закона сингармонизма в татарском языке. Правильно произносите татарские звуки. Правильно поставьте ударение. Переведите.

Исәнмесез, рәхмәт, абыйларда, әниләребез, бабайларыбызда, әтиләре, бездә, сездә, аларда, миндә, синдә, утырыгыз, Үләннәрдә, олы, сӨлге, кӨзгеләребез, кайда, кайчан, нинди, кирәк, ничек, авыллар, Казан, МәскәҮ, Алабуга, ТӨмән, Чиләбе, шәҺәр, чалбар, Җәлил, Җиләк, чәйләре, аша, ачма, барма, чыпчык, ике, алты, Җиде, сигез, тугыз, унтугыз, матур, эшлиләр, укыйлар, энем, сеңлем, хатыннар, улым, кызым, әйтегез, менә, әнә, бармаклар, маңгай, кҮкрәк, колак, куллар, кҮзләрдә, борыннарда, телләребездә, аяклары, аркаларында.

Задание 2. Добавьте к именам аффиксы множественного числа и составьте предложения.

Теш, колак, авыз, ирен, гәҮдә, кул, бармак, тырнак, йӨрәк, кҮкрәк.

Задание 3. Просклоняйте слова в трех лицах принадлежности в единственном и множественном числах. Составьте предложения. Слова: *алма, әти, кул, бармак, баш, авыл, шәһәр, китап, Өй.*

Образец:

әни

Ед. число	*Мн. число*
I әни-ем	I әни-ебез
II әни-ең	II әни-егез
III әни-се	III әни-ләре

Задание 4. Составьте предложения со словосочетаниями.

Зур авыл, матур кыз, яңа мәчет, шәһәрнең театры, авылның мәчете, ГӨлназның китабы, ике кеше, мәктәптә укый, театрда эшли, караватта утыра, унынчы трамвай, бишенче автобус, безнең әни, сезнең әти, аларның әбисе, МәскәҮдә яши, шәһәрдә яши, Һинд чәе, сигез бала, минем кулым, әтинең китабы, чиста сӨлге.

На прощание опять вспомним детство. Помните, наверное, как ваша мама играла с вами на пальчиках, считая их, сгибая и разгибая.

Такие игры есть и у татар:

Бу бармак — бабай,
Бу бармак — әби,
Бу бармак — әти,
Бу бармак — әни,
Бу бармак — бәби,
Аның исеме — чәнти.

В этой прибаутке почти все слова вам знакомы. Слово *бәби* означает маленький ребенок, *чәнти* — мизинчик.

Есть и другая прибаутка:

Баш бармак бау ишә,
Имән бармак имән кисә,
Урта бармак ут эзли,
Атсыз бармак ат Җигә,
Чәнти бармак чәй эчә.

Это — о пальцах. Содержание этой прибаутки построено на внешней созвучности слов. Просто запоминайте эти строки. Ес-

ли очень хотите знать смысл, посмотрите в «Татарско-русский словарь».

О доме, о квартире

Переходим к новой тематической группе слов, относящихся к жилищу человека:

йорт, Өй — дом
бҮлмә — комната
ишек — дверь
тәрәзә — окно
тәрәзә тӨбе — подоконник
идән — пол
тҮшәм — потолок
почмак — угол
кат [къат], этаж — этаж
тҮбә — крыша
ишегалды — двор
чолан — чулан
баскыч — лестница
урындык — стул
кәнәфи — кресло
карават — кровать
Өстәл — стол
язу Өстәле — письменный стол
аш Өстәле — обеденный стол
ишек тӨбе — вход
элгеч — вешалка
ачкыч — ключ
йозак — замок
палас — палас
келәм — ковер
караңгы бҮлмә — темная комната
пәрдә — занавеска
челтәр — тюль, кружева
Җәймә — простыня
юрган — одеяло

мендәр — подушка

ҮтҮк — утюг

шырпы — спичка

шешә — бутылка

суыткыч — холодильник

кер юу машинасы — стиральная машина

тегҮ машинасы — швейная машина

киштә — полка

китап киштәсе — книжная полка

кием шкафы — платяной шкаф // гардероб

савыт-саба — посуда

сабын — мыло

Много заимствований из русского языка: *балкон, этаж, шкаф, буфет, сервант, гардероб, кухня, газ, колонка, духовка, диван, обои, гардина, порошок, щетка, паста, телефон, ванна, стенка, линолеум, сетка, сумка* и др.

Посмотрим, как отдельные слова сочетаются с другими:

зур йорт /тәрәзә, бҮлмә, Өстәл/ — большой дом

киң ишек /карават/ — широкая дверь (кровать)

чиста идән — чистый пол

бишенче кат — пятый этаж

калай тҮбә — железная крыша

матур урындык /палас, пәрдә/ — красивый стул

ак Җәймә — белая простыня

мамык мендәр — пуховая подушка

Вы, конечно, заметили, что определение в татарском языке всегда стоит перед определяемым словом. Если эти определения стоят после имен, они в предложении являются сказуемыми.

БҮлмә зур. — Комната большая.

Идән чиста. — Пол чистый.

Өй биек. — Дом высокий.

Палас матур. — Палас красивый.

Диван зур. — Диван большой.

Со словами о доме, квартире чаще сочетаются следующие глаголы:

кер — входи

чык —выходи
утыр — сиди
ач — открой
яп — закрой
биклә — запри
ю — мой, стирай
чистарт — чисти
куй — ставь
ят — лежи.

Задание 5. Прочитайте и переведите предложения.

БҮлмәбез зур Һәм чиста.
Без дҮртенче катта яшибез.
БҮлмәдә ике карават бар.
Бу язу Өстәле абыемныкы.
әнием яңа челтәр ала.
Аларда алты тәрәзә бар.
Идәндә келәм ята.
Өебезнең тҮбәсе калай.
Кибеттә кер юу машиналары юк.
әбиемнең мамык мендәре бар.

В детстве каждый из нас играл в считалочки, которых очень много и в татарском языке. Их собрал из народных уст ученый и писатель Н.Исанбет. Вот одна из них. Слова все в ней вам знакомы: **Бер алма, ике алма, Өч алма, дҮрт алма, биш алма, алты алма, Җиде алма, сигез алма, тугыз алма, кызыл алма!** (или последняя фраза — **син алма!**)

Как заметили, здесь есть два слова *алма*: одно обозначает *яблоко* (**алма**), другое — *не бери* (**алма!**)

Продолжаем знакомство со словами, заимствованными в русский язык из татарского и других тюркских и восточных языков: **мулла, мурза, мусульман, муфтий, наждак, намаз, ногайцы, Ока, орда, ордынка, отава, отара, очаг, пай, парча, печенеги, Руслан, сабан, сабантуй, сазан, сайгак, сайдак, саксаул, Салтан, саман, Самара, сан, сарай, сарана, саранча, Саратов, сарафан, сарт, сарыч, сафьян, серьга, стакан,**

султан, сундук, сургуч, сурок, сурьма, Сызрань, сюзьма и т.д.

И последнее. Запомните пословицу: *«Чебешләрне кӨз кӨне саныйлар* [чебешләрне кӨс кӨнӨ саныйлар]» — «Цыплят по осени считают».

— Сау булыгыз!

Урок девятый

(Тугызынчы дәрес)

— Исәнмесез!

Тема нашего урока — желательное и повелительное наклонения глагола, а также ситуация знакомства.

Глагол

Глагол в татарском языке — самая богатая, интересная, большая и сложнейшая для изучения часть речи. Глагол имеет повелительное, желательное, условное, изьявительное, сослагательное наклонения и личные формы. Глагол имеет положительный и отрицательный аспекты, формы единственного и множественного числа, 9 форм времени, 6 форм залога, личные и 4 неличные формы.

Желательное наклонение

Единственное число (1 лицо).

Мин бар-ый-м (кил-и-м) — (я пойду-ка, приду-ка)

Множественное число (1 лицо)

Без бар-ый-к (кил-и-к) — (мы пойдем-ка, придем-ка)

Повелительное наклонение

Единственное число (2, 3 лица).

Син бар (кил) — (ты иди, приходи)

Ул бар-сын (кил-сен) — (он пусть идет, он пусть приходит).

Множественное число (2, 3 лица)

Сез бар-ыгыз (кил-егез) — (вы идите, придите)

Алар бар-сын-нар (кил-сен-нәр) — (они пусть идут, они пусть придут).

Желательное наклонение имеет только I лицо. Повелительное наклонение имеет второе и третье лица.

Мы с вами еще мало знаем глаголы. Давайте введем новые глаголы. Условимся: новый глагол будет введен в форме повелительного наклонения во II лице единственного числа. Это — корень или основа глагола, основная форма глагола.

Знакомые вам глаголы:

бар — иди
кил — приходи
утыр — садись
аша — ешь
ки — одевай
тор — вставай
сора — спроси
кер — входи
бул — будь
әйт — скажи
кайт — вернись
чык — выходи
ал — бери
очып чык — вылетай
гафу ит — извини
эшлә — работай
укы — учись, читай
яшә — живи.

Новые глаголы:

яз — пиши
эч — пей
йӨр — ходи
кҮр — смотри
кара — смотри

сӨйлә — рассказывай
сӨйләш — разговаривай
бас — встань
бир — дай
Җырла — пой
тукта — остановись
пешер — свари
таныш — знакомься
исәнләш — здоровайся
ярат — люби
сатып ал — покупай

Поставим их в формах желательного и повелительного наклонений. Переведите.

Единственное число
I *языйм (эчим, йӨрим, кҮрим, юыйм)*
II *яз (эч, йӨр, кҮр, ю)*
III *язсын (эчсен, йӨрсен, кҮрсен, юсын).*

Множественное число
I *языйк (эчик, йӨрик, кҮрик, юыйк)*
II *языгыз (эчегез, йӨрегез, кҮрегез, юыгыз)*
III *язсыннар (эчсеннәр, йӨрсеннәр, кҮрсеннәр, юсыннар).*

Единственное число
I *бирим (Җырлыйм, туктыйм, пешерим)*
II *бир (Җырла, тукта, пешер)*
III *бирсен (Җырласын, туктасын, пешерсен)*

Множественное число
I *бирик (Җырлыйк, туктыйк, пешерик)*
II *бирегез (Җырлагыз, туктагыз, пешерегез)*
III *бирсеннәр (Җырласыннар, туктасыннар, пешерсеннәр).*

Задание 1. Остальные глаголы проспрягайте сами и переведите.

Задание 2. Прочитайте правильно эти предложения. Переведите.

әйдә, керик! Син яз. Ул язсын. Сез Җырлагыз. Син Җырла. Алар килсеннәр. Мин Җырлыйм. Алар йӨрсеннәр. Син ярат. Сез яратыгыз. Син пешер. Алар пешерсеннәр. Син тукта. Ул туктасын. Мин килим.

әйдә, барыйк! Алсу, син яз, Мансур әйтсен. Нурия, син утыр, МӨнир торсын. Гафур әфәнде, Сез утырыгыз. РӨстәм, Сез языгыз, МӨнирә утырсын. Самат, Сез Җырлагыз. Рәхилә әби, керегез. Сәмигулла бабай, утырыгыз. Тәнзилә ханым, сау булыгыз. СӨмбел туташ, Җырлагыз. Улым, син укы. Кызым, син яз. Мин белим. Без әйтик. Мин укыйм. Без языйк.

Малайлар керсеннәр. Кызлар утырсыннар. әниләр язсыннар. Балалар чыксыннар. Алар Җырласыннар. Ханымнар керсеннәр, исәнләшсеннәр.

Мин языйм. Без языйк. Мин барыйм. Без барыйк. Мин әйтим. Без әйтик. Мин алыйм. Без алыйк. Мин туктыйм. Без туктыйк. Мин утырыйм. Без утырыйк.

Задание 3. Скажите по-татарски.

Ты выходи.

Пусть он скажет.

Вы ходите.

Вы пойте.

Пусть они поздороваются.

Ты работай.

Пусть он вернется.

Вы садитесь.

Пусть они покушают.

Ну, а теперь поговорим по-татарски:

1. — *Исәнмесез!*
— *Исәнмесез. Керегез. Утырыгыз.*
— *Рәхмәт.*
2. — *Ярыймы?*
— *Ярый. Керегез. Үтегез* (проходите).
— *Рәхмәт.*
3. — *Алло, Наиләме бу?*
— *әйе.*

— *Наилә, бер китап кирәк.*
— *Нинди?*
— *Г.Тукайның «ШҮрәле»се. Бир әле.*
— *Ярый.*
— *Рәхмәт.*

4. — *Алло, квартирамы?*
— *әйе.*
— *Бу — Рәсимә. Фатих абый юкмы? Бирегез әле.*
— *Бар.*
— *Рәхмәт.*

5. — *Фатих абый, Сез университетка килегез.*
— *Кайчан?*
— *Иртәгә* (завтра).
— *Ярый, рәхмәт.*

6. — *Исәнмесез!*
— *Хәерле кӨн!*
— *Миңа 2 билет кирәк.*
— *Мәгез.*
— *Рәхмәт.*

7. — *Исәнмесез!*
— *Саумысыз! Утырыгыз!*
— *Рәхмәт. Ике китап бирегез әле.*
— *Мәгез.*
— *Рәхмәт.*

8. — *Рита, чәй кирәкме?*
— *Кирәк. Бир әле.*
— *Конфет кирәкме?*
— *Кирәк.*
— *Печенье кирәкме?*
— *Кирәк. Рәхмәт.*
— *Чәең тәмле* (вкусный) *булсын!*

9. — *Мансур, исәнме!*
— *Сәлам!*
— *Мансур, ЭнҖегә әйт әле, килсен.*
— *Ярар.*
— *Рәхмәт.*

10. — *Исәнмесез, балалар!*
— *Исәнмесез!*

— ФәҺимә торсын, Нурия утырсын, Наил бассын.

11. — Сәлам, Нури!

— Сәлам!

— Нури, иртәгә килегез. Гали дә килсен. Рифкать тә килсен. Ринат та килсен.

— Ярый. Рәхмәт.

12. — Ләйсән, Өстәл чистамы?

— Чиста тҮгел.

— Ю!

— Ярый.

13. — Искәндәр, вазада алма бармы?

— Бар.

— Бир әле.

— Мә.

— Рәхмәт.

14. — Алмаз, әйт әле, бу кем?

— Бу — Ләйлә.

— Кайда эшли?

— Университетта.

— Рәхмәт.

15. — Наил, студентлар бармы?

— Бар.

— әйт, керсеннәр.

— Ярый.

16. — БҮген кино бармы?

— Бар.

— Ике билет ал әле.

— Ярый.

— Рәхмәт.

17. — әни, утыр әле.

— Нәрсә, улым?

— әни, Тәнзиләнең абыйсы кайда эшли?

— Заводта.

— Ул кем?

— Механик.

— әни, ул безгә (к нам) *килсен әле.*

— Ярый.

18. — Мәдинә, мин сорыйм, син әйт. Алма матурмы?

— *Матур.*
— *Алма зурмы?*
— *Зур тҮгел.*
— *Мәдинә, алма бир әле.*
— *Мә!*
— *Рәхмәт.*

Будем знакомы! *(Таныш булыйк!)*

1. — *Исәнмесез!*
— *Исәнмесез!*
— *Мин — НаҖия. ә Сез кем?*
— *Мин — Рәсим. Бик шат(мын)* (очень рад).
2. — *Исәнмесез!*
— *Исәнмесез!*
— *Таныш булыйк. Мин — профессор Ханов.*
— *ә мин — академик Кәримов.*
— *Мин бик шат.*
— *Мин дә бик шат.* (Я тоже очень рад.)
3. — *Исәнмесез!*
— *Хәерле кич!*
— *Таныш булыйк. Минем исемем — Равия. Фамилиям — Нуруллина.*
— *ә мин РӨстәм Гарифуллин.*
4. — *Исәнмесез!*
— *Исәнмесез! Хәерле кич!*
— *Гафу итегез, сезнең исемегез ничек?*
— *Исемем — Илшат.*
— *ә минеке — Закир.*
5. — *Хәерле кӨн!*
— *Хәерле кӨн!*
— *Таныш булыгыз. Бу — ГӨлчәчәк ханым Ризванова. Ул адвокат. Югары судта эшли.*
— *Без бик шат.*
6. — *Исәнмесез!*
— *Исәнмесез!*
— *Таныш булыгыз. Бу — ИлҺам әфәнде Хәмиди. Ул Америкада яши.*
— *Рәхмәт. Бик шатмын.*

— Без дә бик шат!

7. *— Гафу итегез, Сез Кәрим тҮгелме?*
— әйе, мин Кәрим Нуруллин.
— әйдәгез, киттек (поехали).

8. *— Исәнмесез! Мин — Люция.*
— Хәерле кӨн! ә мин — Ләйлә.
— Керегез. Утырыгыз.
— Рәхмәт.

9. *— Исәнмесез, кызлар. Миңа ГӨлсинә кирәк.*
— ГӨлсинә мин булам.
— ГӨлсинә, син утыр әле.
— Рәхмәт.
— ГӨлсинә, әйт әле: энциклопедияң бармы?
— Юк.
— Гафу ит, ГӨлсинә.

10. *— Гафу итегез, Сез ҖәҮдәт Гайфуллин тҮгелме?*
— әйе, бу — мин.
— ә мин Радик Галиев. Сез университетка килегез әле.
— Ярый.

11. *— Камилә ханым, Сез Рифат әфәнде белән* (с) *танышмы?*
— Юк.
— Таныш булыгыз! Бу — Рифат әфәнде, бу — Камилә ханым.

12. *— Гафу итегез, без таныш бугай* (вроде).
— Гафу итегез, мин хәтерләмим (не помню).
— Мин — Арыслан Таишев, Сез Нариман Булатов тҮгелме?
— әйе.

Задание 4. Составьте диалог о знакомстве.

Сау булыгыз!

Урок десятый

(Унынчы дәрес)

Прочитайте приветствия!

— Исәнмесез!

— Хәерле кӨн! (Хәерле кич! Хәерле иртә!)

— Сәлам!

— Исәннәрмесез! (Здравствуйте, все вы!)

— әссәламугаләйкум!

— Саумысыз! (Здоровы ли вы?)

— Саулармысыз! (Здоровы ли вы все?)

Вот, кажется, и все слова приветствия, какие вам придется услышать. Приветствия даны, в основном, во множественном числе (в обращении на Вы), а в единственном числе это будет так:

— Исәнме! (Здравствуй! Букв. Здоров ли?)

— Саумы! (Здравствуй! Букв. Здоров ли?)

Продолжаем знакомиться с падежами в татарском языке.

Направительный падеж

Направительный (дательный) падеж образуется добавлением к имени (или основе слова) аффиксов **-„а/-гә**, **-къа/-кә**. Почему такие варианты, вы

уже догадались: к словам, оканчивающимся на звонкий и гласный, добавляются **-„а/-гә**:

авыл-га [а–ыл„а] (деревне, в деревне)
әни-гә (маме, к маме)
каз-га [къаз„а] (гусю)
бабай-га [бабай„а] (дедушке, к дедушке)
су-га [су„а] (воде, в воду)
шәһәр-гә (городу, в город)
Казан-га [къазаң„а] (Казани, в Казань)

А к словам, оканчивающимся на глухие согласные, добавляются аффиксы **-ка/-кә**:
Җиләк-кә (ягоде, по ягоды)
кич-кә (к вечеру)
китап-ка [китапкъа] (книге, в книгу)
калак-ка [къалакъкъа] (ложке, в ложку)
мәчет-кә (в мечеть, в мечети)
баш-ка [башкъа] (голове, в голову, на голову)
аяк-ка [айакъкъа] (ноге, на ногу, в ногу).

Значения этого падежа близки к значениям русского дательного падежа: направление движения куда-то, косвенный объект действия и др.

Ну, а теперь поговорим по-татарски:
1. — әнигә нәрсә кирәк?
— әнигә алма кирәк.
2. — ГҮзәлгә нәрсә кирәк?
— ГҮзәлгә Җиләк кирәк.
3. — Заводка кем кирәк?
— Заводка инженер кирәк.
4. — Мәктәпкә кем кирәк?
— Мәктәпкә директор кирәк.
5. — Абыйга нәрсә кирәк?
— Абыйга фатир (квартира) кирәк.

Возможны и такие выражения. Здесь падеж выражает не косвенный объект действия, а место, куда направляется субъект:

Мин университетка барам (барам — я иду, еду*).*

Мин базарга барам.

Мин мәктәпкә барам.

Мин авылга барам.

Мин МәскәҮгә барам.

Мин Мансурларга барам.

Мин бабайларга барам.

Мин әниләргә барам.

Обратите внимание на 3 последних примера. По-русски нельзя говорить во множественном числе: Я иду к Мансурам (мамам, дедушкам). По-татарски это возможно в значении единственного числа, но здесь предполагается не только Мансур, но и его домочадцы; не только мама, дедушка, но и другие в семье.

Местоимения в направительном падеже имеют некоторые особенности в единственном числе и склоняются таким образом:

мин — миңа (мне, ко мне)

син — сиңа (тебе, к тебе)

ул — аңа (ей, ему, к ней, к нему)

А во множественном числе корень не меняется и добавляются аффиксы **-„а/-гә:**

без — безгә (нам, к нам)

сез — сезгә (вам, к вам)

алар — аларга (им, к ним)

Попробуем теперь поговорить, употребляя эти формы местоимений:

1. — Миңа билет бир әле.
— *Мә* (На).
2. — Миңа конфет бир әле.
— *Мә.*
3. — Сиңа касета кирәкме?
— *Кирәк.*
4. — Сиңа китап кирәкме?
— *Кирәк тҮгел.*
5. — Аңа фатир (квартир) кирәкме?
— *Кирәк.*

6. — *Аңа икмәк кирәкме? (икмәк* — хлеб*)*
— *Юк.*
7. — *Аңа самолет кирәкме?*
— *Кирәк тҮгел.*
8. — *Аңа акча бир (акча* — деньги*).*
— *Ярар.*
9. — *Аңа китап бир.*
— *Ярар.*
10. — *Сезгә телевизор кирәкме?*
— *Кирәк.*
11. — *Аларга телефон кирәкме?*
— *Кирәк.*
12. — *Аларга дача кирәкме?*
— *Кирәкми* (не надо).
13. — *Безгә кил (кил* — приходи*).*
— *Ярар.*
14. — *Аларга әйт. Килсеннәр.*
— *Яхшы.*
15. — *әнәскә әйт. Язсын.*
— *Ярар.*

Слова с аффиксами принадлежности в направительном падеже имеют аффиксы **-а/-ә**:

әни-ем — *әни-ем-ә* — моей маме, к моей маме
әти-ем-ә — моему папе, к моему папе
дәфтәр-ем-ә — на (в) мою тетрадь
дуст-ым-а — (к) моему другу
ул-ым-а — (к) моему сыну
кыз-ым-а — (к) моей дочери
Өстәл-ем-ә — на (в) мой стол
квартир-ам-а — в мою квартиру
директор-ым-а — (к) моему директору
дуст-ың-а — (к) твоему другу
әти-ең-ә — (к) твоему отцу
әни-ең-ә — (к) твоей матери
мәктәб-е-(н)-ә — в (на) его школу
ул-ы-(н)-а — (к) своему сыну
кыз-ы-(н)-а — (к) своей дочери

Вы заметили, когда в третьем лице присоединяются аффиксы принадлежности **-ы/-е**, **-сы/-се**, вставляется звук **-н**, т.к. рядом два гласных в татарском языке невозможно произносить.

Во множественном числе сохраняются аффиксы
-га/-гә и **-а/-ә.** Например:
әни-ебез-гә — (к) нашей матери
дуст-ыбыз-га — (к) нашему другу
дуст-ыгыз-га — (к) вашему другу
дус-лары-(н)-а — (к) их друзьям
Өстәл-ләре-(н)-ә — (к) их столам, на их стол(ы)
ул-лары-(н)-а — (к) их сыну (сыновьям)
китап-лары-(н)-а — (к) их (его) книгам, на их книги (книгу).

Наверное, вам нелегко. Не отчаивайтесь. Давайте эти формы употребим в предложениях или поговорим, и сразу станет легче.

Задание 1. Переведите предложения.

әбиемә хат яздым (написал письмо). *Дәфтәреңә язма! Китабыңа язма! Улыма костюм алдым (алдым* — купил*). Кызыма кофта алдым. Дустыңа әйт. әниеңә хат яз. Бабаеңа алма бир. Мәрьямнең әнисенә әйт. Хәйдәрнең этисенә сӨйлә (сӨйлә* — расскажи*). Дустыбызга бҮләк алдык (бҮләк* — подарок*). Кызыбызга хат килде. әтиегезгә премия бар. әниегезгә ял (ял* — отдых*) кирәк. Гали абыйның улларына квартира бирделәр. Сания апалар кызларына телевизор алдылар.*

Задание 2. Прочитайте по ролям:

1. — *Алмаз, әниеңә әйт әле, иртәгә эшкә килмәсен!*
— *Ярар, рәхмәт.*
2. — *Камилә, әбиеңә әйт, безгә килсен!*
— *Рәхмәт!*
3. — *Сания апа, ирегезгә хат бар. Университетка килсен әле.*
— *Ярый, рәхмәт, Фәридә.*
4. — *Кызлар, әниемнең юбилее. әниемә бҮләк* (подарок) *кирәк. Нәрсә алыйм?*
— *Сервиз ал!*
— *Ай, рәхмәт, сервиз кирәк.*
5. — *Камил, улыңның мәктәбенә бар әле.*
— *Кайчан?* (Когда?)
— *Иртәгә.*
— *Ярый.*

Сау булыгыз!

Урок одиннадцатый

(Унберенче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн!

Начинаем изучение временных форм глагола изъявительного наклонения.

Времена глагола

В татарском языке также имеются три времени: настоящее, прошедшее и будущее, но их форм намного больше, чем в русском языке.

Настоящее время

Настоящее время образуется добавлением к корню или основе аффиксов **-а/-ә**, **-ый/-и**. К корням глаголов, оканчивающимся на согласный, добавляются **-а/-ә,** а окончаивающимся на гласный — **-ый/-и.** Затем к ним присоединяются личные аффиксы.

Чтобы дальше знакомиться с глаголами, приведем новые глаголы, касающиеся, в основном, учебы.

укы — читай
әйт — скажи

сӨрт — вытри
яз — пиши
эшлә — делай
сора — спрашивай
кабатла — повторяй
аңла — понимай
бел — знай
бас — вставай
утыр — садись
тыңла — слушай
чык — выходи
Җырла — пой
сӨйлә — рассказывай
Җавап бир — отвечай (букв. ответ дай)
кара — смотри
тикшер — проверяй

Единственное число
Мин яз-а-м *әйт-ә-м* (пишу, говорю)
Син яз-а-сың *әйт-ә-сең* (пишешь, говоришь)
Ул яз-а *әйт-ә* (пишет, говорит).

Множественное число
Без яз-а-быз *әйт-ә-без* (пишем, говорим)
Сез яз-а-сыз *әйт-ә-сез* (пишете, говорите)
Алар яз-а-лар *әйт-ә-ләр* (пишут, говорят).

Единственное число
Мин ук(ы)-ый-м *эшл(ә)-и-м* (я читаю, делаю)
Син ук(ы)-ый-сың эшл(ә)-и-сең (читаешь, делаешь)
Ул ук(ы)-ый *эшл(ә)-и* (читает, делает).

Множественное число
Без ук(ы)-ый-быз *эшл(ә)-и-без* (читаем, делаем)
Сез ук(ы)-ый-сыз *эшл(ә)-и-сез* (читаете, делаете)
Алар ук(ы)-ый-лар эшл(ә)-и-ләр (читают, делают).

Задание 1. Переведите предложения.

Мансур заводта эшли. әлфия университетта укый. Кәрим диктант яза. Марат китап сорый. Газинур класста утыра. Галия класстан чыга. СӨмбел ария Җырлый. ГӨлшат шигырь (стихотворение) *сӨйли. Халидә апа диктант тикшерә. Син бу китапны укыйсыңмы? Без Җырлыйбыз. Син мәктәпкә барасың. Син диктант язасың. Мин Җырлыйм. Марат миңа әйтә. Мин аны тыңлыйм. Ул миңа карый. Без класста утырабыз. Син мәктәптән чыгасың. Сез кҮп* (много) *беләсез. Кечкенә бала яза. Зур бала Җырлый. Акыллы кызлар сӨйлиләр. Кәрим Җавап бирә. Балалар класстан чыгалар. Сез сорыйсызмы? Алар керәме? Без әйтәбезме? Син карыйсыңмы? Син аны беләсеңме? Син әнигә әйтәсеңме? Сез Галимә апаны беләсезме? Сез бу китапны укыйсызмы? Алар сезне беләме? Алар класста утыралармы? Директор сезгә әйтәме? Сез миңа ике китап бирәсезме? Ул безгә биш алма бирәме? Кечкенә кыз Җырлыймы?*

Ну, а теперь поговорим по-татарски.

1. — Айрат, мәктәпкә барасыңмы?

— Барам.

— Мин дә барам. әйдә бергә (вместе) *барабыз.*

2. — ГӨлсинә, син беләсеңме, Рәшит Җырлый икән (икән — оказывается*).*

— Шулаймыни? (Разве?)

3. — Кызлар, класска керегез әле.

— Нигә? (Зачем?)

— Хәзер дәрес башлана. (Сейчас начнется урок).

4. — Алло, исәнмесез! МӨнирәне бирегез әле.

— Хәзер.

— МӨнирә, исәнме?

— Исәнме, Айсылу!

— МӨнирә, син безгә керәсеңме?

— Керәм.

— Рәхмәт.

5. — РӨстәм, син Җырлыйсыңмы?

— әйе, Җырлыйм.

— Җырла әле.

— Ярар.

6. — Ришат, Җавап бирәсеңме?

— әйе.

7. — Балалар, сез әйтәсезме?

— *әйтәбез.*

8. — *Рашат, тактаны* (доску) *сӨрт әле.*
— *Хәзер.*
— *Рәхмәт.*

9. — *Нурия, тактага чык әле.*
— *Хәзер.*

10. — *Рәсимә, син бу китапны укыйсыңмы?*
— *әйе, Галия апа.*
— *Китап матурмы?*
— *Бик матур. Рәхмәт сезгә.*

11. — *Рәшидә, Мансур матур Җырлыймы?*
— *Бик матур Җырлый. Җырласын әле.*
— *Ярый, син аңа әйт.*
— *Ярый.*

12. — *Балалар, сез Өйдә эшлисезме?*
— *Эшлибез, апа.*

13. — *БҮген кем диктант яза?*
— *Без, Рәшидә апа.*

14. — *Син әйтәсеңме, Мансур?*
— *әйтәм.*

15. — *Мин әйтәм, син яз!*
— *Ярар.*

16. — *Мин язам, син тикшер!*
— *Ярый.*

17. — *Мин укыйм, син тыңла!*
— *Юк, мин укыйм, син тыңла!*

18. — *Син сора, мин әйтәм!*
— *Юк, син сора, мин әйтәм!*

19. — *Вәсилә, син тактага чык, Рамил язсын.*
— *Хәзер.*

20. — *Рушания, син сорыйсыңмы? Мин сорыйммы?*
— *Сез сорагыз.*
— *Ярый.*

Настоящее время имеет аффиксы отрицания **-ма/-мә**, которые присоединяются к корню или основе. Рассмотрим это в схеме. Т.к. аффикс отрицания оканчивается на гласный и аффикс

настоящего времени начинается на гласный, у первого **-а/-ә** выпадает (выпадающие звуки указаны в скобках):

Единственное число

Мин яз-м(а)-ый-м (я не пишу)
Син яз-м(а)-ый-сың (ты не пишешь)
Ул яз-м(а)-ый (он не пишет).

Множественное число
Без яз-м(а)-ый-быз (мы не пишем)
Сез яз-м(а)-ый-сыз (вы не пишете)
Алар яз-м(а)-ый-лар (они не пишут).

Единственное число
Мин әйт-м(ә)-и-м (я не говорю)
Син әйт-м(ә)-и-сең (ты не говоришь)
Ул әйт-м(ә)-и (он не говорит).

Множественное число
Без әйт-м(ә)-и-без (мы не говорим)
Сез әйт-м(ә)-и-сез (вы не говорите)
Алар әйт-м(ә)-и-ләр (они не говорят)

Вы заметили, наверное, что звуки **-а/-ә** из аффикса **-ма/-мә** выпадают и получается аффикс отрицания **-м**:

Единственное число
Мин язмыйм (әйтмим, укымыйм, эшләмим);
Син язмыйсың (әйтмисең, укымыйсың, эшләмисең);
Ул язмый (әйтми, укымый, эшләми);

Множественное число
Без язмыйбыз (әйтмибез, укымыйбыз, эшләмибез);
Сез язмыйсыз (әйтмисез, укымыйсыз, эшләмисез);
Алар язмыйлар (әйтмиләр, укымыйлар, эшләмиләр);

Теперь выполним упражнения.

Задание 2. Прочитайте и переведите.

1. Бала укый. — Бала укымый.
Кызлар язалар. — Кызлар язмыйлар.
Мин беләм. — Мин белмим.
Син әйт. — Син әйтмә.
Алар эшлиләр. — Алар эшләмиләр.
Сез беләсез. — Сез белмисез.
Син кер. — Син кермә.
Мин әйтәм. — Мин әйтмим.
Син чык. — Син чыкма.
Без чыгабыз. — Без чыкмыйбыз.
Сез укыйсыз. — Сез укымыйсыз.
Алар сорыйлар. — Алар сорамыйлар.
Ул яза. — Ул язмый.
Мин чыгам. — Ул чыкмый.

2. Мин китап укыйм. Мин китап укымыйм. Мин диктант язам. Мин диктант язмыйм. Мин бҮлмәдән (из комнаты) *чыгам. Мин бҮлмәдән чыкмыйм. Мин Җыр* (песню) *Җырлыйм. Мин Җыр Җырламыйм. Мин класста утырам. Мин класста утырмыйм. Мин сиңа әйтәм. Мин сиңа әйтмим.*

Задание 3. Читайте по ролям. Переведите.

1. — *Син Алмазны беләсеңме?*
   — *Белмим.*
2. — *Ул Германиягә барамы?*
   — *Бармый.*
3. — *Саша унынчы класста укыймы?*
   — *Юк, ул унберенче сыйныфта* (класса) *укый.*
4. — *Син бәлеш* (бялиш) *яратасыңмы?*
   — *Юк, яратмыйм, мин Өчпочмак яратам.*
5. — *Хәсән абый, Мансур иртәгә кайтамы?*
   — *Юк, иртәгә кайтмый, бҮген кайта.*
6. — *Бу партада Кәримә утырамы?*
   — *Юк, Кәримә тҮгел, Айнур утыра.*
7. — *Укытучы бҮген сорыймы?*
   — *Юк, сорамый, диктант язабыз.*
8. — *Марат, син безгә килмисеңме?*

— БҮген килмим, иртәгә киләм.

9. *— Мин ИлҺам Шакировны яратам. Ул бик матур Җырлый!*

— ә мин Ринат ИбраҺимовны кҮбрәк яратам.

Сау булыгыз!

Урок двенадцатый

(Уникенче дәрес)

Продолжаем изучать падежи.

Винительный падеж

Аффиксы винительного падежа — **-ны/-не.** Их легко запомнить. Значение этого падежа полностью совпадает с русским языком и выражает предмет или лицо, на который падает действие:

китап-ны (книгу)
әни-не (маму)
Җиләк-не (ягоду)
алма-ны (яблоко)
дус-ны (друга)
директор-ны (директора)

Давайте поговорим по-татарски:

1. — *Син Сашаны беләсеңме?* (Знаешь ли?)
— *Беләм* (знаю).
2. — *Син Коляны беләсеңме?*
— *Беләм.*
3. — *Син Ибраһимны беләсеңме?*
— *әйе.*

4. — Син Солтанны беләсеңме?
— Юк.
5. — Син Гафур әфәндене беләсеңме?
— Юк шул (шул — ведь*)*
6. — МӨнирә, син миңа 500 сум акчаны бирәсеңме? (Дашь ли?)
— әйе.
7. — Кадрия, син бу китапны ал.
— Ярар. Рәхмәт.
8. — Хафиз, дәфтәрне ал.
— Ярый, апа.
9. — Рушат, син сумканы ал.
— Ярар, Мохтар абый.
10. — МәхмYт, син Казанны беләсеңме?
— Юк, яхшы тYгел.
11. — әни, бу алманы бир әле.
— Мә, кызым.
12. — әти, бу алманы ал әле.
— Рәхмәт, улым.
13. — Галия апа, сез бу китапны миңа бирегез әле.
— Мә, Солтан.
— Рәхмәт.
14. — Кызлар, бу абыйны кем белә?
— Мин.
15. — Мидхәт абый, сез директорны беләсезме?
— әйе.
— Директорга әйтегез әле, аңа хат бар.
— Ярар.

Личные местоимения

В винительном падеже они склоняются таким образом:
мин — мине (меня)
син — сине (тебя)
ул — аны (его, ее)
без — безне (нас)
сез — сезне (вас)
алар — аларны (их)

Заметили, что во множественном числе к неизменяемым корням добавляются аффиксы — **-ны/-не**, а в единственном числе корни стали несколько неразличимыми вследствие исторических изменений.

1. — *Мине кинога чакыр әле* (позови-ка).
   — *Ярар.*
2. — *Сине Мансур беләме?*
   — *әйе.*
3. — *Аны директор беләме?*
   — *Белә.*
4. — *АйгӨл, әбине чакыр әле. Аны кӨтәләр* (ждут).
   — *Ярар.*
5. — *ГӨлчәчәк, сине — телефонга.*
   — *Рәхмәт.*
6. — *Сәрия, мине онытма* (не забудь).
   — *Ярар.*
7. — *Рәшит, син аны беләсеңме?*
   — *Беләм.*

В значении винительного падежа с переходными глаголами слова употребляются и без аффиксов этого падежа, т.е. в форме именительного падежа. Они всегда стоят непосредственно перед сказуемым:

Мин хат язам. — Я пишу письмо.
Миңа чәй бир. — Дай мне чаю.
Аңа алма бир. — Дай ему яблоко.
әбигә Җиләк бир. — Дай бабушке ягоды.
Безгә акча бир. — Дай нам деньги.
Мин китап укыйм. — Я читаю книгу.
Мин кино яратам. — Я люблю кино.
Балага су бир. — Дай ребенку воды.

Вы, вероятно, уже заметили, что аффиксы винительного падежа употребляются, когда предмет или лицо определено, а аффиксы отсутствуют, когда предмет неопределенный. Это напоминает определенные или неопределенные артикли немецкого и английского языков.

Миңа китап бир. — Дай мне книгу.
Миңа китапны бир. — Дай мне (эту) книгу.

Сиңа алма бирәм. — Тебе даю яблоко.
Сиңа алманы бирәм. — Тебе даю (это) яблоко.

Ул акча алды. — Он взял деньги.
Ул акчаны алды. — Он взял (эти) деньги.

Задание 1. Поставьте слова в винительном падеже:
Нурия Галия апа ... белә.
Самат Кадрия ... белми.
Надя Антон ... белә.
Костя Андрей ... белми.
Бу китап ... кем белә?
Бу кино ... кем карый?
Бу кыз ... кем белә?
әнисә ... кем белми?
Казан ... кем белә?
әлмәт ... кем белми?
Мин ... кем белә?
Син ... кем белми?
Ул ... кем белә?
Задание 2. Ответьте на вопросы.
Син нәрсә укыйсың?
Син нәрсә язасың?
Син нәрсә аласың?
Син нәрсә бирәсең?
Син кемне беләсең?
Син кемне яратасың?
Син кемне чакырасың?
Син кемне кӨтәсең?

Указательные местоимения

Сегодня я хочу познакомить вас с **указательными** местоимениями, без которых очень трудно обойтись в речи.

Указательные местоимения **бу, ул, шул, теге** близки по значению и переводятся как **этот, тот, та, то**.

Для использования этих слов в речи нужно знать их склонение:

Имен. п.	*бу*	*ул*	*шул*	*теге*
Притяж. п.	*моның*	*аның*	*шуның*	*тегенең*
Напр. п.	*моңа(р)*	*аңа(р)*	*шуңа*	*тегеңә*
Винит. п.	*моны*	*аны*	*шуны*	*тегене*
Исх. п.	*моннан*	*аннан*	*шуннан*	*тегеннән*
Мест.-вр. п.	*монда*	*анда*	*шунда*	*тегендә*

А теперь попробуем использовать их в диалогах. Переведите их со словарем и попробуйте разыграть по ролям.

1. — *Ул кызны каян беләсең?*
   — *Мин аны университетта кҮрдем.*
   — *Мине дә таныштыр әле.*
   — *Ярар.*
2. — *Безгә бер абый килде. Ул абый гармунда бик яхшы уйный.*
   — *Ул абый кайсы авылдан?*
   — *Ул абый — әтинең дусты, Сарманда яши.*
3. — *Рәйсә, гафу ит. Ул вакытта минем эшем кҮп иде. Синең белән сӨйләшергә вакытым булмады.*
   — *Борчылма, Аяз. Мин Үпкәләмим (не оби□ась). Ул кӨнне мин дә бик ашыктым (торопился).*
4. — *Бу кыз сиңа тынышмы?*
   — *Юк, таныш тҮгел. ә син аны беләсеңме?*
   — *Мин дә белмим.*
5. — *Бу алма ничә сум?*
   — *Унбиш сум.*
   — *ә бусы (что)?*
   — *Җиде сум. Сезгә кайсысы кирәк?*
   — *Менә бусы (что).*
6. — *Теге трамвай ничәнче?*
   — *Бишенче.*
   — *Ул кая бара?*
   — *Паркка.*
7. — *Теге китапны алып бир әле, әлфия!*
   — *Кайсы китапны?*

— әнә теге кызыл тышлы китапны.

8. — Сезгә кайсы китап кирәк?

— әнә теге.

— Бумы?

— Юк, тегесе.

9. — Мин дискотекага бардым. Шул дискотекада бер егет белән таныштым. Ул — Франциядән. Исеме — Эжен. Шул егет татарча Өйрәнергә теләде. Мин аңа ярдәм итәргә телим.

— Шулаймыни? Бик кызык!

10. — Син Рәшитне кайда кҮрдең?

— Теге кӨнне, дискотекада.

— Кем белән?

— Теге кыз белән.

Следующая группа указательных местоимений **андый, мондый, шундый** имеет значение **такой, таковой.**

11. — Матур кызлар кҮп монда!

— Мин андый кызларны яратмыйм.

— ә миңа шундый кызлар ошый.

— Андый кызлар бездә дә бар.

12. — Мондый китап каян алдың?

— Кибеттә бар.

— Мондый китапны мин кҮрмәдем.

13. — Безнең университетта бик зур галимнәр эшли.

— ә бездә андый галимнәр кҮп тҮгел. Шундый галимнәре булган университетта уку нинди зур бәхет!

14. — Фатирыгыз бик матур. Шундый бҮлмәдә яшәҮ рәхәттер, әйеме?

— әлбәттә.

15. — Без быел яңа фатирга кҮчтек. Фатирыбыз зур, Өч бҮлмәле. Балконы бар. БҮлмәләре аерым. Менә шундый хәлләр!

— ә безнең фатир кечкенә. КҮп кеше яшибез. Менә шундый шартларда яшә инде син! Эх!

Постарайтесь запомнить еще несколько местоимений: **алай, болай, шулай, тегеләй**, которые переводятся как **так** и **этак**.

16. — Улым, алай ярамый, Өстәлгә менмә!

— Ярар, әни, мин төшәм.

17. — әни, болай ярыймы?

— Ярый, кызым, бик матур.

18. — Мин болай уйлыйм: сез безгә килегез, аннары без сезгә барабыз.

— ә мин болай уйлыйм: быел сез килегез, икенче елга без киләбез.

19. — Син дөрес әйтмәдең, Рәшит.

— Алай димә әле, Рәйсә.

— ә болай ничек була: без бүген барабыз, син иртәгә киләсең.

— Ярый. Мин риза.

Задание 3. Составьте предложения со словами: *моның, аннан, шуңа, тегене, алай, шулай.*

Задание 4. Отвечайте на вопросы.

1) — Син Зояны беләсеңме?

— --------------------------------.

2) — Ул Айратны беләме?

— ------------------------------.

3) — Сез Мансурны беләсезме?

— --------------------------------------.

4) — Ул мине яратамы?

— -----------------------------.

5) — Син театрга барасыңмы?

— -----------------------------.

6) — Син шулай уйлыйсыңмы (думаешь)?

— -----------------------------.

Задание 5. Переведите на русский язык:

бармак, исем, йорт, ишек, тәрәзә, кат, ишегалды, баскыч, урындык, өстәл, ачкыч, йозак, суыткыч, савыт-саба, сабын, мендәр, тәрәзә, кызыл, утыра, әйтә, кайта, габу итә, эшли, укый, сөйли, җырлый, туктый, пешер, ярат, сатып ал, бир, яз, кер, килегез, эшләгез, исемегез, утырыгыз, кирәк, миңа, сиңа, әниемә, улыма, кызыңа, бабаебызга, әбиемә, җырлыйк, барыйк,

әйтик, сөйлик, язабыз, карыйбыз, беләбез, белмим, әйтмим, пешермим, күрмим, сөйләмим, язмыйсың, эчмисең.

На прощание вам две пословицы:

Дус — акчадан кыйммәт [дус — акъчадан къыйммәт] — Друг дороже денег.

Акча башны ашый [акъча башны ашый] — букв. Деньги съедают голову.

Сау булыгыз!

Урок тринадцатый

(УнӨченче дәрес)

— Исәнмесез!

Продолжаем изучение падежей в татарском языке.

Исходный падеж

Аффиксов исходного падежа довольно много, однако это один и тот же аффикс, но зависящий от последнего звука в слове: **-дан/-дән, -тан/-тән, -нан/-нән.** Первые добавляются к словам, оканчивающимся на гласные и звонкие согласные звуки:

әни-дән (от мамы)
әти-дән (от папы)
бабай-дан (от дедушки)
алма-дан (от, из яблока)
шәҺәр-дән (из, от города)
авыл-дан (из, от деревни)
кҮз-дән (из глаза)

Аффиксы **-тан/-тән** добавляются к словам, оканчивающимся на глухие согласные звуки:

аяк-тан (от, из ноги)
Җиләк-тән (от, из ягоды)

баш-тан (от, из головы)
колак-тан (из уха)
тырнак-тан (из ногтей)

Аффиксы **-нан/-нән** добавляются к словам, оканчивающимся на носовые согласные:
урман-нан (из леса)
Үлән-нән (из травы)
урам-нан (с улицы)
моң-нан (из мелодии)
борын-нан (из носа)

Эти падежные формы выражают значение исходного пункта или место действия:

Мин авылдан киләм. — Я еду из деревни.

Мин университеттан кайтам. — Я возвращаюсь из университета.

Чәйнектән чәй ага. — Из чайника льется чай.

Өйдән чык! — Выходи из дома!

Личные местоимения склоняются таким образом:

миннән	*бездән*
синнән	*сездән*
аннан (аңардан)	*алардан*

Поговорим по-татарски:

1. — *Син авылдан киләсеңме?* (Ты едешь из деревни?)
— *әйе.*

2. — *Бу китапны университеттан алдыңмы?* (Ты взял эту книгу из университета?)
— *Юк.*

3. — *Камил, син әнидән акча алдыңмы?*
— *Юк.*

4. — *Галимә әби, син почтадан хат алдыңмы?*
— *Юк, улым.*

5. — *Солтан әфәнде, сез Маргарет ханымнан хат алдыгызмы?*
— *әйе.*

6. — Лэйсэн, син кофтаны кайдан алдың? (кайдан — откуда?*)*

— Кибеттэн.

7. — Лэйлэ, син бу алманы каян алдың? (каян — откуда? где?*)*

— Базардан.

8. — Рэшит, син Өйдэнме?

— Юк, эштэн (с работы).

9. — РӨстэм, син эштэнме?

— Юк, Өйдэн.

10. — Суфия апа, сездэн сорарга мӨмкинме?

— әйе.

11. — МӨнир эфэнде, сездэн шалтыратырга ярыймы? (можно ли позвонить).

— Ярый.

Вот мы и завершили тему «Падежное склонение в татарском языке». Еще раз напомню вам, что последовательность аффиксов, присоединяемых к именам существительным, такова: первыми присоединяются аффиксы множественности, затем — принадлежности, затем — падежа, затем — вопросительные аффиксы.

Например:

урам (улица)

урам-нар (улицы)

урам-нар-ыбыз (наши улицы)

урам-нар-ыбыз-га (на наши улицы)

урам-нар-ыбыз-га-мы? (на наши улицы, что ли?)

*

авыл (деревня)

авыл-лар (деревни)

авыл-лар-ыгыз (ваши деревни)

авыл-лар-ыгыз-да (в ваших деревнях)

авыл-лар-ыгыз-да-мы? (в ваших деревнях, что ли?)

*

икмэк (хлеб)

икмэк-лэр (хлеба)

икмэк-лэр-ем (мои хлеба)

икмэк-лэр-ем-не (мои хлеба)

икмәк-ләр-ем-не-ме? (мои хлеба, что ли?)

В словах ***әти, әни, әби, бабай, кыз, ул***, выражающих родственные отношения, последовательность аффиксов несколько меняется (аффиксы принадлежности ставятся после корня слова):

әни-ем-нәр-не (мою мать и еще кого-то)
баба-ем-нар-га (к моему дедушке и еще кому-то)
әти-ең-нәр-дән (от отца и других)
Исключение: кызларыма, улларыннан.

Задание 1. Допишите аффиксы падежей.
Галия ... әтисе архитектор.
Без театр ... барабыз.
Сез ... Тимур белми.
Алар ... хат (письмо) *бар.*
Син Камил ... беләсеңме?
Бу хат ... Тәзкирә ... бир әле.
Казан ... 1 млн 100 мең кеше бар.
МәскәY ... Франкфурт ... самолет бар.
Казан ... туристлар кYп.
Бу акча .. Сания апа ... бир.
әбиең ... телеграмма бар.
Бабаең ... без беләбез.
Кызларыгыз ... Мансур яхшы белә.
Балаларыбыз ... телеграмма бар.
әниебез ... без яратабыз (любим).
Задание 2. Дайте различные варианты ответов.

а) Ул кайда яши?
____
____
____
____

б) Ул кайда эшли?
____
____
____
____

в) Ул кайда укый?
____
____
____
____

г) Ул нәрсә укый?
____
____
____
____

д) Ул кайдан кайта?
____
____
____
____

е) Ул кая бара?
____
____
____
____

ж) Ул кемне белә?
____
____
____
____

з) Бу кемнең китабы?
____
____
____
____

Сау булыгыз!

Урок четырнадцатый

(УндҮртенче дәрес)

Хәерле кӨн! Исәнмесез!

Имена прилагательные

Вспомним цвета:

кызыл [къызыл] — красный
ак [акъ] — белый
коңгырт [къоң„орт] — карий, коричневый
кара [къара] — черный
яшел [йәшел] — зеленый
сары [сары] — желтый
соры [соро] — серый
ал [ал] — розовый
алсу [алсу] — розоватый
зәңгәр — голубой
зәңгәрсу — голубоватый
кҮк — синий
шәмәхә — фиолетовый

Поговорим по-татарски:

1. — Бу алма яшелме?
— Юк, кызыл.
2. — Бу алма кызылмы?
— әйе.

3. — *Бу алма сарымы?*
— *әйе, сары.*
4. — *Бу алма кызылмы?*
— *Юк, бу алма кызыл тҮгел.*
5. — *Бу алма яшелме?*
— *әйе, бу алма яшел.*
6. — *Костюмың нинди?*
— *Соры.*
7. — *Пальтоң нинди?*
— *Кара.*
8. — *Катяның джемперы нинди?*
— *Зәңгәрсу.*
9. — *АйгӨлнең сарафаны нинди?*
— *Шәмәхә.*

К этим прилагательным, выражающим цвета, добавим еще и другие широкоупотребительные:

матур — красивый
олы — крупный; старший
Җылы — теплый
салкын — холодный
кыска — короткий
озын — длинный
караңгы — темный
якты — светлый
акыллы — умный
ҖҮләр — глупый
тәмсез — невкусный
тәмле — вкусный
әче — кислый
кайнар — горячий
баллы — сладкий
ачы — горький
биек — высокий
тәбәнәк — низкий
киң — широкий
тар — узкий

Качественные прилагательные имеют степени сравнения, наиболее распространенные из которых сравнительная и превосходная степени.

Сравнительная степень образуется добавлением к прилагательным аффиксов **-рак/-рәк**:

кызыл-рак (краснее)
яшел-рәк (зеленее)
акыллы-рак (умнее)
баллы-рак (слаще)
ҖҮләр-рәк (глупее)
салкын-рак (холоднее)

Например:
Бу алма зур, бусы (это) — *зуррак*
Бу алма сары, бусы — сарырак.
Бу Җиләк кызыл, бусы — кызылрак.
Бу кофта матур, бусы — матуррак.
Бу шарф яшел, бусы — яшелрәк.
Бу Җиләк тәмле, бусы — тәмлерәк.
Бу икмәк зур, бусы — зуррак.
Бу чәй кайнар, бусы — кайнаррак.

Поговорим по-татарски.
1. — *Чәй тәмлеме?*
— *Тәмле.*
— *Лимон кирәкме?*
— *Кирәк. Рәхмәт.*
2. — *Алма кызылмы?*
— *Кызыл.*
— *Кирәкме?*
— *Бир.*
— *Мә.*
— *Рәхмәт.*
3. — *Кофта матурмы, Сания?*
— *Матур.*
— *Кемнеке?*
— *әнинеке.*

4. — ГӨлфия, чәй кайнармы?
— Кайнар тҮгел.
— Җылымы?
— Җылы.
— ә миңа кайнар чәй кирәк.
— Ярар.
5. — әни, чәең баллымы?
— Баллы. Рәхмәт, кызым.
6. — әти, Өегез Җылымы?
— Юк, улым, Җылы тҮгел.
— Салкынмы?
— Салкын шул.
7. — әби, катык тәмлеме?
— Тәмле, улым.
— әби, бир әле.
— Мә, улым, аша.
— Рәхмәт, әби!
8. — әни, мин зурмы?
— Юк, улым, син кечкенә.
— Юк, әни, мин зур.
— Син зур тҮгел, улым, кечкенә.
9. — Рәхим, урамда Җылымы?
— Юк, Җылы тҮгел, салкын.
— Рәхмәт.
10. — әни, урамда яктымы?
— Юк, кызым, караңгы.
11. — Мәрфуга, улыбыз акыллымы?
— әйе, акыллы, Хәмит.
12. — Бу алма зурракмы?
— әйе.
13. — Бу Җиләк кызылракмы?
— Юк, яшелрәк.
14. — Бу кофта матурракмы?
— әйе, матуррак.
15. — Бу бала акыллыракмы?
— Акыллырак.
16. — Син олыракмы?
— Олырак.

17. — Син кечкенәрәкме?
— Кечкенәрәк тYгел.
18. — әни, мин абыйдан олыракмы?
— Юк, улым, кечкенәрәк.
19. — Сәрия, мин синнән озынракмы?
— Юк, кыскарак.
20. — әби, син бабайдан кыскаракмы?
— әйе, улым.
21. — әби, бу чәй кайнарракмы?
— Юк, балам салкынрак.
22. — Мансур әфәнде, сез Разыя ханымнан олыракмы?
— әйе.
23. — әти, Өй урамнан Җылыракмы?
— Юк, улым, салкынрак.

Превосходная степень образуется следующими способами. В татарском языке есть особая форма выражения, заключающаяся в повторении (первого или двух первых звуков) + **-п**, иногда **-м**, а затем прилагательного; они становятся своеобразными частицами. Но не все прилагательные имеют такую превосходную степень. Это, в основном, качественные прилагательные (особенно обозначающие цвета):

кызыл — кып-кызыл (красный-красный)
ак — ап-ак (белый-белый)
яшел — ямь-яшел (зеленый-зеленый, презеленый)
кара — кап-кара (пречерный)
сары — сап-сары (желтый-желтый)
ал — ап-ал (розовый-розовый)
зәңгәр — зәп-зәңгәр (голубой-голубой)
кYк — кYм-кYк (синий-синий)

Превосходная степень образуется и от других качественных прилагательных (и наречий):

тирән — тип-тирән (глубокий-глубокий)
якты — яп-якты (светлый-светлый)
сай — сап-сай (мелкий-мелкий)
якын — яп-якын (близко-близко)
озын — оп-озын (длинный-длинный)
кыска — кып-кыска (короткий-короткий)

ачы — *ап-ачы* (кислый-кислый)

Другим способом выражения превосходной степени является добавление частиц ***иң*** (самый), ***бик*** (очень); они добавляются ко всем качественным прилагательным:

бик матур (очень красивый) *иң матур* (самый красивый)
бик зур (очень большой) *иң зур* (самый большой)
бик кайнар (очень горячий) *иң кайнар* (самый горячий)
бик озын (очень длинный) *иң озын* (самый длинный)
бик яшел (очень зеленый) *иң яшел* (самый зеленый)
бик кара (очень черный) *иң кара* (самый черный)

Превосходная степень может быть выражена так же и добавлением слов *аеруча* (особенно), *гаять* (очень):

аеруча матур (особенно красивый)
гаять зур (очень большой)
аеруча озын (особенно длинный)
гаять кыска (очень короткий)
аеруча тәмле (особенно вкусный)
гаять акыллы (очень умный).

Есть и другие, более утонченные формы превосходной степени. Но это только для сведения:

зурларның зуры — большой из больших
акыллының акыллысы — умный из умных
матурның матуры — красивый из красивых.

Задание 1. Прочитайте предложения и переведите.

Бу алма зур. Бу алмалар зуррак. Бу кыз матур. Бу — бик матур кыз. Өй Җылы. Өй Җып-Җылы. Урман яшел. Урманнар ямь-яшел.

Үлән сары. Үләннәр сап-сары. КӨн бик матур. КӨннәр аеруча матур. Син гаять акыллы. Галим Рәшиттән акыллырак. РӨстәм миннән зуррак. Саша Колядан кечкенәрәк. Син бик зур. Син — иң зур бала. ГӨлфия — иң кечкенә бала. Сәрия — гаять акыллы. Мирза аеруча акыллы. Чәчәк кып-кызыл. Бу чәчәкләр

аеруча кызыл. КӨн салкын. КӨннәр сап-салкын. КӨн салкынрак.

Задание 2. Вставьте прилагательные.

1\. *— Бу алма ... мы?*

— Юк, яшел.

2\. *— Галиянең костюмы ... мы?*

— әйе.

3\. *— Айсылу ... костюм аламы?*

— Юк, зәңгәр.

4\. *— Аның портфеле ... мы?*

— Юк, кап-кара тҮгел.

5\. *— Синең машинаң ... ме?*

— әйе, ...

6\. *— Булатның машинасы нинди?*

— ...

7\. *— әтиеңнең машинасы нинди?*

— ...

8\. *— Сезнең квартирагыз бик ... мы?*

— Юк, бик ... тҮгел.

На прощание вам три пословицы.

Алтын кирәк тҮгел, акыл кирәк (Не нужно алтына, ум нужен).

Акыллы ир хатынын яманламас [акъыллы ир хатынын йаманламас] — (Умный муж не станет поносить жену).

Акыллы сҮз алтыннан кыйбат [акъыллы сҮз алтыннан къыйбат] — (Умное слово дороже золота).

Сау булыгыз!

Урок пятнадцатый

(Унбишенче дәрес)

К теме «Школа» добавим следующие новые слова, и в диалогах вы их сможете использовать.

Мәктәп — школа
укучы [укъучы] — ученик
шәкерт — шакирд, ученик
укытучы [укъытучы] — учитель
сорау [сора–] — вопрос
Җавап [Җа–ап] — ответ
дәрес — урок
дәреслек — учебник
такта [такъта] — доска
акбур [акъбур] — мел
тәнәфес — перемена
татар теле — татарский язык
рус теле — русский язык
билге — оценка
бишле — пятерка
дҮртле — четверка
Өчле — тройка
икеле — двойка

берле — единица
ал — бери, получай
икеле алма — не получай двойку
чҮпрәк — тряпка
Өй эше — домашнее задание
укыта — учит, преподает
Өйрәтә — учит, обучает
рәсем — рисование
тарих — история
кҮнегҮ — упражнение
бирем — задание
әдәбият — литература
сыйныф — класс
кыңгырау — звонок
сыйныф Җитәкчесе — классный руководитель

Теперь поговорим по-татарски:
1. — *Нурия, бҮген ничә дәрес?*
— *Өч дәрес.*
2. — *АйгӨл, сездә кем укыта?*
— *Халидә апа.*
3. — *Мансур, бҮген рәсем дәресе бармы?*
— *әйе, бар.*
4. — *Галия апа, Сез безгә керәсезме?*
— *Хәзер.*
5. — *Бу нинди сорау?*
— *Бик яхшы сорау.*
6. — *Хәзер нинди дәрес?*
— *География.*
7. — *Хәзер нинди дәрес?*
— *Татар теле.*
8. — *Сездә ничә укучы бар?*
— *Унике.*
9. — *Рәсимә, тактага чык әле.*
— *Хәзер.*
10. — *Бу такта чистамы?*
— *Чиста.*
11. — *Син бҮген нинди билге алдың?*

— Бишле.

12. *— әни, мин бҮген ике дҮртле, бер бишле алдым.*

— Рәхмәт, улым.

13. *— Кәрим, чҮпрәк бармы?*

— Бар. Менә.

14. *— БҮген Җыр дәресе бармы?*

— әйе, бар.

15. *— Сездә сыйныф Җитәкчесе кем?*

— МӨнирә апа.

16. *— Тәнәфес кайчан?*

— Хәзер.

17. *— Балалар, нинди сораулар бар?*

— Юк.

18. *— Укучылар, Өй эшен языгыз. Марат, син дә яз!*

— Хәзер.

19. *— РӨстәм, укытучыгыз кем?*

— Котдус абый.

20. *— Ришат, дәреслекләрең бармы?*

— Бар, Кәрим абый.

— Яңамы? (Новые ли?)

— әйе.

21. *— Балалар, кем сӨйли?*

— Мин, апа.

— СӨйлә, Шамил.

22. *— Укучылар, кем әйтә?*

— Мин!

— Мин!

— Мин!

— әйдә, Камил әйт!

23. *— Укучылар, дәфтәрләрегез бармы?*

— Бар.

— Дәфтәрләрегезгә языгыз: «БҮген — егерменче ноябрь».

24. *— БҮген тарих дәресе бармы?*

— әйе, бар.

25. *— әдәбият дәресе буламы?* (будет ли?)

— Була.

26. *— Сезнең сыйныфта тарихны кем укыта?*

— Сания апа.

27. — Бишенче класста әдәбиятны кем укыта?

— ТаҺир абый.

28. — Сезнең сыйныфта ничә кыз бар?

— Унбиш.

29. — Унынчы класста ничә егет (парень) *бар?*

— Егерме бер.

30. — Укучылар, кем беренче Җавап бирә?

— Мин, Нурия апа!

— Мин, Нурия апа!

— Мин, Нурия апа!

— әйдә, Хәлим, Җавап бир әле.

31. — Мәрзия, бҮген кичә (вечер) *буламы?*

— Белмим, Сәлимә.

— Рәйсә, син беләсеңме?

— Беләм.

— Нәрсә беләсең?

— Кичә бҮген була.

— Рәхмәт.

Задание 1. Составьте диалог «В школе».

На прощание опять вам четыре пословицы.

Белем малдан кадерле [белем малдан къәдерле] — Знание дороже богатства.

Бер галим мең надангa тора [бер „алим мең надаң„а тора] — Один ученый стоит тысячи неграмотных.

Уйнап сӨйләмә, уйлап сӨйлә — Не говори играючи, говори подумав.

Җиде йортның телен бел, Җиде тӨрле белем бел — Знай языки семи (букв.) домов, знай семь разных наук.

Сау булыгыз!

Урок шестнадцатый

(Уналтынчы дәрес)

— Исәнмесез!

Сегодня мы будем знакомиться с названиями продуктов, овощей и фруктов, с ценами на рынках и в магазинах.

Сначала правильно прочитаем эти слова:

кибет — магазин
сатучы — продавец
акча [акъча] — деньги
тҮлә-ргә — платить
Үлчә-ргә — взвешивать
ипи (икмәк) — хлеб
кҮмәч — булка
сӨт — молоко
май — масло
ит — мясо
сыер ите — говядина
сарык ите [сары„ите] — баранина
дуңгыз ите — свинина
ат ите — конина
тавык ите [та–ы„ите] — курятина

каз ите [къаз ите] — гусятина
тоз — соль
шикәр — сахар
аракы [аракъы] — водка
эремчек — творог
катык [къатык] — катык
каймак [къаймакъ] — сметана
сӨт Өсте — сливки
балык [балыкъ] — рыба
ярма — крупа
чират — очередь

1. — *Кибеттә икмәк бармы?*
   — *Бар.*
   — *Ничә сум?* (рубль)
   — *ДҮрт сум.*
2. — *Кибеттә май бармы?*
   — *Юк.*
3. — *Кибеттә сӨт бармы?*
   — *Бар.*
   — *Ничә сум?*
   — *Җиде сум.*
4. — *Базарда ит бармы?*
   — *Бар.*
   — *Сыер ите бармы?*
   — *Бар.*
   — *Сарык ите бармы?*
   — *Юк.*
   — *Дуңгыз ите бармы?*
   — *Бар.*
5. — *Базарда ит ни хак?* (почем?)
   — *Алтмыш сум.*
6. — *Базарда казлар бармы?*
   — *Бар.*
   — *Ничә сум?*
   — *Ике йӨз сум.*
   — *О-о-о!*
7. — *Кибеттә кеше кҮпме?* (много ли?)

— КҮп тҮгел.

8\. *— Иткә чират бармы?*

— Бар. Бик кҮп.

9\. *— әмир, безгә ипи кирәкме?*

— Кирәк, әни.

— Мә акча. Кибеткә бар әле.

10\. *— Сездә катык бармы?*

— Бар.

— Ничә сум?

— Биш сум.

— Миңа ике катык бирегез әле.

11\. *— Сездә эремчек бармы?*

— Бар.

— Ничә сум?

— Ун сум.

— Миңа бер кило бирегез әле.

— Хәзер.

12\. *— Каймак ничә сум?*

— Егерме Җиде сум.

— Ике кило бирегез әле.

— Хәзер.

13\. *— Балык бармы?*

— Юк.

— Колбаса бармы?

— Юк.

— Ит бармы?

— Юк.

— Нәрсә бар?

— Бернәрсә дә юк.

14\. *— Миңа бер кило май бирегез әле.*

— Рәхим итегез! (Пожалуйста!)

15\. *— Аракы ничә сум?*

— 41 сум 52 тиен.

— Шулаймыни?

— әйе.

16\. *— Ике кило ит бирегез әле.*

— Хәзер.

17\. *— Колбаса яхшымы?*

— әйе, яхшы.
— 400 гр бирегез әле.
— Рәхим итегез!

18. *— Сыр ничә сум?*
— Витринада бар.
— Минем кҮзем кҮрми (не видит).
— Җитмеш сум, Җитмеш сигез сум, туксан ике сум.
— Рәхмәт.

19. *— Сездә тавык бармы?*
— Бар.
— Килосы ничә сум?
— ▯ырык ике.
— Ике тавык бирегез әле.
— Рәхим итегез.

Теперь **об овощах:**
бәрәңге — картофель
суган [су„ан] — лук
сарымсак [сарымсакъ] — чеснок
кабак [къабак] — тыква
кишер — морковь
кыяр [къыйар] — огурец
чӨгендер [чӨгӨндер] — свекла
шалкан [шалкан] — репа
кәбестә — капуста
торма — редька
борыч — перец

Многие овощи и зелень называются так же, как в русском языке: *помидор, редиска, укроп, петрушка, баклажан, патиссон* и т.д. Толька **капуста** стала **кәбестә**.

Теперь поговорим:

1. — Бәрәңге ничә сум?
— Биш сум.
2. — Суган ничә сум?
— Җиде сум.
3. — Сездә кишер бармы?
— Бар.

— *Ни хак (какая цена)?*
— *Сигез сум.*
— *Миңа ике кило кишер бирегез әле.*
— *Рәхим итегез! Мәгез!*

4. — *Базарда кыяр бармы?*
— *Бар.*
— *Ни хак?*
— *Тугыз сум.*

5. — *Сезнең бакчада* (огород) *чӨгендер бармы?*
— *Юк.*
— *Шалкан бармы?*
— *Бар.*
— *Миңа бирәсеңме?*
— *Бирәм.*

6. — *Базарда тозлы* (соленый) *кыяр бармы?*
— *Бар.*
— *Ничә сум?*
— *Егерме ике сум.*

7. — *Син бҮген базарга барасыңмы?*
— *әйе, барам.*
— *Миңа тозлы кәбестә ал әле.*
— *КҮпме?* (Сколько?)
— *Бер банка. Акча кирәкме?*
— *әйе. Бир.*
— *КҮпме?*
— *Унбер сум.*
— *Хәзер. Рәхмәт сиңа.*

8. — *Син кабак яратасыңмы?*
— *Яратам.*
— *Мин дә.*

Дошла очередь до **фруктов, ягод**:
алма — яблоко
чия — вишня
кура Җиләге — малина
Җир Җиләге — клубника
каен Җиләге — земляника
нарат Җиләге — брусника

мҮк Җиләге — клюква
карлыган [къарлы„ан] — смородина
кызыл карлыган — красная смородина
бӨрлегән — костяника; ежевика
шомырт — черемуха
Җиләк — ягода
Җимеш — плод
йӨзем — виноград
әфлисун — апельсин
анар — гранат
Өрек — урюк
хӨрмә — хурма
гӨмбә — гриб

Теперь поговорим по-татарски:
1. — *Алмаң тәмлеме?*
— *Бик тәмле.*
— *Алма кызылмы?*
— *Кызыл.*
2. — *Базарда алма бармы?*
— *Бар.*
— *Ни хак?*
— *Ун сум, унике сум.*
3. — *Миңа ике кило алма бирегез әле.*
— *Хәзер.*
4. — *Сездә чия бармы?*
— *Юк.*
5. — *Кура Җиләге ни хак?*
— *Килосы унсигез сум.*
— *Миңа ике кило бирегез әле.*
— *Хәзер.*
6. — *Базарда Җир Җиләге саталармы?*
— *Саталар.*
— *Ничә сум?*
— *Стаканы 6 сум.*
7. — *Карлыганыгыз кҮпме?*
— *КҮп. Ничә кило кирәк?*
— *Ун кило.*

8\. — *Кызыл карлыган тәмлеме?*
— *Бик тәмле.*
— *Ничә сум?*
— *Килосы Җиде сум.*

9\. — *Син урманга барасыңмы?*
— *Барам.*
— *Нарат Җиләге бармы?*
— *Бар.*

10\. — *Базарда йӨзем ни хак?*
— *Илле сум.*
— *Ай, бик кыйбат.* (дорого)

11\. — *Сиңа Өрек кирәкме?*
— *Ничә сум?*
— *Кырык сум.*
— *Кирәк.*
— *Ничә кило кирәк?*
— *Өч кило. Ничә сум акча кирәк?*
— *ЙӨз егерме сум.*
— *Рәхмәт.*

12\. — *Базарда хӨрмә бармы?*
— *Юк.*
— *Анар* (гранат) *бармы?*
— *Бар.*
— *Ничә сум?*
— *Утыз сум.*

13\. — *Казанда әфлисун саталармы?*
— *Саталар.*
— *Ничә сум?*
— *Бер әфлисун 6 сум.*
— *Ай, бик кыйбат!*

14\. — *Базарда гӨмбә бармы?*
— *Бар.*
— *КҮпме?*
— *Бик кҮп.*

15\. — *Базарда ит кыйбатмы?*
— *Кыйбат. Алтмыш сум.*

16\. — *Улым, кибеткә бар әле.*
— *Нәрсә кирәк, әни?*

— *Шикәр, сӨт, тоз, шырпы* (спички) *кирәк.*
— *Акча бирәсеңме?*
— *КҮпме кирәк?*
— *50 сум кирәк.*
— *Ярар.*

17. — Кибеттә чират зурмы?
— *Зур.*
— *Балык бармы?*
— *Бар.*
— *Ничә сум?*
— *Егерме дҮрт сум.*
— *Миңа Өч кило балык кирәк. Син кибеткә барасыңмы? Миңа да ал әле.*
— *Ярар.*
— *Зур рәхмәт.*

18. — Кибет ачыкмы? (открыт ли?)
— *Ачык.*

19. — Кибет ябыкмы? (закрыт ли?)
— *Ябык.*

20. — Кибеттә ничә сатучы бар?
— *Унбиш.*

21. — Сезнең кибеттә конфет бармы?
— *Бар.*
— *Ничә сум?*
— *Килосы Җитмеш сум, алтмыш ике сум, илле бер сум.*
— *О-о-о, бик кыйбат!*

22. — Миңа ике кило печенье бирегез әле.
— *Рәхим итегез.*

23. — Сездә торт бармы?
— *Бар.*
— *Ничә сум?*
— *Бер йӨз унике сум.*
— *Бирегез әле.*
— *Рәхим итегез.*

24. — Сездә минераль су бармы?
— *Бар.*
— *Нинди?*
— *«Тазалык».*

— *Өч шешә* (бутылка) *бирегез әле.*
— *Рәхим итегез. Утыз Өч сум.*
— *Рәхмәт.*

25. — Базарда карбыз саталар.
— *Ни хак?*
— *Килосы дҮрт сум.*
— *Бер карбыз ничә кило?*
— *Сигез кило.*
— *Ничә сум кирәк?*
— *Утыз ике сум.*
— *Ай-яй-ай!*

На этом урок завершаем. Желаем вам успехов! Сау булыгыз!

Урок семнадцатый

(УнҖиденче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн!
Начнем урок с простых заданий.

Задание 1. Прочитайте стихотворение современного татарского поэта Ш.Галиева. Какие слова вам знакомы? Вероятно, незнакомые слова следующие: Җир — *земля*, Өй — *дом*, әллҮкиле кӨй — *мелодия, похожая на «Аллюки»* («Әллүки» — татарская народная песня), туган-Үскән ил — *родная сторона*, мәңге — *вечно*, имин — *мирный, здоровый, живой, крепкий*.

Прочитайте правильно и переведите:

Җирдә миңа ни кирәк?

Җирдә миңа ни кирәк?
әти дә әни кирәк!
Җирдә миңа ни кирәк?
Без яшәгән Өй кирәк!
Җирдә миңа ни кирәк?
әллҮкиле кӨй кирәк!
Җирдә миңа ни кирәк?
Тукай, туган тел кирәк?
Җирдә миңа ни кирәк?
Туган-Үскән ил кирәк!
Җирдә миңа ни кирәк?

Мәңге имин Җир кирәк!

Задание 2. Не забыли ли вы, какие фразы произносятся при встрече и прощании? Все слова вам знакомы — переведите их:

Исәнме, әнкәй!
Исәнме, әткәй!
Нихәл, абый!
Сау бул, бабай!
Сау булыгыз, Галия апа!
Хуш, бабай!
Хушыгыз, әби!
Хәерле кич, Галия апа!
Хәерле кӨн, Фирая ханым!
Хәлләр ничек, Мансур!
Нихәл, ГалимҖан?
Сәлам, егетләр!

Задание 3. Вспомним недавно выученные слова. Составьте с ними предложения (повествовательные и вопросительные) .

Сат-арга — продавать
ал-ырга — брать, покупать
бир-ергә — дать, давать
кыйммәт — дорого, дорогой
очсыз — дешево, дешевый
тозлы — соленый
бәрәңге — картофель
суган — лук
кәбестә — капуста
кыяр — огурец
сарымсак — чеснок
шалкан — репа
чӨгендер — свекла
кабак — тыква
алма — яблоко
чия — вишня
кура Җиләге — малина
Җир Җиләге — клубника
каен Җиләге — земляника
карлыган — смородина
кызыл карлыган — красная смородина
кара карлыган — черная смородина
миләш — рябина
кара (кызыл) миләш — черная (красная) рябина
мҮк Җиләге — клюква
кара Җиләк — черника

балан — калина
Өрек — урюк
чикләвек — орех
йӨзем — виноград.

Задание 4. Со словами из задания 3 составьте диалоги.

Задание 5. Прочитайте и переведите несколько приведенных ниже диалогов. Для лучшего усвоения их можно разыграть по ролям.

1. — *Мин базарга барам. әйдә, барабыз.*
— *Хәзер.*
2. — *Базар кайда?*
— *Киров урамында.*
— *Ничек барырга?*
— *Икенче трамвай, Җиденче троллейбус белән.*
4. — *Базарда кеше кҮпме?*
— *Бик кҮп.*
5. — *Базар баймы?*
— *әйе, бай.*
6. — *Сиңа базарда нәрсә кирәк?*
— *Алма, бәрәңге, суган. ә сиңа?*
— *Миңа чӨгендер, сарымсак, кәбестә кирәк.*
7. — *Миңа кызыл алма кирәк.*
— *ә миңа яшел алма кирәк.*
8. — *БҮген кабак алдым.*
— *Нәрсә пешерәсең?*
— *Кабак бәлеше* (Бялиш с тыквой).
9. — *Кызыл карлыганнан мин желе ясыйм.*
— *Тәмле буламы?*
— *Бик тәмле була.*
10. — *Сездә миләш Үсәме?* (растет ли?)
— *Үсә. Кара миләш.*
— *ә безнең бакчада кызыл миләш Үсә.*
11. — *Быел* (в этом году) *кара Җиләк кҮп булды.*
— *Кайда Үсә ул?*
— *Мари урманында бик кҮп була. Шуннан Җыеп* (собрав) *китерәләр.*

Сау булыгыз! Сезгә уңышлар телим! (ئеلаأ آам успехов!).

Урок восемнадцатый

(Унсигезенче дәрес)

Переходим к изучению прошедших времен. Их в татарском языке много.

Прошедшее категорическое время

Эта форма времени образуется добавлением к корню глагола аффиксов **-ды/-де**, **-ты/-те.** Почему так, вы уже и сами догадались: к глухим звукам корня добавляются **-ты/-те**, к гласным и звонким — **-ды/-де**. В конце глагола добавляются личные аффиксы.

Личные аффиксы

Единственное число		Множественное число	
1 л.	-м	1 л.	-к
2 л.	-ң	2 л.	-гыз/-гез
3 л.	—	3 л.	-лар/-ләр

Единственное число

Мин яз-ды-м *кил-де-м* (написал, пришел)
Син яз-ды-ң *кил-де-ң* (написал, пришел)

Ул яз-ды *кил-де* (написал, пришел)

Множественное число
Без яз-ды-к *кил-де-к* (написали, пришли)
Сез яз-ды-гыз *кил-де-гез* (написали, пришли)
Алар яз-ды-лар *кил-де-ләр* (написали, пришли)

Единственное число
Мин кайт-ты-м *кит-те-м* (вернулся, ушел)
Син кайт-ты-ң *кит-те-ң* (вернулся, ушел)
Ул кайт-ты *кит-те* (вернулся, ушел)

Множественное число
Без кайт-ты-к *кит-те-к* (вернулись, ушли)
Сез кайт-ты-гыз *кит-те-гез* (вернулись, ушли)
Алар кайт-ты-лар *кит-те-ләр* (вернулись, ушли).

В отрицательной форме аффиксы отрицания добавляются к корню и ударение падает на предыдущий слог перед аôôиксом отриания:

Мин бармадым. *Мин белмәдем.*
Син бармадың. *Син белмәдең.*
Ул бармады. *Ул белмәде.*
Без бармадык. *Без белмәдек.*
Сез бармадыгыз. *Сез белмәдегез.*
Алар бармадылар. *Алар белмәделәр.*

Мин кайтмадым. *Мин китмәдем.*
Син кайтмадың. *Син китмәдең.*
Ул кайтмады. *Ул китмәде.*
Без кайтмадык. *Без китмәдек.*
Сез кайтмадыгыз. *Сез китмәдегез.*
Алар кайтмадылар. *Алар китмәделәр.*

Это прошедшее время еще называют **очевидным** или **определенным,** так как оно выражает действия, которые говорящий сам видел.

Поговорим по-татарски:

1. — *Кадыйр, син хат яздыңмы?*
   — *Яздым.*
2. — *Айсылу, син аңа әйттеңме?*
   — *әйттем.*
3. — *РӨстәм, син кибеткә бардыңмы?*
   — *Бармадым.*
4. — *АйгӨл, син бу китапны укыдыңмы?*
   — *Укымадым.*
5. — *Марат, син базарга бардыңмы?*
   — *Бардым.*
   — *Сыер ите ни хак?*
   — *Илле-алтмыш сум.*
   — *Алдыңмы?*
   — *Алдым.*
   — *Ничә кило?*
   — *Өч кило.*
6. — *Рәсимә, кибеткә бардыңмы?*
   — *Бардым.*
   — *Кибеттә нәрсәләр бар?*
   — *СӨт, катык, эремчек, каймак, кефир.*
   — *Сыр бармы?*
   — *Бар.*
   — *Ничә сум?*
   — *Җитмеш, сиксән, туксан, йӨз сум.*
7. — *Кызлар, сез урманга бардыгызмы?*
   — *Бардык.*
   — *Җиләк бармы?*
   — *Каен Җиләге бар.*
   — *КҮпме?*
   — *Бик кҮп!*
   — *Җыйдыгызмы?* (Собрали?)
   — *Җыйдык.*
   — *Ничә чиләк (сколько ведер)?*
   — *Ике чиләк!*
8. — *Суфия апа, базарга бардыңмы?*
   — *Бардым.*
   — *Базарда яшелчә кҮпме?*

— *КҮп.*

— *Бәрәңге бармы?*

— *Бар.*

— *Ничә сум?*

— *Килосы алты сум.*

— *Суган бармы?*

— *Бар.*

— *Ничә сум?*

— *Унбер сум.*

— *Кишер бармы?*

— *Бар.*

— *Ничә сум?*

— *Сигез сум.*

— *Син кишер алдыңмы?*

— *Алдым.*

— *Ничә кило?*

— *Өч кило.*

9. — *Кызлар, безгә кунаклар килде.*

— *Нәрсә ашадыгыз?*

— *Чәй эчтек.*

— *Торт булдымы?*

— *әйе.*

— *Конфет булдымы?*

— *Булды.*

— *Чәк-чәк булдымы?*

— *әйе.*

— *Яхшы!*

10. — *Магазин ачыкмы?*

— *әйе.*

— *Кеше кҮпме?*

— *Юк, кҮп тҮгел.*

11. — *Кибет сәгать ничәдә ачыла?*

— *Иртәнге сигездә.*

— *Ял вакыты кайчан?*

— *13 сәгатьтән 14 сәгатькә кадәр.*

12. — *Бу нинди кибет?*

— *СӨт кибете.*

— *ә тегесе?*

— Икмәк кибете.

13\. *— Кибет кайчан ябыла?*

— Кичке сәгать сигездә.

14\. *— Улым, кибеткә барып кайт әле.*

— Ник, әни?

— Икмәк кирәк, сӨт кирәк, май кирәк, эремчек кирәк.

— Хәзер, әни.

15\. *— Исәнме, Галия!*

— Исәнме, Надя!

— Кая бардың?

— Кибеткә.

16\. *— СӨт бармы?*

— Бар.

— Ничә сум?

— ДҮрт сум.

— Ике сӨт, 2 катык бирегез әле.

— Рәхим итегез.

17\. *— Сездә сӨт Өсте бармы (сливки)?*

— Юк шул.

— Каймак (сметана) бармы?

— Бар. Рәхим итегез. КҮпме кирәк?

— Бер кило.

— Рәхим итегез. Кассага тҮләгез.

18\. *— Кызыл эремчек бармы?*

— БҮген юк шул. Иртәгә була. Килегез.

— Рәхмәт.

19\. *— Арыш ипие бармы?*

— Бар.

— Ничә сум?

— Өч сум илле тиен.

— Кассагамы?

— Юк, монда тҮләгез.

20\. *— Сохари бармы?*

— Бар.

— Нинди ярмалар бар?

— Тары ярмасы (п□ено), дӨге (рис), манный ярмасы бар. Кирәкме?

— 2 кг дӨге Үлчәгез әле.

— Рәхим итегез, ике пакет алыгыз.

21. — Бу кибеттә ит, сӨт ашамлыклары саталар.

— ә тегендә?

— Анда конфетлар, тортлар, пирожныйлар, прәннек, печенье саталар.

22. — Миңа 1 тартма конфет бирегез әле.

— Рәхим итегез.

— Ничә сум?

— 50 сум.

— Ай-яй кыйбат!

— Менә бусы 32 сум. Кирәкме?

— әйе. Алам. Рәхмәт.

23. *— Мансур, әйдә, сыра алыйк әле.*

— Кайда бар?

— Менә бу кибеттә.

— Нинди сыра алабыз?

— Казан бик яхшы сыра чыгара. Шешәсе дә матур.

— ә мин чех сырасы, алман (немец) сырасы яратам.

24. — Кызым, йомырка кирәк иде. Алып кайт әле.

— КҮпме кирәк?

— Өч дистә (десяток).

— Дистәсе ничә сум?

— Дистәсе 10 сум.

25. — Сездә борыч (пере) бармы?

— Кызыл борыч бар.

— Миңа кара борыч кирәк иде.

— Кара борыч юк.

26. — Рәшит, безнең тоз беткән. Барып ал әле кибеттән.

— Ничә кило?

— Икене.

— Ярар, хәзер.

А теперь самостоятельная работа.

Задание 1. Попробуйте составить несколько диалогов с новыми словами:

Бодай оны — пшеничная мука.

Арыш оны — ржаная мука.

Атланмай — сливочное масло.

Задание 2. Вы пришли в продуктовый магазин. Спросите:
а) есть ли у них хлеб, яйца, молоко;
б) сколько стоит сливочное масло;
Попросите взвесить 200 г сыра.

Сау булыгыз! Сезгә уңышлар телим!

Урок девятнадцатый

(Унтугызынчы дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн! (Хәерле кич!)
Хәлләрегез ничек?
Яхшымы?

Деньги. Рынок. Магазины.

1. — Син кҮпме эш хакы (зарплата) аласың?
— Өч мең сум. ә син?
— Ике мең биш йӨз сум алам.
2. — Миңа дҮрт йӨз сум акча биреп тора алмассыңмы?
— Кайчанга кадәр?
— Яңа елга кадәр.
— Ярар, бирермен. Кайчан кирәк?
— БҮген. Рәхмәт сиңа.
4. — Ринат, монда ничә сум?
— Илле сум Җитмеш биш тиен.
5. — Миңа йӨзлекләр (сотенные), иллелекләр бирегез әле.
— Ярый.
6. — Монда унлыклар (десятка), бишлекләр (пятерка) генә калган. Биримме?
— Бирегез.

7. — Синдә ике берлек (рубль) бармы?
— Бар.
8. — Мансурга ике унлык бир.
— Ярый.
9. — Туйга ничә сум акча чыкты?
— Алты мең.
— Ай-ай-ай, кҮп!
10. — Трамвай билеты ничә сум?
— Ике сум.
— ә автобус билеты?
— 2 сум.
12. — Син миңа ун сум бир, мин сиңа бер сумлык кире кайтарырмын.
— Ярый.
13. — Бу конфет МәскәҮнекеме?
— Юк, Казанныкы.
— Ничә сум?
— Кырык биш сум.
— Печенье ничә сум?
— Уналты сум илле ике тиен.

Запомните слова, относящиеся к одежде, обуви:

Киемнәр

Үлчәм — размер
кҮлмәк — платье; рубашка
чалбар — брюки
яулык — платок
аяк киеме — обувь
баш киеме — головной убор
тун — шуба
читек — ичиги
чҮәк — тапочки
бҮрек — шапка
эчке кҮлмәк — нижнее белье (сорочка)
итәк — юбка
бияләй — варежка
итек — 1) сапог; 2) валенки

киң — широкий
тар — узкий

14. — Сездә ирләр кҮлмәкләре бармы?
— Ничәнче Үлчәм?
— Кырык сигезенче.
— Мәгез.
— Ничә сум?
— ЙӨз алтмыш сум.
— Кая тҮләргә?
— Кассага.
15. — Миңа Арча чҮәкләре кирәк иде.
— Сезгә ничәнче Үлчәм?
— Утыз Җиденче-утыз сигезенче.
— Ниндиләре кирәк?
— Зәңгәрен, тагын — сорысын. Ничә сум тҮлим?
— Өч йӨз илле сум.
— Рәхмәт сезгә.
16. — Миңа теге ак шәлне кҮрсәтегез әле.
— Мәгез.
— Аның иңе-буе (и — □ирина, буй — длина) кҮпме икән?
— Метр ярымга метр ярым (полтора на потора метра).
— Ничә сум?
— Биш йӨз егерме ике сум.
— Кая тҮлим?
— Кассага.
17. — Миңа кырык алтынчы Үлчәм кҮлмәк кҮрсәтегез әле?
— Нинди тӨсне?
— Зәңгәрне.
— Мәгез. Ярыймы?
— Бераз зуррак кебек. Кырык дҮртенче Үлчәмне бирегез әле.
— Мәгез.
— Мин бусын алам. Ничә сум?
— Ике йӨз сум илле тиен. Кассага тҮләгез.
— Ярый.
18. — Сездә костюм бармы?

— Бар. Сезгә ничәнче Үлчәм кирәк?

— 50-нче.

— Рәхим итегез.

— Рәхмәт.

19. — Миңа ирләр кҮлмәге кирәк иде.

— Ничәнче Үлчәм?

— Яка Үлчәме — 41 (размер воротника — 41).

20. — Миңа бҮрек кирәк иде.

— Ничәнче Үлчәм?

— 58-нче.

— 58-нче Үлчәм юк, 59-нчы бар.

— Бирегез әле.

— Рәхим итегез. Киеп карагыз (примерьте).

— Рәхмәт. Мин алам. Кая тҮләргә?

— Кассага.

21. — Сезнең кибеттә туй кҮлмәкләре (свадебные платья) *саталармы?*

— әйе. Уңга (направо) *барыгыз.*

22. — Миңа туйга (на свадьбу) *матур кара костюм кирәк. Сездә бармы?*

— Ничәнче Үлчәм?

— 52-нче.

— 52-нче юк шул. Менә 54-нче бар. Киеп карагыз.

— Бу костюм миңа ярамый (не подходит).

23. — Миңа ак батист яулык кирәк иде. әби сорады.

— Бездә юк шул. КҮрше (соседний) *кибеткә керегез әле. Анда* (там) *бар.*

— Рәхмәт сезгә.

24. — Трикотаж кибете кайда, әйтегез әле?

— Бер квартал барыгыз, сулга борылыгыз (поверните налево).

25. — Бу кҮлмәк миңа кыска, озынрак кҮлмәк юкмы?

— Сезгә ничәнче озынлык (длина) *кирәк?*

— 164 см.

— Рәхим итегез.

26. — Эчке кҮлмәкләр бармы сездә?

— Ничәнче Үлчәм кирәк?

— 46-нчы.

— Рәхим итегез.

— Кая тҮләргә (платить)?

— Кассага.

27. — Бу кибеттә итәкләр саталармы?

— әйе, әнә тегендә.

28. — Бу кҮлмәкнең бер сәдәфе (тӨймәсе — пуговица*) тӨшкән* (отлетела).

— Шулаймыни?

— әйе. Менә.

29. — Асия, безнең апа бер тун алган.

— Ничәнче Үлчәм?

— 48 нче.

— Ничә сумга?

— Унике мең.

30. — Кызлар, безнең кибеттә кышкы пальтолар саталар.

— Кыйбатмы?

— Кыйбат. Биш мең сум.

— Якасы (воротник) *нинди?*

— Кызыл тӨлке.

— Озын пальтомы?

— Озын, бик матур.

— Киеп карадыңмы (примеряла)*?*

— әйе. Миңа бик килешә (Мне очень идет).

— Аласыңмы?

— Акчам Җитми (не хватает).

— Ничә сум Җитми?

— 300 сум.

— Мин бирәм, кирәкме?

— Ай, рәхмәт сиңа, Галия. Мин сиңа 2 айдан бирермен.

31. — Бу кибеттә язгы-кӨзге (демисезонный) *пальтолар бармы?*

— Юк, бездә пальтолар гомумән (вообще) *юк.*

— Гафу итегез.

32. — Бу куртканың Җиңе (рукав) *кыска. Миңа зуррак куртка бирегез әле.*

— Рәхим итегез. Бусы — 164 см.

— Рәхмәт.

33. — Бу плащ миңа таррак (узковатый).

— Сезгә ничәнче Ұлчәм кирәк?

— 50-нче Ұлчәмне бирегез әле.

— Рәхим итегез. Бусы киңрәк (пошире).

34. — Сездә джинсы чалбарлар бармы?

— БҰген юк, иртәгә килегез.

35. — Синең эшләпәң бармы?

— Юк. Мин эшләпә кимим (не ношу).

— Нәрсә киясең?

— Мин фуражка киям.

— ә миңа эшләпә кирәк.

36. — Плащлар, курткалар кайда сатыла?

— Бу урамда бер кибет бар. Анда ирләр киемнәре дә (и мужская одежда), *хатын-кыз киемнәре дә* (и женская одежда) *бар.*

37. — Мин ишеттем (слышал), *татарлар бик матур аяк киемнәре кигәннәр. Аларны кайда тегәләр* (шьют)*? Кайда саталар?*

— Татарлар чигҰле (вышитый) *чҰәкләр* (тапочки), *читекләр* (ичиги) *киеп йӨргәннәр. Андый аяк киемнәрен Арча милли аяк киемнәре фабрикасында ясыйлар. Кибетләрдә алар сирәк булса да* (хотя бы изредка) *сатыла* (продается). *Алар бик матур! Чит илләрдән килгән* (приехавшие из зарубежных стран) *кешеләр аларны бик яратып алалар. Ул аяк киемнәрен бию ансамбльләре Өчен дә* (для танцевальных ансамблей) *тегәләр.*

— Мин китапта кҰргән идем ул чҰәкләрне, читекләрне. Алар — декоратив сәнгать (искусство) *Ұрнәге* (образец).

38. — Хатын-кызлар шәл бәйләп йӨриләр (носят). *Ул шәлләрне кемнәр бәйли* (вяжет)*?*

— Шәлне кәҖә мамыгыннан (из козьего пуха) *бәйлиләр.*

— Кайда бәйлиләр?

— Казан артында (в Заказанье), *Оренбург Өлкәсендә* (в Оренбургской области)...

— әйе, Оренбург шәле турында хәтта (даже) Җырлар бар.

39. — Ак шәлләрне кайда саталар?

— Колхоз базарында.

— Ничә сум?

— Белмим шул.

40. — Миңа бияләй (варежки) *кирәк иде. Кайда бар икән?*

— Мин базардан алдым. Бик матур.

— Ничә сум?

— 50 сум.

— Кибеттә бияләйләр буламы?

— Була. Фабрикада эшләнгән (фабричные).

41. — Кибетләрнең исемнәре (названия) *татарча ничек була?*

— *«Киемнәр»* («Одежда»), *«Өс киемнәре»* («Верхняя одежда»), *«Баш киемнәре»* («Головные уборы»), *«Аяк киемнәре»* («Обувь»), *«Промтоварлар»* (Промтовары»), *«ХуҖалык товарлары»* («Хозяйственные товары»), *«Балалар дӨньясы»* («Детский мир»).

ˈ**адание**. Отвечайте на вопросы.

1) — Бу куртка ничә сум?

— -------------------------------.

2) ٿост|м ничә сум?

— -----------------------.

3) ٿүлмәк ни хак?

— -----------------.

4) — Сездә пальтолар бармы?

— -------------------.

5) — Сездә туннар бармы?

— ---------------------------.

6) — Бу кост|м ми|а ярыймы?

— ----------------------------.

7) — Бу плаѝ ничәнче үлчәм (размер)?

— ----------------------------.

8) — Бу коôтаны күрсәтегез әле.

— ---------------------------.

На прощание вам 3 пословицы.

Акчаның кҮзе юк [акъчаның кҮзе йукъ] — У денег глаз нет.

Аракы керсә, оят качар [аракъы керсә, ойат къачар] — если приходит водка, стыд убегает.

Кискән икмәк кире ябышмый [кискән икмәк кире йабышмый] — отрезанный хлеб обратно не пристанет.

Сау булыгыз! Сезгә уңышлар телим!

Урок двадцатый

(Егерменче дәрес)

— Исәнмесез, хӨрмәтле дуслар! (Здравствуйте, уважаемые друзья!)

Надеемся, что вы внимательно следите за уроками, усваиваете произношение звуков, отражение их в письме, ведете разговоры на татарском языке, изучаете грамматические правила.

Вы уже окончательно убедились в существовании закона сингармонизма и заметили, что татарские слова или только твердые, или только мягкие. Вы заметили также, что в татарском языке есть особая форма принадлежности, выражаемая аффиксами, которые присоединяются к именам существительным. Узнали, что корень слова в татарском языке не изменяется и к нему друг за другом в определенном порядке «прилепляются» аффиксы. Но, наверное, самым трудным для вас до сих пор являются особые звуки татарского языка, которых нет в русском. Среди гласных это огубленное [а], его мягкая пара — [ә], краткие [ы], [е], [о], [Ө], огубленный мягкий [Ү]. Среди согласных это — [–], [„], [Җ], [ч], [ң], [Һ], гамза (Һәмзә). Очень важно, чтобы вы помнили, что гласные звуки в татарском языке образуют пару: **а-ә, у-Ү, о-Ө, ы-е, ый-и**.

Что касается имен существительных, они имеют формы множественного числа, принадлежности и падежа, аффиксы которых присоединяются к корню или основе в таком порядке. Помните?

бала-лар-ыбыз-га *кул-лар-ым-а*
кҮз-ләр-егез-не *кӨн-нәр-ең-дә*

Не забыли, конечно, формы вопроса в татарском языке: 1) это вопросительные частицы — **мы/-ме**?; 2) вопросительные местоимения (**кем?, нәрсә? ничек?, кайда?, кая?, кайчан?**); 3) интонация вопроса.

Отрицание оформляется словами «юк», «тҮгел» и аффиксами отрицания — **-ма/-мә** в глаголах. Это вы тоже уже знаете.

1. — Бу алма.

— Юк, бу алма тҮгел, бу айва.

2. — Син бар, ә син барма.

— Ярар.

3. — Сез әйтегез, ә сез әйтмәгез.

— Ярый.

Задание 1. Прочитайте текст. Переведите.

Мин — ЗӨләйха. Минем фамилиям — Сафина. Минем әнием, әтием бар. әниемнең исеме — әминә. әтиемнең исеме — ТаҺир. Алар да — Сафиннар. Минем абыем бар. Аның исеме — Мансур. Аның да фамилиясе — Сафин. Мансур абый — студент. Ул Казан университетында укый. Ул — юридик факультетта икенче курста укый. Минем энем Һәм сеңлем бар. Энемә — 12 яшь. Аның исеме — Тимур. Тимур алтынчы сыйныфта укый. Ул 131 нче мәктәптә укый. Ул яхшы Һәм бик яхшы билгеләренә укый. Сеңлем МиләҮшәгә 10 яшь. Ул татар гимназиясендә укый. Гимназияне ул бик ярата. МиләҮшә бик матур Җырлый. Ул «И туган тел...» Җырын ярата. Мин дә бу Җырны яратам.

Минем әнием даруханәдә (аптекада) эшли. әтием — бухгалтер (хисапчы). әтием заводта эшли.

Безнең Өйдә әниемнең әнисе — минем әбием яши. Аңа 82 яшь инде. Без аны бик яратабыз. Ул безгә кҮп әкиятләр сӨйли.

Безнең гаилә бик дус яши.

* * *

Сегодня мы продолжаем изучение глагольных времен.

Прошедшее неочевидное (неопределенное)

Положительный аспект

В татарском языке эта форма времени выражает действие, которое говорящий не видел, а только узнал его результат. Его аффиксы — **-ган/-гән**, — **-кан/-кән**. Почему такие варианты, вы уже знаете. К этим аффиксам добавляются уже другие личные аффиксы. В 3-ем лице ед.числа личный аффикс отсутствует.

Личные аффиксы

ثи̦о	**Единственное число**	**Множественное число**
1	-мын/-мен	-быз/-без
2	-сыћ/-се	-сыз/-сез
3	—	-нар/-нәр

Единственное число

Мин бар-ган-мын	*әйт-кән-мен*	(я, оказывается, ходил, сказал)
Син бар-ган-сың	*әйт-кән-сең*	(ты, оказывается, ходил, сказал)
Ул бар-ган	*әйт-кән*	(он, оказывается, ходил, сказал)

Множественное число

Без бар-ган-быз	*әйт-кән-без*	(мы, оказывается, ходили, сказали)
Сез бар-ган-сыз	*әйт-кән-сез*	(вы, оказывается, ходили, сказали)
Алар бар-ган-нар	*әйт-кән-нәр*	(они, оказывается, ходили, сказали)

Задание 1. Переведите предложения.

Сез белгәнсез.	*Сез ашагансыз.*
Алар белгәннәр.	*Син ашагансың.*
Мин белгәнмен.	*Ул ашаган.*
Син Җырлагансың.	*Кәрим әйткән.*
Ул Җырлаган.	*Сания килгән.*
Мин алганмын.	*ЗәйтҮнә кайткан.*

Сез алгансыз.	*Мансур укыган.*

Отрицательный аспект

Единственное число

Мин бар-ма-ган-мын	*әйт-мә-гән-мен*
Син бар-ма-ган-сың	*әйт-мә-гән-сең*
Ул бар-ма-ган	*әйт-мә-гән*

Множественное число

Без бар-ма-ган-быз	*әйт-мә-гән-без*
Сез бар-ма-ган-сыз	*әйт-мә-гән-сез*
Алар бар-ма-ган-нар	*әйт-мә-гән-нәр*

Эти глагольные формы можно перевести и прошедшим временем совершенного вида.

А теперь эти глагольные формы употребим в диалогах:

1. — *Алманы кем ашаган?*
   — *Бала.*
2. — *Кем кинога барган?*
   — *Кызлар.*
3. — *Безгә кем килгән?*
   — *Галия апа.*
4. — *Сезгә кем хат язган?*
   — *Ринат.*
5. — *Кичә кем Җырлаган?*
   — *ИлҺам Шакиров.*
6. — *Без ничек белгәнбез?*
   — *ГӨлсем апа әйткән.*
7. — *Сез кичә кинога баргансыз икән* (оказывается).
   — *әйе шул.*
   — *Кем белән бардыгыз?*
   — *Балалар белән.*
   — *Кино яхшы булдымы?*
   — *Бик яхшы.*
8. — *Абый килгәнме?*
   — *Юк, килмәгән.*
9. — *Мансур, син белгәнсең — безгә әйтмәгәнсең.*

— Юк, мин белмәдем.
— Белгәнсең шул.

10\. *— Кичә концертта Фәридә Кудашева Җырлаган.*
— әйе. Мин дә концертка бардым.

11\. *— Кичә дәрес булмаган.*
— әйе. Укытучы юк иде.

12\. *— МӨнирә, доктор апа килгән, син безгә әйтмәгәнсең.*
— Гафу итегез, мин гаепле (виновата).

13\. *— Син безгә килгәнсең икән.*
— әйе. ә (а) син юк.
— Гафу ит, мин концертка бардым.

Запомните пословицы с этой формой глагола:

Үзе кунак чакырган, Үзе баланга киткән [Үзе къунакъ чакъыр„ан, Үзе балаң„а киткән] — Сама позвала гостей, сама ушла за калиной.

КӨлмә кешедән, борының Өшегән [кӨлмә кешедән, бороның ӨшӨгән] (букв. Не смейся над другими, у самого нос отморожен). — Прежде, чем смеяться над людьми, посмотри на себя.

Ашыккан ашка пешкән [ашыкъкъан ашкъа пешкән] (букв. Кто торопился, обжегся супом). — Поспешишь, людей насмешишь.

Вторая часть нашего занятия посвящается обозначению времени.

Который час? (Сәгать ничә?)

Вас часто спрашивают о времени. Когда вы отвечаете, имейте в виду, что порядок слов в татарском предложении часто будет обратным русскому. Слово *сәгать* [сә„әт] обозначает и часы, и время и час.

1\. *— Сәгать ничә?*
— Ике.

2\. *— Сәгать ничә?*
— Ун.

3\. *— Сәгать ничә?*
— Тугызынчы ярты. (Половина девятого)

Когда необходимо сказать, например, «пять минут третьего», порядок слов в отличие от русского будет наоборот; слово ***минута*** сокращается в виде ***минут.***

1. — Сәгать ничә?

— Өченче биш минут.

2. — Сәгать ничә?

— Бишенче ун минут.

3. — Сәгать ничә?

— Алтынчы унбиш минут.

Можно ответить и по-другому:

1. — Сәгать ничә?

— Ике тулып биш минут.

Дословно это обозначает: Пять минут после того, как наступило два.

2. — Сәгать ничә?

— ДҮрт тулып ун минут.

Когда стрелки часов перешли за половину, счет времени уже идет по другой форме:

1. — Сәгать ничә?

— Ике туларга егерме Өч минут (Без двадцати трех минут два).

Это обозначает дословно: До наступления двух часов двадцать три минуты.

2. — Сәгать ничә?

— Өч туларга егерме минут.

Ответ может быть и таким:

1. — Сәгать ничә?

— Өч минуттан ике тула.

(Биш минуттан Өч тула). Дословно: через три (пять) минуты наступит три.

При этом **тула** (наступает, *букв.* наполняется) может и опускаться:

1. — Сәгать ничә?

— Ике минуттан сигез.

2. — Сәгать ничә?

— Унсигез минуттан Җиде.

Обозначение официального времени такое же, как и в русском языке:

1. — Сәгать ничә?

— Ун сәгать сигез минут. (10.08.)

2. — Сәгать ничә?

— Сигез сәгать егерме Өч минут. (8.23.)

Задание 2. Указанное время в цифрах скажите словами потатарски. Образец:

7^{00} — сәгать Җиде

7^{30} — сигезенче ярты

7^{10} — сигезенче ун минут

7^{45} — сигез туларга 15 минут

Сәгать ничә?

8^{00} — ?
9^{30} — ?
10^{05} — ?
10^{30} — ?
10^{40} — ?
10^{57} — ?
11^{00} — ?
11^{12} — ?
12^{30} — ?
12^{47} — ?
12^{59} — ?
13^{00} — ?
13^{22} — ?
13 — ?
13 — ?

13^{43} — ?
14^{03} — ?
15^{20} — ?
16^{30} — ?
17^{37} — ?
18^{41} — ?
19^{52} — ?
20^{00} — ?
20^{18} — ?
21^{25} — ?
22^{30} — ?
23^{09} — ?
23^{27} — ?
23^{30} — ?
24^{00} — ?

Задание 3. Прочитайте по ролям. Переведите.

а) — Сәгать ничә?

— Икенче биш минут.

б) — Сәгать ничә?

— Алтынчы унбиш минут.

в) — Сәгать ничә?

— Өч тулып биш минут.

г) — Сәгать ничә?

— Ун тулып унбиш минут.

д) — Сәгать ничә?

— Сигез тулып егерме минут.

е) — Сәгать ничә?

— Өч туларга биш минут.

ж) — Сәгать ничә?

— ДҮрт туларга ун минут.

з) — Сәгать ничә?

— Җиде туларга ун минут.

и) — Сәгать ничә?

— Унбиш минуттан Җиде тула.

к) — Сәгать ничә?

— Биш минуттан алты тула.

л) — Сәгать ничә?

— Егерме минуттан — Җиде.

м) — Сәгать ничә?

— ТӨнге бер (*букв*. ночное — один).

н) — Сәгать ничә?

— КӨндезге ике (*букв*. дневное — два).

о) — Сәгать ничә?

— Җиде сәгать ун минут.

п) — Сәгать ничә?

— Ун сәгать унике минут.

р) — Сәгать ничә?

— УндҮрт сәгать егерме бер минут.

с) — Сәгать дҮртме?

— Юк, бишенче Җиде минут.

т) — Сәгать алты тулдымы?

— КҮптән инде!

у) — Сәгать ничә?

— Кичәгечә. (Как и вчера.)

ф) — Сәгать ничә?

— Кичәге вакыт. (Вчерашнее время.)

Примечание. *Два последних ответа — шутки, которыми так богата татарская речь.*

Задание 4. Ответьте на вопросы:

1. — *Магазин кайчан ачыла?*

   — ...

2. — *Поезд кайчан китә?*

   — ...

3. — *Автобус кайчан килә?*

   — ...

4. — *Теплоход кайчан китə?*
— ...
5. — *Концерт кайчан башлана?*
— ...
6. — *Экзамен кайчан бетə?*
— ...

Запомните слова, связанные со временем:

кӨн — день
тӨн — ночь
атна — неделя
ай — месяц; месяц на небе
ел — год
тəҮлек — сутки
ярты ел — полгода
бҮген — сегодня
кичə — вчера
иртəгə — завтра
берсекӨнгə [берсекӨңгə]— послезавтра
иртəн — утром
кӨндез [kšнäšз] — днем
кич белəн — вечером
тӨнлə [тӨннə] — ночью
ике кӨннəн — через два дня
Өч елдан — через три года
Өч атна (элек) — три недели (тому назад)
биш ай — пять месяцев
унике кӨн — двенадцать дней
дҮрт кӨнгə [kšžг□]— на четыре дня
Өч айга — на три месяца
Өченче [өчөнче] *кӨн* — позавчера
Үткəн атнада — в прошедшую неделю

Вы, вероятно, помните, что числительные в татарском предложении не изменяются, как в русском: они во всех случаях перед существительными остаются неизменными. Например:

Өч минут калды.
Безгə биш кунак килде.
Син миңа ике сум акча бир əле.
əни миңа Өч китап алган.
Галия бер алма бирде.

Сиңа ун сум кирәкме?
Апаның дҮрт кызы бар.

Поговорим по-татарски:

1. — *Син кайчан киләсең?*
   — *Иртәгә.*
   — *БҮген.*
   — *БерсекӨнгә.*
   — *Иртән.*
   — *КӨндез.*
   — *Кич белән.*
2. — *Син кайчан китәсең?*
   — *Өч кӨннән.*
   — *Бер атнадан.*
3. — *Син кайчан кайтасың?*
   — *Иртәгә.*
   — *Ярты елдан.*
   — *Бер айдан.*
4. — *Син кайчан укыйсың?*
   — *БҮген.*
5. — *Син кайчан кайттың?*
   — *БҮген.*
6. — *Син кайчан укыдың?*
   — *Кичә.*
7. — *Марат кайчан килгән?*
   — *Өченче кӨн.*
8. — *Концерт кайчан булган?*
   — *Үткән атнада.*
9. — *Габдулла Тукай кайчан туган?* (родился)
   — *Г.Тукай (бер) мең сигез йӨз сиксән алтынчы елда туган.*
10. — *Син кайчан тугансың?*
    — *Мин (бер) мең тугыз йӨз сиксән алтынчы елда туганмын.*
11. — *Синең әниең кайчан туган?*
    — *әнием (бер) мең тугыз йӨз утыз сигезенче елда туган.*

Сколько тебе (Вам) лет? — Сиңа (Сезгә) ничә яшь?

1. — *Сиңа ничә яшь?*
   — *Унике.*
2. — *МӨнирә, сиңа ничә яшь?*
   — *Унсигез. ә сиңа?*

— *Егерме.*

3\. — *Салих, Сезгә ничә яшь?*

— *Кырык. ә Сезгә?*

— *Миңа утыз ике.*

4\. — *Галия ханым, гафу итегез, Сезгә ничә яшь?*

— *Утыз сигез.*

5\. — *Хәниф улым, сиңа ничә яшь?*

— *Егерме биш, бабай.*

6\. — *Бабай, сиңа ничә яшь?*

— *ЙӨз дә ике, кызым.*

— *Ай-ай-ай! Сез бик яшь, бабай!* (*яшь* — молодой).

7\. — *Бу балага ничә яшь?*

— *Бер яшь тә ике ай.*

8\. — *РӨстәм, сиңа бҮген ничә яшь тулды* (исполнилось)?

— *Утыз яшь.*

9\. — *АйгӨл, әниеңә ничә яшь?*

— *Кырык ике.*

— *әтиеңә ничә яшь?*

— *Илле.*

— *ә сиңа ничә яшь?*

— *Унсигез.*

На прощание **татарские пословицы.**

Биш тиенлек куян, ун тиенлек зыян [биш тийеннек къуйан, ун тийеннек зыйан] — Заяц на пять копеек, расхода на него на десять копеек.

Вакытын югалткан — малын югалткан [–акъытын йу„алткъан, малын йу„алткан] — Потерявший свое время, потерял и богатство (ср. Время — деньги)

Егет кеше ике сӨйләми [йегет кеше ике сӨйләми]. — Молодец не говорит дважды.

Байлык бер айлык, саулык — гомерлек [байлыкъ бер айлыкъ, са–лыкъ „ӨмӨрлек] — Богатство на месяц, здоровье — на всю жизнь.

Сау булыгыз! Сезгә уңышлар телим.

Урок двадцать первый

(Егерме беренче дәрес)

— Исәнмесез, дуслар (друзья)!

Продолжаем изучение слов и выражений, относящихся к теме «Время».

Времена года.

Помните эти слова?

ел [йыл] — год

яшь [йәш] — лет

ай — месяц

атна — неделя

ярты ел — полгода

К ним еще добавим следующие:

быел — в этом году

былтыр — в прошлом году

киләсе елга — на будущий год

ике елдан — через два года

ярты елдан — через полгода

ун елдан — через десять лет

Среди этих слов есть одно слово, возможно, знакомое вам. Это — *«былтыр»* — в прошлом году (в году минувшем).

Вспомнили? Да, это герой поэмы Г.Тукая «Шурале» Былтыр в ответ на вопрос Шурале так назвал свое имя. Когда к обманутому Шурале пришли его соплеменники, на их вопрос, кто же прищемил его палец, шурале ответил:

— Былтыр (в году минувшем).

Тогда все шурале подняли беднягу на смех: дело было в году минувшем, разве из-за прошлогодней боли нынче плачут?

Времена года называются в татарском языке так:

яз [йаз] — весна
Җәй — лето
кӨз — осень
кыш [къыш] — зима.

Соответственно ***весной, летом, осенью*** *и* ***зимой*** будет так:

яз кӨне
Җәй кӨне
кӨз кӨне
кыш кӨне

Можно сказать эти же понятия одним словом:

язын
Җәен
кӨзен
кышын

Чтобы поговорить о временах года, надо знать слова, связанные с ними. Вспомним старые и запомним новые слова:

чәчәк — цветок
яшел — зеленый
сары — желтый
агач [а„ач] — дерево
кар [къар] — снег
яңгыр [йаң„ыр] — дождь
Җил — ветер
озын [озон] — длинный

кыска [къыскъа] — короткий
кояш [къойаш] — солнце
кош [къош] — птица
яфрак [йафракъ] — лист
Җиләк — ягода
Җылы — тепло
салкын [салкъын] — холодно, холодный
эссе [ессе] — жарко, жаркий
ашлык [ашлыкъ] — хлеба
урман — лес
елга [йыл„а] — река
рәхәт — приятно
бодай — пшеница
кҮк — небо
яшенле яңгыр — гроза
кырау [кыра–] — заморозки
йолдыз [йолдоз] — звезда
салават кҮпере [сала–ат кҮпере] — радуга
боз — лед

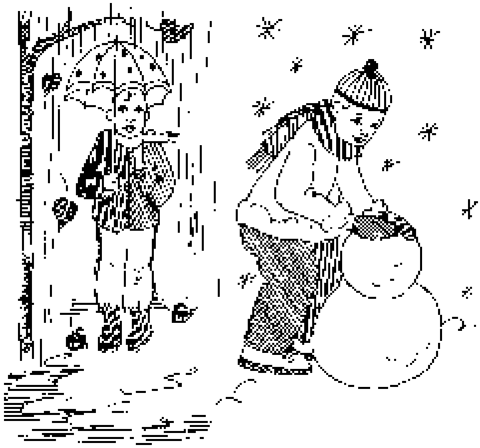

Поговорим по-татарски:

1. — *Син кайсы вакытны* (время года) *яратасың?*
   — *Җәйне. ә син?*
   — *ә мин — язны.*
2. — *Син кышны яратасыңмы?*

— әйе.

3. *— Син язны яратасыңмы?*

— Юк. Мин Җәйне яратам.

4. *— Син Җәйне яратасыңмы?*

— әлбәттә (конечно).

5. *— Син Җәй кӨне авылга кайтасыңмы?*

— әйе.

— Авылда кемнәр бар?

— әби, бабай.

— әбиеңә ничә яшь?

— Җитмеш.

— Бабаеңа ничә яшь?

— Җитмеш ике.

— Җәй кӨне авылда рәхәтме?

— Бик рәхәт.

6. *— Быел кӨз озын булды.*

— әйе шул. Бик матур булды.

— әйе.

7. *— Быел кӨз кӨне конференция булды.*

— Нинди?

— Математикадан.

— Син бардыңмы?

— Юк. Мин командировкага бардым.

8. *— Җәй кӨне кайда ял итәсез* (отдыхаете)?

— Дачада.

— Дачагыз еракмы?

— Ерак тҮгел. Поезд белән барабыз.

— Елга бармы?

— Бар.

— Нинди елга?

— Идел.

— И-и-их, яхшы икән!

9. *— Былтыр кыш Җылы булды.*

— әйе шул. Кар да кҮп тҮгел иде.

— әйе.

10. *— Син ялны* (отдых, отпуск) *кайчан аласың?*

— Җәй кӨне.

— ә мин — кӨз кӨне. КӨз кӨне дачада бик рәхәт.

11. — *БҮген шундый* (такой) *матур кӨн!*

— *әйе шул. Җил дә юк. Җылы.*

— *әйдә, дачага барабыз!*

— *әйдә!*

12. — *Җиләк бармы урманда?*

— *Бар.*

— *КҮпме?*

— *Бик кҮп.*

— *Иртәгә барабызмы?*

— *әйдә.*

13. — *Яфраклар яшелме?*

— *Юк, сары.*

14. — *Агачлар яшелме?*

— *әйе, ямь-яшел.*

15. — *Агачлар сарымы?*

— *әйе, сап-сары.*

16. — *әйдә, урманга барабыз.*

— *Кайчан?*

— *Иртәгә. Урманда гӨмбә кҮп.*

— *Ярар.*

17. — *Иртәгә салкын буламы?*

— *әйе. Радиодан әйттеләр.*

— *Ничә градус?*

— *Егерме градус.*

18. — *Иртәгә яңгыр буламы?*

— *Юк. Иртәгә Җылы, кояш.*

— *Ничә градус?*

— *Егерме Җиде.*

19. — *Сезнең урманда Җиләк кҮпме?*

— *КҮп.*

— *Нинди Җиләкләр бар?*

— *Җир Җиләге, каен Җиләге, кызыл бӨрлегән, кара бӨрлегән бар.*

20. — *Кыш кӨне рәхәтме?*

— *Рәхәт.*

21. — *Син чаңгы шуасыңмы?* (ты катаешься на лыжах?)

— *әйе. Минем чаңгым бар.*

— *әйдә, иртәгә урманга барабыз.*

— Вакытым юк шул. Татар телен Өйрәнәм.
22. *— Кичә салкын булдымы?*
— әйе. Бик салкын.
— Җил булдымы?
— Булды.
— Туңдыңмы? (замерз?)
— әйе, туңдым.
— Кайчан кайттыгыз?
— Сәгать сигездә.
23. *— Быел Җәй кӨне син комбайнда эшләдеңме?*
— әйе.
— Нинди комбайнда?
— «Дон»да.
— Ашлык уңганмы? (уродился ли хлеб?)
— әйе. Бер гектардан 30 центнер булды.
— Яхшы булган. КҮпме бодай бирделәр?
— 40 центнер бирделәр.
— Шәп! (Отлично!)
24. *— Кошлар очып киттеләрме?* (птицы улетели?)
— әйе.
25. *— Кошлар очып килделәрме?* (прилетели?)
— Юк әле.
— Кайчан килерләр икән?
— Бер-ике атнадан.
26. *— Кояш кыздырамы?* (печет ли солнце?)
— әйе.
— Бик эссе, әйеме?
— әйе. әйдә, су эчәбез.
— әйдә, кайда су бар?
— әнә киоскыда.
— Бер шешә (бутылка) *10 сум.*
— Ай-ай кыйбат!
— Алабызмы?
— Алабыз.
27. *— Казанкада су Җылымы?*
— Җылы.
— Су коенырга (купаться) *барабызмы?*
— әйдә. Тагын кем бара?

— Рәис, Рушан.

— әйдәгез тизрәк.

— әйдә, киттек.

28. — КӨз кӨне урман бик матур, әйеме?

— әйе, яфраклар сары, кызыл. КҮк зәңгәр. Кояш балкый (сияет).

29. — БҮген яңгыр булачак.

— Шулаймыни?! Кем әйтте?

— Радиодан әйттеләр.

— Кичә бездә боз яуды.

— Кайчан?

— ТӨнлә.

30. — БҮген тӨнлә яшенле яңгыр булды.

— Мин ишетмәдем (не слышала).

— Иртәгә кӨн кояшлы була.

— Урманга барабыз, әйеме?

— әйе.

31. — БерсекӨнгә салкыннар башлана (начинаются).

— Ничә градус?

— 30 градус булачак.

— Кичә авылга кайткан идек. Буран булды. Кар яуды.

— ә бездә булмады.

32. — Кызым, Җил исә, тәрәзәләрне яп әле (закрой-ка окна).

— Ярар, әни.

33. — Нинди матур кҮк! Йолдызлар кҮп!

— әйе. әнә йолдыз атылды!

— Мин дә кҮрдем.

34. — Яңгырдан соң салават кҮпере чыккан. Кара әле!

— әйе, кҮрәм. Нинди матур!

35. — Иртәгә кырау булачак!

— Алайса (тогда) *бҮген бакчага барырга кирәк.*

— Ник?

— Помидорларны капларга (закрыть) *кирәк.*

— әйе шул.

36. — Улым, тор инде, тор!

— Кояш чыкмаган әле, әни.

— Хәзер чыга ул.

37. — БҮген кояш кичке сәгать 8 дә бата (байый) (заходит).

— Каян беләсең?

— Календарьга язганнар.

38. — ДҮшәмбе кӨнне яңгыр яуды.

— Син кҮрдеңме?

— әйе.

39. — И-и-и, шундый кӨчле яшен булды!

— □айчан?

— Сишәмбе кӨнне.

40. — Шимбә кӨнне боз яуган.

— Кайда?

— Арча районында.

41. — Җомга кӨнне кӨн аяз (ясно) *була.*

— Җиләккә барабызмы?

— Аяз булса (если будет ясно) *барабыз.*

42. — Якшәмбедә буран булды. Шундый салкын иде. КӨчле Җил исте.

— Бездә булмады.

Задание 1. Попробуйте понять напечатанную в газете сводку погоды.

Һава торышы

Синоптиклар хәбәр иткәнчә, бҮген, 28 июнь кӨнне, алмашынучан болытлы Һава, явымсыз диярлек. Температура тӨнлә 9-11, кӨндез 21-23 градус Җылы. Һава басымы тӨшә, дымлылык арта.

Многое вы поняли, но есть несколько незнакомых слов:

хәбәр иткәнчә — как сообщают; *алмашынучан болытлы Һава* — облачно с прояснениями; *явымсыз* — без осадков; *диярлек* — почти; *Һава басымы* — давление; *тӨшә* — понижается; *дымлылык* — влажность; *арта* — повышается.

Задание 2. Продолжите предложения.

Кышын кӨннәр ......

Язын кӨннәр ....

Җәен кӨннәр ....

КӨзен кӨннәр ....

Быел мин дачада ......

Былтыр без авылда ....

Киләсе елга алар Ялтада ....
Яңгырдан соң ....
КҮктә кояш ....
Якшәмбедә Иделдә ....
Кичә тӨнлә кар ....

Задание 3. Запомните пословицы:

Ай кҮрде — кояш алды [ай кҮрде — къойаш алды] — букв. Месяц увидел — солнце забрало. (Т.е. осень быстро, в мгновение ока).

Былтыр кысканга быел кычкырмыйлар [былтыр къыскъаң„а быйыл къычкъырмыйлар]. — Из-за того, что прищемили в прошлом году, нынче не жалуются.

Каз килсә — яз килә [къаз килсә — йаз килә]. — Если прилетел гусь — пришла весна.

Язгы кӨн ел туйдыра [йаз„ы кӨн йыл туйдыра] — Весенний день год кормит.

Алма пеш, авызыма тӨш — Созрей, яблоко, упади в мой рот.

Сау булыгыз! Уңышлар сезгә!

Урок двадцать второй

(Егерме икенче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн!
Продолжаем изучение глагольных времен.

Незавершенное прошедшее время.

Это время обозначает действие, которое не завершилось в прошлом и связано с другим действием. Оно образуется при помощи присоединения к корню или основе глагола аффиксов **-а иде/-ә иде, -ый иде/-и иде** (иде — вспомогательный глагол «быть»).

Единственное число.

Мин бар-а иде-м	*әйт-ә иде-м*	(ходил, говорил)
Син бар-а иде-ң	*әйт-ә иде-ң*	(ходил, говорил)
Ул бар-а иде—	*әйт-ә иде-—*	(ходил, говорил)

Множественное число

Без бар-а иде-к	*әйт-ә иде-к*	(ходили, говорили)
Сез бар-а иде-гез	*әйт-ә иде-гез*	(ходили, говорили)

Алар бар-а-лар иде- *әйт-ә-ләр иде* (ходили, говорили)

Посмотрим, как это время употребляется в речи:

1. *Мин кинога бара идем, ГӨлфияне кҮрдем.* (Я шел в кино, увидел Гульфию).

2. *Син әйтә идең: «Казанга кил».* (Ты говорил: «Приезжай в Казань»)

3. *әни әйтә иде: «Укы, балам!»* (Мама говорила: «Учись, дитя мое!»)

4. *Ул яза иде: анда Җиләк кҮп икән.* (Он писал: там, оказывается, много ягод).

5. *Сәрия белә иде.* (Сария знала).

6. *Хәлим мине белә иде.* (Халим знал меня).

7. *Суфия Җырлый иде.* (Суфия пела).

8. *Кояш балкый иде.* (Сияло солнце).

9. *Яңгыр ява иде.* (Шел дождь).

10. *Җил исә иде.* (Дул ветер).

11. *Паркта агачлар Үсә иде.* (В парке росли деревья).

12. *Кар ява иде.* (Шел снег).

13. *Концертларда Марат әхмәтов скрипкада уйный иде.* (На концертах Марат Ахметов играл на скрипке).

Теперь попробуем поговорить по-татарски:

1. — *Нурия, син Коляны белә идеңме?*
— *әйе, белә идем. Коля нишләгән?* (что сделал?)
— *Диссертация яклаган* (защитил).
— *Молодец!*

2. — *Мансур, сезгә бер әби керә иде. Кайда ул хәзер?*
— *Ул авылда.*
— *Аның исеме ничек?*
— *Мәрхәбә әби.*
— *Аңа ничә яшь?*
— *Сиксән бер.*
— *Ул тагын* (еще) *киләме?*
— *әйе, кыш кӨне ул әби Казанга килә.*

3. — *Наилә, мин кибеткә бара идем, ГӨлфияне кҮрдем.*
— *Кайчан?*
— *БҮген.*

— ГӨлфия Казанга килгәнмени?

— әйе шул. Ул Тукай урамында яши. Сиңа кҮп сәлам әйтте.

— Рәхмәт.

4\. *— Мин чәй эчә идем, Равия керде.*

— Нинди Равия?

— Белмисеңмени? Ул кибеттә эшли.

— ә-ә-ә! Беләм.

— Аның әнисе МаҺинур апа да кибетче (продавщица).

Задание 1. Я напишу слова в столбик, пропущу отдельные буквы, вы их дополните и переведите. Затем с этими словами составьте предложения и мини-диалоги.

р.хмәт
ис.нмесез
а.ый
б.ла
б.бай
у.ырыгыз
с.лге
нәрс.?
н.чек?
к.пме?
н.нди?
кир.к
к.йчан?
к.йда?
т.гыз
китап.ар
мәч.т
м.тур
х.тын
б.ш
к.л
ч.ч
б.рын
к.з
.стәл
з.р
а.ыл
ва.ыт
.азан
.иләк
к.чкенә
ч.лбар
шә.әр
Мәскә.
чист.
к.тап
д.рт
а.ты
с.гез
к.чә
ук.чы
а.бур
д.рес
б.шле
д.ртле
т.нәфес
укы.учы
б.рәңге
к.бестә
су.ан

б.ген	*к.шер*
ирт.гә	*м.й*
ту.ма	*к.ймак*
икм.к	*эр.мчек*
ак.а	*к.бет*
.шел	*т.н*
з.ңгәр	*к.н*
к.зыл	*с.гать*
с.ры	*б.ген*
ч.гендер	

Задание 2. Слова из первого задания поделите на твердые и мягкие и напишите в два столбика.

Задание 3. Выразите свое отношение к первой реплике.

1. — Иртәгә яңгыр була.

— ----------------------------.

2. — Бүген көчле җил.

— -------------------------.

3. — Кичә салкын булды.

— ----------------------------.

4. — Берсекөнгә +15° булачак.

— -----------------------------------.

Задание 4. Поставьте глагольные сказуемые в незавершенном прошедшем времени (-а иде).

1. Мин ул вакытта Казанда ...
2. Син анда ...
3. Ул безгә кич белән ...
4. Без урманга җиләккә ...
5. Сез аларга кунакка ...
6. Алар университетта ...

Сау булыгыз!

Сезгә уңышлар юлдаш булсын! (*Букв.* Пусть успехи будут вам спутником!)

Урок двадцать третий

(Егерме Өченче дәрес)

Исәнмесез!

Хәерле кӨн!

В татарском языке, как, пожалуй, и в любом другом, существует определенный набор стереотипов общения. Они занимают довольно большую часть диалогов. Мы сделаем на этом уроке так: дадим диалоги без перевода и транскрипции. Учитывая ваши знания, полученные на предыдущих уроках, мы решили дать вам возможность позаниматься с текстами самостоятельно, без «подсказки». При необходимости обратитесь к татарско-русскому словарю.

1. Минем исемем...

— *Исәнмесез! Минем исемем — Кәрим, Кәрим Фәйзуллин.*

— *Хәерле кӨн! ә минем исемем — әхәт Сафиевич. Рәхим итегез. Сез каян килдегез?*

— *Петербургтан.*

— *Без әле очрашырбыз бит?*

— *әлбәттә. Хәзергә сау булыгыз.*

2. Сез танышлармы?

— *Сез танышлармы?*

— *Юк әле.*

— *Таныш булыгыз: МӨдәрис, Суфия.*

— Рәхмәт. Без бик шат.

— МӨдәрис безгә Ригадан килгән. Ул Казан карарга килгән.

3. Исемегез ничек?

— Кем сӨйли?

— Алло! Мин сезне начар ишетәм... Исемегез, фамилиягез ничек? Алло? Кем сӨйли? Ишетелми (не слышно). Тагын шалтыратыгыз әле (позвоните, пожалуйста).

4. Нихәл?

— Сәлам, Рәшит!

— Сәлам. Сине кҮптән кҮргән юк. Нихәл?

— әйбәт. ә синең хәлләр ничек?

— Ярыйсы. Син кайсы якка?

— Уңга. ә сиңа?

— Сулга. Ярый, сау бул.

5. Без сезне кунакка чакырабыз.

— Безгә кермисезме?

— Бик рәхәтләнеп. Кайчан?

— Иртәгә. Хатыныгыз белән килегез.

— Ярый. Сәгать ничәдә?

— Алтыда.

— Рәхмәт. Без килербез.

6. Сезне кҮрҮемә мин бик шат!

— Исәнмесез! Сезне кҮрҮемә мин бик шат.

— Исәнмесез! Кайчан килдегез?

— Кичә.

— ә кайсы бҮлмәдә яшисез?

— Ике йӨз унынчы бҮлмәдә.

— ә мин дҮрт йӨз егерме беренчедә. Кунакка керегез.

— Рәхмәт.

7. Ялгышмасам...

— Ялгышмасам, сез Сания Хәкимовна буласыз бит?

— Юк, сез ялгышасыз.

— Гафу итегез, зинҺар.

— Булгалый (бывает).

8. Сез номерны ялгыш (ошибочно) Җыйгансыз.

— Алло, Мансурны телефонга чакырыгыз әле.

— Сез номерны ялгыш Җыйгансыз.

— Гафу итегез, сезнең номерыгыз 76-32-41-ме?

— Юк.

9. Син кирәк идең.

— Сәлам, Рушат! Сине эзли идем.

— Сәлам, минеме?

— әйе, сине. Бик кирәк идең.

— Ни әйтәсең бар?

— Ашыкмыйсыңмы? әйдә, утырыйк әле.

— әйдә.

10. Оныта язганмын...

— Оныта язганмын, син Ринатны беләсең бит?

— Беләм.

— Шул Ринат сиңа сәлам әйтергә кушты.

— Ничек? Ул Казандамыни?

— әйе. Ул телефоннан әйтте. Син аңа шалтырат, яме. Аның телефоны — 53-04-67.

— Ярый, рәхмәт, шалтыратырмын.

11. Син кайда йӨрдең?

— Алло!

— әйе, тыңлыйм.

— Алло! Син кайда йӨрисең? КӨне буе сиңа шалтыратам!

— Кичә Өйдә булмадым шул. Дачага барган идем. Йомышың бармыни?

— Йомыш юк, бҮгенге концертка билетлар алган идем. Барабызмы?

— Барабыз. Рәхмәт.

12. Бер сорау бар. МӨмкинме?

— Бер сорау бар. МӨмкинме?

— әлбәттә. Аңлашылмадымы? Сорагыз.

— Менә монда бер сҮз аңлашылмый...

13. Сез нәрсә дидегез?

— Гафу итегез, сез нәрсә әйттегез?

— Сез минем белән килешмисезмени?

— Юк-юк, мин сез әйткәнне язып куймакчы идем.

— Шулаймыни? Алайса кабатлыйм.

14. Шулаймыни? Аңа ни булган?

— Галия әсхәтовна!

— Тыңлыйм.

— Марат Сафин бҮген дәрескә килә алмый.

— Шулаймыни? Аңа ни булган?

— Ул авырый.

— әйтҮегезгә рәхмәт, тизрәк терелсен.

15. Ничәле алдың? Котлыйм!

— Ничек, имтихан бирдеңме? Ничәле алдың?

— Бишле.

— Котлыйм! ә син курыккан идең.

16. Минем сезгә бер Үтенечем бар.

— Минем сезгә бер Үтенечем бар.

— Рәхим итегез, нинди?

— Класска кереп, Мансур Гариповны чакырыгыз әле.

— Кайчан килсен?

— Хәзер Үк.

— Рәхмәт сезгә.

17. Барыгыз да Җыелдыгызмы?

— Барыгыз да Җыелдыгызмы?

— Юк әле, Өч кеше юк.

— Кемнәр юк?

— Рифат,Зилә, Шакир юк.

— Нишләп юк икән?

— Хәзер килеп Җитәрләр.

18. Юк, ярамый. РӨхсәт ителми.

— Энем, Сезнең папкагызда нинди китап ул?

— СҮзлек. әллә ярамыймы?

— Ярамый. Уку залына Үзең белән китап алып керергә ярамый.

— Миңа бик кирәк иде.

— Тагын бер кат әйтәм, ярамый.

— Мин нишлим соң?

— Уку залына шул сҮзлекне фондтан яздырып алыгыз. алдагы фондтан сорарга мөмкин.

19. СҮзекләр кайда икән?

— Рабига апа, сҮзлекләр кайда икән?

— Сезгә кайсысы кирәк?

— Миңа «Татар теленең аңлатмалы сҮзлеге» кирәк.

— Ничәнче томы?

— Икенче.

— «СҮзлеклəр» исемле стеллажларда Өстəн икенче рəттəн карагыз.

— Рəхмəт Сезгə!

20. Хəзер вакытым юк. КӨтеп торыгыз.

— Мансур əхмəтович, Сезгə мӨмкинме?

— Хəзер вакытым юк. КӨтеп торыгыз. Миңа бер документ язып бетерергə кирəк иде.

— КҮпме кӨтим?

— 15 минут.

— Ярый, рəхмəт. КӨтеп торырмын.

21. Уйлап карарга кирəк.

— Сəлим əфəнде, иртəгə Җыелышта чыгыш ясыйсызмы?

— Уйлап карарга кирəк. Җыелыш ничəдə була?

— Кичке биштə.

— Рəхмəт.

22. əйдəгез, болай сӨйлəшəбез...

— РӨстəм, сез бҮген əзерме?

— Юк, шул.

— Алайса, əйдəгез, болай сӨйлəшəбез: икенче атнага эшегезне бӨтенлəй тəмамлап бетерегез. Шуннан соң сӨйлəшербез.

23. Сезне сорыйлар.

— Равил əфəнде, Сезне сорыйлар.

— Кем?

— Бер иптəш.

— Ул кайдан?

— Уфадан.

— əйтегез, керсен. Мин аны кӨтəм.

24. Сезгə комачауламадыммы?

— Ярыймы?

— Керегез.

— Мин сезгə комачауламадыммы?

— Юк-юк. Рəхим итегез.

— Миңа бер хат килде. Ул — испан телендə, тəрҖемə итəргə кирəк иде.

— əйдəгез, карап карыйк.

25. Мин сезгə комачауламыйммы?

— Мин сезгə комачауламыйммы?

— Һич юк. Оялмагыз, әйтегез. Сез миңа Һич тә комачауламыйсыз.

— Рәхмәт...

26. Сез белмисезме, Шамил кайда икән?

— Сез белмисезме, Шамил кайда икән?

— Ул кҮрше бҮлмәдә.

— Мин аннан карадым, ул чыккан.

— Алайса, белмим шул.

27. Сезнең вакытыгыз булырмы икән?

— Исәнмесез!

— Рәхим ит, Рәйсә! Ни йомыш?

— Сезнең вакытыгыз булырмы икән, Котдус ага. Бер соравым бар иде.

— Тыңлыйм, Рәйсә.

28. Тулай торакта.

— Ярыймы, Ләйсән?

— Керегез. Мин менә шунда яшим.

— БҮлмәгез бик матур. Якты. Чиста. Бу сезнең китаплармы?

— әйе. □арагыз. Мин чәй куям.

— Рәхмәт.

29. Мин аңа охшаганмы?

— Бу — минем әнием. Мин аңа охшаганмы?

— әйе, бик тә. Бигрәк тә кҮзең, чәчең. ә бу кем?

— Бу — минем абыем. Ул әтиемә охшаган.

30. Мин дә сезнең белән!

— Сез кая? Киногамы?

— әйе.

— Мин дә сезнең белән. Ярыймы?

— әлбәттә. әйдә, киттек.

31. Белмим, кем булды икән?

— Ришат, сине бер абый сорады.

— Кайчан?

— Бер сәгать элек.

— Нинди абый?

— Картрак кына. Плащ кигән. Озын буйлы.

— Ул бер сҮз дә әйтмәдеме?

— Юк.

— Белмим, кем булды икән?

32. Тәбриклим. Сәламәтлек, уңышлар, бәхет телим.

— ЗӨҺрә, кара әле. Морат бәйрәмгә телеграмма Җибәргән.

— Кая, укыйк әле: «Бәйрәм белән тәбриклим. Ныклы сәламәтлек, зур уңышлар Һәм ак бәхетләр телим».

33. Хәзер әйтҮдән файда юк.

— Җәмилә, Үпкәләмә инде. Мин чыннан да уйламаганмын.

— Хәзер әйтҮдән ни файда. Теге вакытта мин сине кисәттем бит.

— Бик кҮңелсез булды инде бу. Гафу ит мине.

34. Безгә китәргә вакыт. Рәхмәт Сезгә.

— Камилә апа, безгә китәргә вакыт.

— Шулаймыни? Бераз утырыгыз әле.

— Вакытыбыз юк шул, Камилә апа. Баланы йоклатасы бар.

— Китәсезмени?

— әйе. Зур рәхмәт Сезгә.

35. Егыла кҮрмә! Монда тайгак!

— әле тагын кҮпме барасы бар? Мин арыдым.

— Бераз тҮз инде. КҮп калмады.

— Ай, егыла яздым.

— Егыла кҮрмә! Монда тайгак. Миңа тотын.

36. Һич булмый.

— Ял кӨнне ни эшләргә Җыенасыз?

— Театрга барабыз.

— Бәлки, безгә кунакка килерсез?

— Юк, рәхмәт. Булмый. Без бӨтен гаиләбез белән театрга барабыз.

37. Берни тҮгел.

— Булат, син кибеткә барасыңмы?

— әйе. Сиңа берәр нәрсә кирәкме?

— Миңа ярты икмәк ал әле.

— БҮтән әйбер кирәк тҮгелме?

— Юк. Рәхмәт сиңа.

— Берни тҮгел.

38. Яңа хәбәр ишеттеңме?

— Яңа хәбәр ишеттеңме? Безнең институтка фин татарлары килгән.

— Кит аннан?! Кемнәр?

— Ике ир кеше, бер ханым.

— Кайчан килгәннәр?

— Кичә.

— Ничә кӨнгә?

— Бер атнага.

39. Кемнең зонтигы калган?

— Иптәшләр, кемнең зонтигы калган?

— Бу ЗӨҺрәнең зонтигы бит. Миңа бирегез, мин аңа тапшырырмын.

— Ярар. Мә!

40. Кайда очрашабыз?

— Кайда очрашабыз?

— әбҖәлилов тукталышында.

— Син киләсеңме?

— Белмим шул. Ләкин син мине кӨт.

— Ярар. КӨтәрмен.

— Ярый, ул вакытка мин килермен.

— СӨйләштек.

— әйе. Хәзергә сау бул!

41. Бер минут кӨтеп тор, мин — хәзер!

— Бер минут кӨтеп тор, мин — хәзер!

— Син кая?

— Хәзер киләм. Киоскыдан газета алам.

— Миндә бар бит.

— Нинди газета?

— «Татарстан яшьләре».

— Миңа «Ватаным Татарстан» кирәк шул.

— Ярый. Мин кӨтәм.

42. Борчылма, ничек тә Өлгерербез.

— Ай, соңга калабыз бит.

— Борчылма, ничек тә Өлгерербез. Хәзер берәр такси туктатырбыз.

— Юк бит такси.

— Борчылма, килер әле.

43. Аның Өчен мин бик шатмын.

— Син Айдар Кәримовны беләсеңме?

— Ул Тел, әдәбият Һәм сәнгать институтында эшлиме?

— әйе. Ул диссертация яклаган.

— Шулаймыни?! Мин аның Өчен бик шат. Ул бик сәләтле яшь галим.

44. Хәлегез ничек?

— Хәлегез ничек?

— Бик әйбәт тҮгел. Мин бераз авырыйм.

— Врач кирәкме?

— Хәзергә кирәк тҮгел.

45. Өйгә табиб чакырырга мӨмкинме?

— Өйгә врач чакырырга мӨмкинме?

— МӨмкин. Сезнең фамилиягез ничек?

— Сабирова.

— Исемегез?

— Камилә.

— әтиегезнең исеме?

— Дамир.

— Кай тӨшегез авырта?

— Кан басымы кҮтәрелде.

— Адресыгыз нинди?

— Татарстан урамы, 8, 20-нче фатир.

— Булды. Табиб сезгә тӨштән соң сәгать 3тә килер.

— Рәхмәт сезгә.

46. Миңа табибка кҮренергә кирәк иде.

— Участок табибы кирәкме сезгә?

— әйе. Миңа бассейнга йӨрергә белешмә кирәк.

— Сезне табиб хәзер кабул итәр. Аның исеме — Суфия ханым, фамилиясе — Ризванова.

47. Сез кайсы кабинетка?

— Сез кайсы кабинетка?

— 21-нчегә. Сездән соң кеше бармы?

— Юк.

— Мин сездән соң булам.

— Ярый.

48. Бу дарулар бармы сездә?

— Бу дарулар бармы сездә?

— Рецептыгыз бармы?

— Бар. Рәхим итегез.

— Менә бусы юк. Ә бусы бар. Кассага 26 сум 95 тиен тҮләгез.

— Кайсы бҮлеккә?

— Икенче бҮлеккә.

49. Соң шалтыратканга гафу итегез.

— Мәрьям апа, соң шалтыратканга гафу итегез. Иртәгә сезнең вакытыгыз бармы?

— Бар.

— Сез эшкә кайчан киләсез?

— Иртәнге унда.

— Мин унберенче яртыга киләм. Сезнең эшегезне шунда алып килермен.

— Рәхмәт Сезгә. Тыныч йокы!

50. әйбәт ял итегез!

— ТаҺир абый, Сез ялга китәсез икән.

— әйе шул, РӨстәм. Иртәгә китәбез.

— әйбәт ял итегез, ТаҺир абый.

— Рәхмәт, РӨстәм.

51. Алло! Белешмәләр бҮлегеме?

— Алло! Белешмәләр бҮлегеме?

— әйе, тыңлыйм.

— әйтегез әле, «Татарстан» поезды кайчан китә икән?

— 19 сәгать 8 минутта.

— МәскәҮгә кайчан килеп Җитә?

— Иртәнге 7дә.

На этом завершаем наш урок.

Сау булыгыз!

Уңышлар телим!

Урок двадцать четвертый

(Егерме дҮртенче дәрес)

— Исәнмесез! Хәерле кӨн!

Сегодня мы будем говорить о книгах, библиотеках, печати.

Книга. Печать.

Для этого нам нужно познакомиться со словами, относящимися к данной теме.

Китап — книга
язучы — писатель
шагыйрь [ша„ир] — поэт
шигырь — стихотворение
хикәя — рассказ
газет /в разговорный речи гәзит, гәҖит/ — газета
мӨхәррир — редактор
сәркатип — секретарь
хәбәрче — корреспондент
китапханә — библиотека
кызыклы — интересный
тыш — обложка

калын — толстый
нечкә — тонкий
рәссам — художник
бит — страница
бизәлеш — оформление
эчтәлек — содержание
бҮлек — глава
кисәк — часть
мәкалә — статья
әсәр — произведение
нәсер —стихотворение в прозе
әкият — сказка
тәрҖемә — перевод
тәрҖемәче — переводчик
мәкаль — пословица
бәя — цена

А теперь познакомимся с глагольной конструкцией **-ган** + аффиксы принадлежности + **бар, юк.** Эта конструкция выражает процесс, когда-то имевший место в жизни кого-то.

Минем бар-ган-ым бар (юк).	Я когда-то ходил.
Синең бар-ган-ың бар (юк).	Ты когда-то ходил.
Аның бар-ган-ы бар (юк).	Он когда-то ходил.
Безнең бар-ган-ыбыз бар (юк).	Мы когда-то ходили.
Сезнең бар-ган-ыгыз бар (юк).	Вы когда-то ходили.
Аларның бар-ган-нары бар (юк).	Они когда-то ходили.

1. — Нурия, синең бу китапны укыганың бармы?
— әйе, укыганым бар.
— ә синең, Нәфисә, укыганың бармы?
— Юк, укыганым юк.
2. — Синең бу китапны кҮргәнең бармы?
— әйе, кҮргәнем бар.
— ә синең, Марат, кҮргәнең бармы?
— Юк, кҮргәнем юк.
3. — Сезнең бу язучыны кҮргәнегез бармы?

— *әйе, кҮргәнем бар.*

— *ә сезнең, кызлар?*

— *Юк, безнең кҮргәнебез юк.*

Задание 1. Проспрягайте глаголы в форме *сӨйләгәнәм бар (юк)* по лицам и числам:

сӨйлә-, аңла-, пеˇер-, бар-, кара-, яз-, әйт-, бие-, Җырла-, кҮр-.

Задание 2. Переведите.

Минем бу язучыны кҮргәнем юк.

Синең теге китапны укыганың бар.

Аның бу киноны караганы юк.

Безнең паркка барганыбыз бар.

Сезнең бу чәйне эчкәнегез юк.

Аларның бу музейга барганнары юк.

Теперь можно и поговорить.

1. — Бу китап кемнеке?

— *Минеке.*

— *Кайдан алдың?*

— *Китап кибетеннән.*

— *Бәясе ничә сум?*

— *Егерме биш сум.*

— *Тагын бармы?*

— *Бар. Бик кҮп.*

— *Мин дә кибеткә барам әле.*

2. — Нинди матур китап!

— *әйе. Бу китап — бҮләк.*

— *Кем бирде?*

— *Дустым Сәрия.*

— *Бик матур бҮләк.*

3. — Бу китап зур!

— *әйе. Зур.*

— *Калын да!*

— *әйе.*

— *Рәссамы кем?*

— *Тавил ХаҖиәхмәтов.*

— *Бик матур китап!*

4. — Бу китапны кем язган?

— МӨхәммәт МәҺдиев язган.

— Кызыкмы?

— әйе. Бик кызык.

— Бу — романмы?

— әйе.

— Исеме ничек?

— «Фронтовиклар».

— Син укыдыңмы?

— әйе, укыдым.

5. *— Бу шигырьләрне кем язган?*

— Габдулла Тукай язган.

— әйе, Тукайны белмәгән кеше юк.

— Син Тукайны укыдыңмы?

— Русчасын укыдым.

— Тукай шигырьләр, поэмалар, мәкаләләр, проза әсәрләре язган. «ШҮрәле»не беләсеңме?

— әйе.

— «Китмибез» шигырен беләсеңме?

— әйе, беләм.

— Тукай балаларга әкиятләр дә язган. «Су анасы»н беләсеңме?

— Русча ул «Водяная» дип атала, әйеме?

— әйе, дӨрес. Мин сиңа бер шигырь укыйм:

әйтә иртәнге намазга бик матур, моңлы азан;

И Казан! Дәртле Казан! Моңлы Казан! Нурлы Казан!

— Бу сҮзләр кайсы әсәрдән?

— «Пар ат» шигыреннән. Русча — «Пара гнедых». Аңладыңмы? (Понял?)

— Мин «әйтә, намаз, бик матур, Казан» сҮзләрен аңладым.

— Мин сиңа Һәр (каждый) *сҮзне тәрҖемә итәм* (переведу):

Произносит к утреннему намазу очень красивую, задушевную молитву;

О Казань! Страстная Казань! Песенная Казань! Светозарная Казань!

— Болай матур тҮгел. Тукай матуррак язган.

Дорогие друзья! Найдите русский перевод стихотворения «Пар ат» и прочитайте его.

6. — *Теге китапны кҮрсәтегез әле* (покажите-ка).

— *Рәхим итегез* (пожалуйста).

— *Рәхмәт.*

7. — Бу китап ничә сум?

— Кырык Өч сум. Кассага тҮләгез.

— Хәзер.

8. — Китапта ничә бит бар?

— ДҮрт йӨз кырык ике.

— Китапта титул бите бармы?

— әйе, бар.

9. — Бу шигырьне Сәгыйть Рәмиев язган. Беләсеңме?

— Юк.

— Укыйммы?

— Укы.

— Тыңла:

Мине утка аткан да — син,
Мине суга салган да — син,
Утта янсам, суга батсам,
Тартып алган Аллам да — син!

Аңладыңмы?

— Кайбер сҮзләрне аңладым:

мине — меня, *син* — ты, *суга* — в воду, *Аллам* — Аллах мой.

— Мин сиңа тәрҖемә итәм:

Бросившая меня в огонь — ты,
Бросившая меня в воду — ты,
Если я горю в огне, тону в воде,
Мой Аллах, вытянувший меня — тоже ты!

Матурмы?

— Бик матур. Шигырьнең исеме ничек?

— «Син».

— Рәхмәт сиңа, Нурия.

10. — Казанда китапханәләр кҮпме?

— Бик кҮп.

— Иң зурлары нинди?

— Университет китапханәсе. Анда 5 миллион китап бар.

— Тагын?

— Татарстан Милли китапханәсе.

— Ул кайда урнашкан?

— Кремль урамында. Ул университетка бик якын.

11. — Миңа бу китапны бирегез әле.

— Сез аны 10 кӨннән китерегез (принесите).

— Ярый. Рәхмәт.

12. — Китапханәгә язылырга мӨмкинме?

— МӨмкин. Адресыгызны әйтегез.

— Казань-71, Ершов урамы, Өченче йорт, илленче квартир (фатир).

— Кайда эшлисез?

— Компрессор заводында.

— Кем булып? (Кем?)

— Инженер.

— Өйдә телефоныгыз бармы?

— Бар. 76-13-25.

— Эштә телефоныгыз бармы?

— Бар.76-25-43.

— Кул куегыз. (Распишитесь.)

— Хәзер.

— Рәхмәт. Булды (Все). *Сезгә нинди китап кирәк?*

— Миңа Кол Галинең «Кыйссаи Йосыф» китабы кирәк.

— Юк шул. Кулда (на руках). *Бер атнадан килегез. Алып куярмын* (приготовлю). *Тагын нәрсә кирәк?*

— Сездә Дәрдемәнднең тәрҖемәләре бармы?

— Бик кечкенә бер китап бар.

— Бирегез әле.

— Хәзер. Менә.

— Рәхмәт Сезгә.

— Сау булыгыз. Тагын килегез.

Теперь пойдем в киоск «Союзпечати» и будем покупать газеты и журналы.

1. — «Казан утлары» журналы бармы?

— Бар.

— Бирегез әле.

— Мәгез. 5 сум.

— Рәхмәт.

2. — «Мирас» журналы бармы?

— Бар.

— Ничә сум?

— 5 сум.

— Миңа 2 журнал бирегез әле.

— Рәхим итегез.

3. — «Салават кҮпере» бармы?

— Бар. Рәхим итегез.

— Миңа 10 журнал кирәк.

— Ник (почему?) *кҮп кирәк?*

— Мин аны дусларымның балаларына Җибәрәм (посылаю). *Рәхмәт.*

4. — Сездә «Ялкын» журналы бармы?

— Юк, шул. Бетте (кончился).

— Гафу итегез, «Татарстан» журналы бармы сездә?

— Сезгә кайсы саны (номер) *кирәк?*

— Тугызынчы.

— Рәхим итегез.

— Рәхмәт.

5. — Исәнмесез!

— Исәнмесез!

— Миңа «Идел» Җурналы кирәк. Ул журнал русча чыгамы, татарча чыгамы?

— «Идел» журналы рус телендә дә, татар телендә дә чыга. Сезгә кайсы сан кирәк?

— Миңа унынчы сан кирәк.

— Татарча журнал кирәкме?

— Юк, русча журнал кирәк. Мин татарча начар (плохо) *сӨйләшәм.*

— Рәхим итегез!

— Рәхмәт Сезгә!

6. — Яңа газеталар бармы?

— Юк.

— Кайчан була?

— Бер сәгатьтән.

— Рәхмәт.

7. — «Ватаным Татарстан» газетасы юкмы?

— *Бар.*

— *Яңамы?*

— *әйе.*

— *Миңа 2 газет бирегез әле.*

— *Рәхим итегез.*

— *Рәхмәт.*

8. — «Татарстан яшьләре» килдеме?

— *Юк әле.*

— *Кайчан була?*

— *БҮген булмый.*

— *Кызганыч* (Жаль).

9. — Сездә «Юлдаш» бармы?

— *Бар.*

— *Миңа 3 газет бирегез әле.*

— *Мәгез.*

— *Рәхмәт.*

10. — БҮгенге (сегодняшние) *газеталар бармы сездә?*

— *Сезгә нинди газета кирәк?*

— *Миңа «ДӨнья»* («Мир») *газеты кирәк. Ул латин әлифбасында* (алфавит) *чыга.*

— *әйе, беләм. Ул газета хәзер чыкмый.*

— *Кызганыч.*

11. — Сез газетага язылдыгызмы әле? (Подписались ли?)

— *Юк шул.*

— *Вакыт бар әле.*

— *Мин иртәгә язылам.*

— *ә мин язылдым. Мин «ШәҺри Казан» газетасына язылдым.*

12. — Сездә район газеталары юкмы?

— *Юк шул. Алар матбугат йортында бар.*

— *Рәхмәт сезгә.*

— *Сау булыгыз.*

13. — Бу газета яңамы?

— *Юк, иске.*

— *Миңа бҮгенге газета кирәк.*

— *Яңа газета юк шул.*

14. — «Чаян» журналын укыдыңмы?

— *әйе, укыдым.*

— *Аның мӨхәррире кем?*

— *Рәшит Зәкиев.*

— *«Чаян» русча чыгамы?*

— *әйе, русча да татарча да чыга.*

Задание 1. Продолжите диалоги.

а) — Миңа «Правда» кирәк иде.
— Юк шул...
б) — Сезгә «Идел» килдеме?
— Юк, ә синңа?...
в) — Мин быел «Чаян» журналы алам.
— Кызыкмы?...
г) — Син «Татарстан яшьләре» аласыңмы?
— Юк, мин татарча белмим. ә син? ...
д) — Иң кызыклы журнал нинди?
— Белмим. Минемчә, «Татарстан»...

БҮген без кҮп сӨйләштек.
Дәрес бетте.
Сау булыгыз!

Урок двадцать пятый

(Егерме бишенче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨннәр!
Продолжаем изучение глагольных времен.

Давнопрошедшее время

Это время образуется добавлением к корню и основе глагола аффиксов **-ган иде/-гән иде** и **-кан иде/-кән иде**. Спрягается только последняя часть — вспомогательный глагол «**иде**». Это время выражает действия, давно уже прошедшие или предшествовавшие другому прошедшему действию.

Единственное число

Мин бар-ган иде-м	*әйт-кән иде-м*	(я ходил, говорил)
Син бар-ган иде-ң	*әйт-кән иде-ң*	(ты ходил, говорил)
Ул бар-ган иде	*әйт-кән иде*	(он ходил, говорил)

Множественное число

Без бар-ган иде-к	*әйт-кән иде-к*	(мы ходили, говорили)
Сез бар-ган иде-гез	*әйт-кән иде-гез*	(вы ходили, говорили)

Алар бар-ган-нар иде	*әйт-кән-нәр иде*	(они ходили, говорили)

Поговорим по-татарски.

1.— Мин театрга барган идем, сине кҮрмәдем.

— Мин бармадым. Мин авылга кайткан идем.

2. — Син миңа әйткән идең: Марат укырга кергән.

— әйе шул.

3. — Ул язган иде, ике кӨннән кайтам дип. (*дип* букв. говоря, сказав)

— Кайтмады шул.

— Кайчан кайта соң? (соң — же*)*

— Белмим бит.

4. — Без быел авылга кайткан идек. Авылда яңа мәктәп салганнар (построили).

— әйе. Без дә кайткан идек. КҮрдек. Бик матур мәктәп.

5. — Быел безнең студентлар колхозга барганнар иде.

— Кайсы авылга?

— Казанбашка.

— Яхшы эшләгәннәрме соң?

— Бик яхшы эшләгәннәр.

— Нинди эштә?

— Бәрәңге алганнар.

6. — АйгӨл, син теге китапны алган идеңме?

— әйе.

— Миңа бир әле.

— Мә, Сәрия апа.

— Рәхмәт, АйгӨл.

А теперь переходим к заданиям.

Задание 1. Продолжите диалоги.

а) — Син теге атнада авылга кайткан идеңме?

— ______________________________

— ______________________________

— ______________________________

— ______________________________

— ______________________________

б) — Галия апа безгә кайчан килгән иде?

— ________________________________
— ________________________________
— ________________________________
— ________________________________
— ________________________________

в) — Сез аларга Казан турында сӨйләгән идегезме?
— ________________________________
— ________________________________
— ________________________________
— ________________________________
— ________________________________

г) — Алар кичә урманга барганнар идеме?
— ________________________________
— ________________________________
— ________________________________
— ________________________________
— ________________________________

Задание 2. Переведите на русский язык.

Без кичә урманга барган идек. КӨн матур иде. Без Өч сәгать йӨрдек. Урманда Җиләк кҮп иде. Без ике чиләк Җиләк Җыйдык. Җиләк бик тәмле иде. Өйгә сәгать биштә генә кайтып Җиттек. әни варенье кайнатты Һәм безгә бик зур рәхмәт әйтте.

Задание 3. Переведите на русский язык.

Мин бу киноны былтыр караган идем.
Син кичә концертка барган идеңме?
Ул май аенда Америкага барган иде.
Без Сабантуйга машина белән кайткан идек.
Сез бу китапны кайдан алган идегез?
Алар Казанга кайчан килгәннәр иде?

Задание 4. Ответьте на вопросы.

Алар кайчан кайтканнар?
Ул Хәсән Туфанны белгәнме?
Абый театрга киткәнме?
әниләр дачага кичә барганнармы?
әбиләр Сабантуйга кайсы авылга киткәннәр?
Малайлар бу машинаны кайда кҮргәннәр?

Алар Казан университетында кайчан укыганнар?
Ул президент белән кайчан очрашкан?
Кызлар стадионга кайчан киткәннәр?
Абыйлар авылдан кайчан килгәннәр?
әби Өчпочмакны кайчан пешергән?

Задание 5. Поставьте глагольные сказуемые в прошедшем категорическом времени.

Минем әтием заводта ----------.
Аның әнисе базарга -----------.
Синең абыең колледжда -------?
Безнең дуслар диңгезгә ял итәргә --------.
Сезнең апагыз МәскәҮдә -----------?
Аларның әтиләре университетта -----------.
Сез институтта -------------?

Задание 6. Проспрягайте следующие глаголы в настоящем времени в единственном и множественном числах. Составьте с ними предложения.

Бар, яз, кил, кайт, әйт, сӨйлә, пешер, чык, эшлә, ал, кер, тҮлә.

Задание 7. Составьте диалоги с этими глаголами.

Задание 8. Найдите в пословицах слова в местно-временном падеже. Переведите пословицы.

Берлектә — кӨч.
Татулыкта — бәрәкәт.
Дус беленер авырлыкта, ир беленер батырлыкта.
Дуслык ашта тҮгел, эштә беленә.
Яхшылык Җирдә ятмый.
Акыл яшьтә тҮгел — башта.
Башыңда белем аз булса, аягыңа авырлык кҮп килә.

Завершаем наш урок. И на прощание опять пословицы.

Кыскалыкта — осталык [къыскъалыкъта осталыкъ]. — В краткости — мастерство.

Телләр белгән — илләр белгән [телләр белгән — илләр белгән] — Знающий языки — знает и страны.

Изге кеше Идел кичкән [изге кеше Идел кичкән]. — Святой человек переплывает Итиль (Волгу).

Ватаны юк — Җыры юк сандугач [–атаны йукъ — Җыры йукъ санду„ач]. — Человек без родины, что соловей без песни.

Сау булыгыз!

Сезгә уңышлар телим!

Урок двадцать шестой

(Егерме алтынчы дәрес)

—Хәерле кич, дуслар!

— Исәнмесез!

Сегодня наш урок будет радостным и веселым. Наша тема — татарская кулинария.

Татарская кухня

Вспомним знакомые слова, познакомимся с новыми словами и запомним их.

Аша — ешь, кушай
эч — пей
тәмле — вкусный
тәмсез — невкусный
тозлы [тозло] — соленый
татлы — сладкий
ачы — горький
әче — кислый
аш — суп; блюдо
токмач [токъмач] — лапша
коймак [къоймакъ] — блины, оладьи

чҮпрә — дрожжи

ботка [боткъа] — каша

шулпа — бульон

кисәк — кусок

пилмән — пельмени

бал — мед

каймак [къаймакъ] — сметана

катык [къатыкъ] — катык

әйрән — айран

ширбәт — сладкий напиток

кабартма [къабартма] — лепешка, пышка

гӨбәдия — губадия

Өчпочмак [Өчпочмакъ] — треугольник

кыстыбый — кыстыбый

чәкчәк — чакчак

бәлеш — бялиш

вак бәлеш [–акъ бәлеш] — мелкий бялиш

пәрәмәч — перемяч

тутырган тавык [тутыр„ан та–ыкъ] — фаршированная курица

кош теле — хворост

бавырсак [ба–ырсакъ] — баурсак

кымыз [къымыз] — кумыс

кәләвә кәлә–ә] — калява

калак [къалакъ] — ложечка

кашык [къашыкъ] — ложка

чәнечке — вилка

Өстәл — стол

тәлинкә [тәлиңкә] — тарелка

ашьяулык [ашйа–лыкъ] — скатерть

пычак [пычакъ] — нож

камыр [къамыр] — тесто

мәҖлес — прием гостей (торжество)

сыйла — угощай

хуҖа — хозяин

хуҖа хатын, хуҖабикә — хозяйка

Үзе — сам(а)

Үзең — ты сам(а)

Үзем — я сам(а).

Вот, кажется, пока все.

Используя эти слова, поговорим по-татарски:

1. — *Син нәрсә яратасың?*
   — *Мин Өчпочмак яратам. ә син?*
   — *Мин гӨбәдия яратам.*
   — *Син гӨбәдияне Үзең пешерәсеңме?*
   — *әйе.*
   — *Тәмлеме?*
   — *Бик тәмле.*
2. — *БҮген нәрсә пешерәсең?*
   — *Тавык.*
   — *ә син?*
   — *Мин пилмән пешерәм.*
3. — *Чәкчәк яратасыңмы?*
   — *Яратам.*
   — *Үзең пешерәсеңме?*
   — *Юк шул.*
   — *Кем пешерә?*
   — *Кулинариядән сатып алам.*
   — *Килосы ничә сум?*
   — *Сиксән сум.*
   — *Ай-яй, кыйбат.*
   — *Кыйбат шул, ләкин тәмле.*
4. — *әни, бҮген кыстыбый пешер әле.*
   — *Ярар, улым...*
   — *әни, кайчан пешә?*
   — *Хәзер, улым.*
5. — *Кунаклар, утырыгыз!*
   — *Рәхмәт.*
   — *Рәйханә ханым, Сез монда* (сюда) *килегез.*
   — *Рәхмәт.*
   — *Камил әфәнде, монда утырыгыз.*
   — *Рәхмәт.*
6. — *Фәридә, Өстәлгә эскәтер Җәй* (накрой).
   — *Хәзер, әни.*
   — *Фәридә, тәлинкәләр дә кирәк.*

— Хәзер, әни.
— Рәхмәт, кызым.
— Фәридә, пычаклар, чәнечкеләр дә кирәк.
— Хәзер, әни.
— Рәхмәт, кызым. Кызым, салфеткалар да бир әле.
— Хәзер, әни.
— Рәхмәт, кызым.
7. — Базарда бал бармы?
— Бар.
— Ничә сум?
— Килосы 50 сум.
— Ай-яй!
8. — Өрек алдыңмы?
— Алдым.
— әйбәтме?
— Бик әйбәт.
— Тәмлеме?
— Тәмле.
9. — Шулпа салдыңмы? (бульон поставила ли?)
— Салдым.
— Кайчан пешә?
— Өч сәгатьтән.
10. — Рәйсә, катык бир әле.
— Мә. Тәмлеме?
— Бик тәмле. Рәхмәт.
11. — Токмач яратасыңмы?
— Яратам.
— Токмачны кем кисә (режет)?
— Үзем.
12. — әни кичә вак бәлеш пешерде, тәмле булды!
— Кемнәр килде?
— Апа, абый килделәр.
13. — Миңа бер кисәк бәлеш бир әле.
— Рәхим ит.
14. — Сездә дөге (рис) *боткасы бармы?*
— Бар.
— Бирегез әле.
— Мәгез.

— Рәхмәт.

15. — Сездә каймак бармы?

— Бар.

— Бер стакан каймак, коймак, бер чәй, бер әфлисун бирегез әле.

— Мәгез.

— Рәхмәт.

16. — Компот баллымы?

— Баллы тҮгел, әче.

17. — Аш тозлымы?

— Юк, әйбәт.

— Тәмлеме?

— Тәмле.

18. — Син әйрән эчәсеңме?

— Эчәм.

19. — Тәлинкәләр чистамы?

— Чиста.

— СӨлге чистамы?

— Чиста.

— Миңа салфетка бир әле.

— Мә.

— Рәхмәт.

20. — Камырың бик яхшы булган.

— әйе шул.

— Нәрсә салган идең (положил)?

— Ак май, Үсемлек (растительный) *мае, ике йомырка* (яйца), *каймак, шикәр, чҮпрә* (дрожжи), *сӨт* (молоко).

21. — Бәлешне кем пешергән?

— әби.

— Ай, тәмле!

— Нинди ит салган?

— Сарык (овца) *ите* (баранина).

— Тагын? (Еще?)

— Бәрәңге.

— Тагын?

— Суган.

— Тагын?

— *Май.*

— *Тәмле булган!*

22. — *Минераль су кирәкме?*

— *Кирәк.*

— *Хәзер бирәм.*

23. — *әчегән бал* (медовуха) *кирәкме?*

— *Кирәк.*

— *Кем ясаган* (сделал)?

— *Бабай.*

— *Ай, шәп!* (отлично!)

24. — *Чәй тәмлеме?*

— *Тәмле.*

— *Өрек салыйммы?* (положить ли?)

— *әйе.*

— *Лимон кирәкме?*

— *Кирәк.*

— *Шикәр кирәкме?*

— *Кирәк.*

— *Ничә кисәк?*

— *Ике. Рәхмәт.*

25. — *Кунаклар, рәхим итегез. Утырыгыз.*

— *Рәхмәт.*

— *БҮген бездә бәйрәм. БҮген Хафиз пенсиягә чыкты.*

— *әйдәгез, Җитешегез* (приступайте).

— *Рәхмәт.*

26. — *Рәхилә апа, Сезгә бик зур рәхмәт. Пирогларыгыз бик тәмле булды.*

— *Сезгә рәхмәт, ГҮзәл. Тагын килегез.*

27. — *Чәйләрегез тәмле булды. Рәхмәт сезгә!*

— *Сау булыгыз. Тагын килегез!*

28. — *Бу салатны кем ясады?*

— *Кызым.*

— *Бик тәмле булган.*

— *Рәхмәт инде.*

29. — *Бу нинди чәй, бик тәмле?*

— *Цейлон чәе.*

— *Кайдан алдың?*

— *Мансур МәскәҮдән алып кайтты.*

— *Кайчан?*
— *Кичә кайтты.*
30. — *Чәй кайнармы* (горячий)?
— *әйе, кайнар.*
— *СӨт кирәкме?*
— *Юк, рәхмәт.*
31. — *Кош теле биримме?*
— *Бир. Кем пешерде?*
— *әни.*
— *Бик тәмле булган.*
32. — *БҮген ашханәдә Өчпочмак бармы?*
— *Бар.*
— *Ничә сум?*
— *Би□сум.*
33. — *Өстәлгә чәчәк куй* (поставь), *кызым.*
— *Ярар, әни.*
— *Кунаклар килдеме?*
— *әйе, әни.*
34. — *РӨстәм әфәнде, бҮген безгә килегез.*
— *Рәхмәт.*
— *Сәгать 7гә килегез.*
— *Ярый.*
— *Сезне кӨтәбез* (ждем).
— *Рәхмәт.*
35. — *Иптәшләр, хуҖага зур рәхмәт әйтик.*
— *әйе, әйе.*
— *Рәшит әфәнде, Сезгә зур рәхмәт. Бик тәмле ризыклар* (блюда) *пешергәнсез. Хатыныгыз ГҮзәлия ханымга да зур рәхмәт.*
— *Сау булыгыз!*

Задание 1. Переделайте утвердительные предложения в отрицательные.

Сезнең чәй бик тәмле.
әби бәрәңге пешерде.
Миңа минераль су кирәк.
әби чәйгә Өрек сала.

Тәлинкәләр бик чиста.
Иртәгә бу залда бәйрәм була.
БҮген Җәмиләнең туе була.
Бездә бик акыллы бер егет бар.
Сезнең укытучыгыз яхшы.
Безнең Өйдә алты кеше.
Авылда яңа мәчет бар.
Авылда иртәгә туй булачак.
Сезнең Өйдә бик рәхәт.
Авылда Сабантуй бик кҮңелле Үтә.

Сау булыгыз! Уны̆лар сезгә!

Урок двадцать седьмой

(Егерме Җиденче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн! (Хәерле кич!)

Продолжаем изучение прошедших времен.

Повторяемое прошедшее время.

Повторяемое прошедшее время обозначает неоднократно повторявшиеся действия, происшедшие в прошлом. Формы его выражения: **-а/-ә торган иде, -ый/-и торган иде**. Спрягается только вспомогательный глагол.

Единственное число

Мин	*бар-а*	*торган иде-м*	Я, бывало, хаживал
Син	*бар-а*	*торган иде-ң*	Ты, бывало, хаживал
Ул	*бар-а*	*торган иде*	Он, бывало, хаживал

Мин	*пешер-ә*	*торган иде-м*	ك, бывало, пек
Син	*пешер-ә*	*торган иде-ң*	ژы, бывало, пек
Ул	*пешер-ә*	*торган иде*	Он, бывало, пек

Мин	*ук(ы)-ый*	*торган иде-м*	ك, бывало, читал

Син	*ук(ы)-ый*	*торган иде-ң*	ۮы, бывало, читал
Ул	*ук(ы)-ый*	*торган иде*	Он, бывало, читал

Мин	*сӨйл(ә)-и*	*торган иде-м*	ڭ, бывало, рассказывал
Син	*сӨйл(ә)-и*	*торган иде-ң*	ۮы, бывало, рассказывал
Ул	*сӨйл(ә)-и*	*торган иде*	Он, бывало, рассказывал

Множественное число

Без	*бар-а*	*торган иде-к*	Мы, бывало, хаживали
Сез	*бар-а*	*торган иде-гез*	Вы, бывало, хаживали
Алар	*бар-а*	*торган-нар иде*	Он, бывало, хаживали

Без	*пешер-ә*	*торган иде-к*	ڭ, бывало, пек
Сез	*пешер-ә*	*торган иде-гез*	ۮы, бывало, пек
Алар	*пешер-ә*	*торган-нар иде*	Он, бывало, пек

Без	*ук(ы)-ый*	*торган иде-к*	ڭ, бывало, читал
Сез	*ук(ы)-ый*	*торган иде-гез*	ۮы, бывало, читал
Алар	*ук(ы)-ый*	*торган-нар иде*	Он, бывало, читал

Без	*сӨйл(ә)-и*	*торган иде-к*	ڭ, бывало, рассказывал
Сез	*сӨйл(ә)-и*	*торган иде-гез*	ۮы, бывало, рассказывал
Алар	*сӨйл(ә)-и*	*торган-нар иде*	Он, бывало, рассказывал

Переводят эти формы примерно так:

Мин яза торган идем. — Я, бывало, писал.

Син әйтә торган идең. — Ты, бывало, говаривал.

Син пешерә торган идең. — Ты, бывало, (неоднократно) варил.

Ул килә торган иде. — Он, бывало, приходил.

Без ашый торган идек. — Мы, бывало, ели.

Сез концерт куя торган идегез. — Вы, бывало, показывали концерт.

Хотя это довольно громоздкая форма, попробуем поговорить:

1. — *Хәтерлисеңме* (помнишь), *без Җырлый торган идек?*

— *әйе, хәтерлим.*

2. — *Хәтерлисеңме, без урамда йӨри торган идек?*

— *Хәтерлим.*

— *Хәтерлисеңме, син миңа чәчәкләр алып килә торган идең?*

— *Хәтерлим.*

— *Хәтерлисеңме, син кич белән шигырьләр укый торган идең!*

— *Хәтерлим.*

3. — *Рәшидә, син безгә китаплар алып килә торган идең? әйеме?*

— *әйе. Балалар бик ярата торган иде.*

— *әйе.*

4. — *РӨстәм, син шигырь яза торган идең. Хәзер дә язасыңмы?*

— *Юк, хәзер язмыйм.*

— *Ник?*

— *Вакыт юк.*

5. — *әби, син безгә әкият сӨйли торган идең. СӨйлә әле.*

— *Онытгым* (забыла) *бит, улым.*

6. — *Университетта матур концертлар була торган иде. Хәтерлисеңме?*

— *Бик яхшы хәтерлим. Хәзер юк менә.*

— *әйе шул.*

7. — *әни безгә коймак пешерә торган иде.*

— *ГӨбәдия дә.*

— *Өчпочмак та.*

— *Бик тәмле була иде.*

— *әйе.*

Задание 1. В следующих предложениях измените лицо и число подлежащего и сказуемого.

Син аны яхшы беләсең.

Алар авылга кайта торган иде.

Сез безгә әйтәсезме?
Мин дусларымны яратам.
Ул МәскәҮгә конференциягә китте.
Без кичә Франциядән кайттык.
Сез аны беләсезме?
Алар абый белән танышлармы?
Сез иртәгә олимпиадага барасызмы?
Син иртәгә имтихан бирәсеңме?
Сез аны яхшы беләсезме?
Мин Тукай шигырьләрен яратам.

Задание 2. Правильно прочитайте предложения и переведите. Эти слова и формы вам уже знакомы.

Мин әтигә әйттем.
әнигә әйттеңме?
Син май алдыңмы?
Сез кайчан кайттыгыз?
Без кичә кайттык.
Безгә ак эскәтер бирегез.
Тәрәзәне ачтыңмы?
Абыем университетта укый.
Башың авыртамы?
БҮген бармагымны кистем.
БҮген син китәсеңме?
әни бҮген пилмән пешергән.
Иртәгә апам кайта.
Син Зояны беләсеңме?
Сез ипи кисегез.
Ул безгә кермәгән.
Өстәлне ю әле!
Син Өйгә кайтасыңмы?
Син кайсы квартирада торасың?
Апа кайткан иде.
Абый әйтә торган иде.
Мин белә идем.
Син әйтә идең.
Без яза торган идек.

Задание 3. Проспрягайте в настоящем времени глаголы *бар, яз, әйт, ал, кайт, аша, кит.*

Задание 4. Поставьте эти же глаголы в прошедшем категорическом и прошедшем неопределенном временах в единственном числе.

Образец. Мин тыңладым. Мин тыңлаганмын.

Задание 5. Употребите эти глаголы в прошедшем незаконченном и давнопрошедшем временах во множественном числе в предложении.

Образец. Без сӨйли идек. Без сӨйләгән идек.

Переходим к изучени| пти,

Домашние птицы:

каз [къаз] — гусь

тавык [та–ык] — курица

әтәч — петух

ана Үрдәк — утка

ата Үрдәк — селезень

Үрдәк бәбкәсе — утенок

чеби, чебеш — цыпленок

кҮркә — индюк

Дикие птицы:

чыпчык — воробей

карга [карга] — ворона

чәҮкә [чә–кә] — галка

кҮгәрчен — голубь

торна — журавль

тилгән — коршун

кҮке, кәккҮк — кукушка

карчыга [къарчы„а] — ястреб

карлыгач [къарлы„ач] — ласточка

сандугач [санду„ач] — соловей

аккош [акъкъош] — лебедь

тутый кош — попугай

песнәк — синица

саескан [сайыскъан] — сорока

ябалак — филин и т.д.

Мы знаем теперь прошедшие времена глагола и названия птиц. Чтобы запомнить эти формы, предлагаем вам татарскую игру «Очты-очты» («Летели-летели»). В эту игру обычно играют дети. Они стоят, собравшись в круг. В центре круга ведущий произносит почти одни и те же фразы: «Очты, очты — каргалар очты [Очто, очто — къар„алар очто]» («Летели-летели, вороны полетели») и при этом постоянно поднимает руки кверху. Когда призносятся названия птиц, стоящие должны поднимать руки и, наоборот, когда произносятся названия нелетающих предметов, не должны поднимать руки. Кто ошибочно или нечаянно поднимет, того наказывают тем, что он становится ведущим.

Примеры:

Очты, очты — каргалар очты.

Очты, очты — торналар очты.

Очты, очты — чыпчыклар очты.

Очты, очты — сыерлар (коровы) *очты.*

Очты, очты — сандугачлар очты.

Очты, очты — карлыгачлар очты.

Очты, очты — казлар очты.

Очты, очты — таллар (ивы) *очты.*

Очты, очты — песнәкләр очты и т.д.

Вот вы и запомнили прошедшее очевидное время глагола, которое часто путают с прошедшим неочевидным.

***

Продолжаем знакомство с устойчивыми оборотами и крылатыми словами татарского языка — настоящими жемчужинами народной мудрости. На этот раз — сочетания со словом **тел** (язык):

Теленә шайтан төкергән — язык хорошо подвешен (*букв.*: на его язык черт плюнул).

Тел очында гына тора — вертится на языке (*букв.*: стоит на кончике языка).

Сөяксез тел ни әйтмәс — язык без костей (*букв.*: язык без костей — чего не скажет).

Телеңне тый — держи язык за зубами (*букв.*: придержи язык).

Тел бармый — язык не поворачивается.

Тел бистәсе — болтун (*букв.*: языковая слобода).

Телен йоткан — язык проглотил.

Телдән тӨшми — не сходит с языка.

Тел кӨрмәлә — язык заплетается.

Телдән калган — язык отнялся.

Тел очында безе бар — злой язык (на кончике языка есть шило).

Теле тышау тотмый — распускать язык (язык не держится за оковы).

На прощание вам пословицы.

Үзенең әйрәне юк, кешенең кымызын эзли. — У самого нет айрана (кислого молока), у других ищет кумыс.

Кеше ашы тәмле була. — В гостях и пища вкуснее.

Сыйлаганда су эч. — Когда угощают — пей воду.

Май ботканы бозмас. — Кашу маслом не испортишь.

Кунак килсә, ит пешә — ит пешмәсә, бит пешә. — Когда приходит гость, варится мясо; если мясо не варится — краснеет лицо.

Сау булыгыз!

Сезгә уңышлар телим.

Урок двадцать восьмой

(Егерме сигезенче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн!

Образование. Проôессии

На этом уроке мы поговорим об образовании, о профессиях.

1.— Син кайсы мәктәптә укыйсың?

— 131 мәктәптә.

— Ул нинди мәктәп?

— Анда математика кҮбрәк укытыла. ә син кайда укыйсың?

— Мин татар гимназиясендә укыйм.

— Сиңа ошыймы?

— Бик ошый.

— Нинди фәннәрне яратасың?

— Татар телен, тарихны.

— Кемнәр укыта?

— Татар телен — МӨнирә апа, тарихны — Сабит ага укыта.

2. — БҮген ничә дәрес булды?

— Алты.

— Ничәле алдың?

— Бер бишле, ике дҮртле.
— Бишлесе — нинди дәрестә?
— Тарих дәресендә. ә син ничәле алдың?
— Ике бишле.
— Нәрсәдән?
— Математикадан, физикадан.

3. *— Сезнең мәктәп зурмы?*
— Зур.
— КҮпме бала укый?
— 1200. ә сездә?
— 960.
— Кичәләр буламы?
— Була.
— Син йӨрисеңме?
— әлбәттә.

4. *— Син телчеме?*
— Юк, мин тарихчы.

5. *— Син укытучымы?*
— әйе, мин укытучы.
— ә Сез кем?
— Мин экономист.

6. *— Ул табибмы (врачмы)?*
— Юк, ул врач тҮгел.
— Кем соң?
— Бухгалтер.

7. *— Алар студентлармы?*
— Белмим шул.

8. *— Син кайда укыйсың?*
— Педагогика университетында. ә син?
— Мин университетта.
— Кайсы факультетта?
— Филология факультетында. ә син?
— Мин геология факультетында.

9. *— Мәктәпне тәмамлагач, син кая барасың?*
— Институтка керергә уйлыйм.
— Кайсы институтка?
— Финанс-экономика институтына.
— Ник алай уйладың?

— Хәзер бит бар нәрсә экономикага бәйле.

— әйе шул. Мин чит телләр факультетына керергә уйлыйм.

— Ул кайсы университетта?

— Педагогика университетында.

— Нинди тел Өйрәнәсең?

— Инглиз телен.

10. *— Быел нинди имтиханнар тапшырасыз (сдаете)?*

— Тарих, чит тел, политология, политэкономия. ә сез?

— Без югары математика, политология бирәчәкбез.

— Куркасыңмы?

— Бераз куркам.

12. *— Иртәгә безнең имтихан!*

— Нинди фәннән?

— Татар халык авыз иҖаты (татарский фольклор).

— Авырмы?

— Юк, әлләни авыр тҮгел. Бик кызыклы фән.

— Кем укыта?

— Марат Гафурович.

13. *— Сезнең институтта ничә факультет бар?*

— Биш.

— Ниндиләр?

— Тарих, филология, математика, табигать белеме, чит телләр факультетлары. ә син кайда укыйсың?

— Университетта.

— Сездә нинди факультетлар бар?

— Юридик, биология, геология, экология, механика-математика, физика, химия, исәпләҮ математикасы Һәм кибернетика, филология, журналистика, тарих, татар филологиясе, тарихы Һәм шәрык телләре факультетлары бар.

14. *— Исәнмесез!*

— Исәнмесез!

— Миңа деканны кҮрергә кирәк иде.

— Ул сәгать 11 дә була. КӨтегез.

15. *— Ярыймы? Исәнмесез!*

— Исәнмесез!

— Данияр Галимович, сез чакырдыгызмы?

— әйе. Сезнең чит телдән имтиханыгыз тапшырылмаган.

— әйе шул, мин ул вакытта авырган идем.

— Белешмәгез (справкагыз) бармы соң?

— Бар. Менә.

— Ярый, мин сезгә рӨхсәт кәгазе бирермен.

16. *— Сез нинди телләр беләсез?*

— Рус телен, инглиз телен.

— ә татарча яхшы беләсезме?

— Бик Үк яхшы тҮгел шул. Бәләкәй чакта минем белән кҮбрәк русча сӨйләшкәннәр. Балалар бакчасында да русча гына сөйләтем. Хәзер менә ныклап Өйрәнәм. ә сез нинди телләр беләсез?

— Мин русча, немецчә, фарсыча сӨйләшә беләм.

— Фарсы телен каян беләсез?

— Университетта Өйрәндем.

— Авырмы ул тел?

— Алай авыр тҮгел. Ул безнең таҖик теленә кардәш.

17. *— Сезнең гаиләгездә нинди ҺӨнәр кешеләре бар?*

— Безнең әни — укытучы, әти — заводта эшче, әби — бухгалтер, бабай — хәрби хезмәт кешесе, абый — химик, апа — юрист.

— Үзегез кем?

— Үзем аспирант. Татар халкы телен Өйрәнәм. ә сез?

— Мин археолог. Болгар тарихын Өйрәнәм. әтием — инженер, әнием — тегҮче. ДәҮ әти белән дәҮ әни авылда яшиләр. ДәҮ әти колхозда хисапчы булган, дәҮ әни — терлекче. Абыем хәзер газетада сәркатип (секретарь) *булып эшли. Апам — фәнни-тикшеренҮ институтында гыйльми хезмәткәр.*

18. *— Сәлам, Морат!*

— Исәнме, Гариф!

— Син ничек бу якларга килеп чыктың?

— Командировкага килдем.

— Кайда эшлисең?

— КамАЗда.

— КҮптәнме?

— 3 ел инде.

— Кем булып?

— Баш технолог булып. ә син, институтны тәмамлагач, кая киттең?

— ТҮбән Камага.

— Кайда урнаштың?

— Химия комбинатына.

— Кем булып эшлисең?

— Смена начальнигы.

— Акчасы кҮпме соң?

— Шактый. 2100 сум булыр.

— әйбәт икән...

19. — Исәнмесез!

— Исәнмесез! Утырыгыз.

— Рәхмәт. Сезгә сҮзем бар иде.

— Рәхим итегез!

— Минем беләсем килә: сезгә физиклар кирәкмиме?

— Сез кайсы югары уку йортын тәмамладыгыз?

— Университетны.

— Ничәнче елда?

— Мең тугыз йӨз сиксәненче елда.

— Ярый, безгә бер физик кирәк. Уйлашырбыз. Бер атнадан килегез.

— Рәхмәт Сезгә, сау булыгыз!

— Сау булыгыз!

Задание 1. Добавьте ответы.

— Сезнең исемегез ничек?

— ...

— ә фамилиягез?

— ...

әтиегезнең исеме ничек?

— ...

— Димәк, мин Сезгә Фәридә Кәримовна дип әйтә алам. Сез ризамы?

— ...

— Сезгә ничә яшь?

— ...

Сез нинди институт бетердегез?

— ...

Кайсы факультетны?

— ...

— Хәзер кайда эшлисез?

— ...

— Кайсы мәктәптә?

— ...

— Эшегез ошыймы?

— ...

Задание 2. Переведите на татарский язык.

Минем исемем — Фәридә. Миңа 23 яшь. Мин Казан университетында укыдым. Мин — математик. Мин хәзер Казанда яшим. Казанның 18 нче мәктәбендә математика укытам. Бу мәктәптә инглиз телен яхшы өйрәтәләр. Мин үзем дә бу мәктәптә укыдым.

Сау булыгыз! Сезгә зур уңышлар телим.

Урок двадцать девятый

(Егерме тугызынчы дәрес)

— Исәнмесез!

Одежда. Обувь

Сегодня мы будем знакомиться с названиями одежды, обуви.

Вам будет интересно узнать, что в названиях одежды (более древней) много общего в русском и татарском языках. Многие русские слова, выражающие эти понятия, заимствованы из тюркских (татарского), восточных языков. Это такие слова, как: *армяк, тулуп, штаны, шаровары, бурка, шаль, каракуль, бархат, парча, зипун, башлык, ичиги, сарафан, чапан, чувяк, серьги, жемчуг, хна, басма, сурьма, бисер, тушь, епанча, бишмет, тесьма, тафта, башмак, каблук, кафтан, кушак, халат, чадра, шагрень, карман, чеботы, тюбетейка* и т.п.

Если вас интересуют тюркские заимствования в русском языке, советуем прочитать книгу группы ученых Казанского университета «Заимствования русского языка в историко-функциональном аспекте» (Казань: изд-во КГУ, 1991; 190с.). Совсем недавно появилась книга [illegible].А.[illegible]налеевой «Тюркизмы русского языка» (Казань, 2000), где исследуется и татарские заимствования в русском языке. Кроме того имеется очень много этимологических словарей русского языка, в которых раскрывается происхождение многих тюркских и восточных заимствований.

Для разговоров на эту тему нам необходимо выучить следующие слова:

тек — шей
кием — одежда
Өс киеме — верхняя одежда
аяк киеме — обувь
Үлчәм — размер
ситсы — ситцевый, ситец
кҮн — кожаный, кожа
бәрхет — бархатный, бархат
йон — шерстяной
ефәк — шелковый
мамык — хлопчатобумажный
сатин — сатиновый, сатин
киез — войлочный, войлок

Кроме того, очень много названий тканей, заимствованных через русский и общих с русским языком: *батист, бостон, вельвет, велюр, вискоза, габардин, драп, замша, капрон, ацетат, крепдешин, кримплен, поплин, нейлон, трикотаж, фланель и т.д.*

Поговорим по-татарски:

1. — *Лена, әйдә кҮлмәккә ефәк алабыз.*
— *Бик кыйбат бит.*
— *Шулай да* (так-то так), *ләкин* (но) *ефәк кҮлмәк бик матур бит. әйдә, алыйк инде.*
— *Ярар, әйдә, кибеткә барыйк. Карарбыз.*
— *әйдә...*
— *Бу кҮлмәк нинди?*
— *Йон.*
— *Ничә сум?*
— *Алты мең сум.*

2. — *Сездә ситсы бармы?*
— *Бар.*
— *Нинди?*
— *Ак.*
— *Ничә сум?*

— Утыз ике сум.

3. *— Рәйсә, мин сатин халат алдым. Менә, кара. Матурмы?*

— Бик матур. Кайдан алдың?

— Кибеттән.

— Кайсы кибеттән?

— Бауман урамында «Хатын-кызлар киемнәре» кибеттеннән.

— Тагын бармы?

— Юк, бетте шул.

4. *— әйтегез әле, сездә вельвет бармы?*

— Бар. Сезгә кҮпме (сколько) *кирәк?*

— Өч метр.

— Кассага йӨз илле сум тҮләгез.

— Хәзер.

5. *— Сездә кҮн пальтолар бармы?*

— Бар.

— Кайсы илнеке?

— ТӨркиянеке.

— Ничә сум?

— Сигез мең сум.

— Ай-яй, бик кыйбат.

— Кыйбат, ләкин матур.

— әйе шул.

6. *— Бу сатин тагын бармы?*

— Бар.

— Миңа Өч метр Үлчәгез әле.

— Рәхим итегез. Кассага Җитмеш сигез сум тҮләгез.

— Хәзер.

7. *— Рәйхан, бу кара драп сиңа ошыймы?*

— Ошый.

— Ничә сум?

— ДҮрт йӨз.

— әйдә, алыйк.

— Ярар.

8. *— Рәшидә, синең крепдешин кҮлмәгең бармы?*

— Бар.

— Яңамы? Кайдан алдың?

— Тектердем.

— *Кайда?*
— *Ательеда.*
— *Ничә сум алдылар?*
— *Өч йӨз сум.*
— *Ай-яй, кыйбат!*

9. — *Хәзер нинди тукыма модада?*
— *Мамык, ефәк, кҮн.*
— *Алар бик кыйбат бит.*
— *әйе шул. Ләкин матур, уңай* (удобно), *рәхәт.*

10. — *Сиңа кримплен кирәкме, Рәшидә?*
— *Кирәк. Кайда бар?*
— *Безнең эштә бер ханым сата.*
— *Сиңа ничә метр кирәк?*
— *Ике метр да утыз сантиметр.*
— *Ярый, мин аңа әйтермен.*
— *Рәхмәт, Сәлимә.*

Задание 1. Поставьте предложения в вопросительной форме.

Сездә ситсы бар.
Кибеттә пальто юк.
Бу магазинда китап кҮп.
Теге кибеттә яңа сатучы эшли.
Бу кафеда Илдар эшли.
Сезнең кибеткә сатучы кирәк.
Бу кибеттә алма бар.
Теге кибеттә минераль су юк.
Сезнең кибеттә яшелчә саталар.
Безнең кибет бай.

Обувь
аяк киеме — обувь
милли аяк киеме — национальная обувь
итек — сапоги; валенки
кҮн итек — кожаные сапоги
киез итек — валенки
резин итек — резиновые сапоги
кирза итек — кирзовые сапоги

Үлчәм — размер
ки — надень
сал — снимай
читек — ичиги
бизәк — узор
чҮәк — тапочки, чувяки
чигҮле читек — вышитые сапожки
табан — подошва
олтан сал — подшивай
Үкчә — каблук

А теперь поговорим.

1. — *Рәшит, син ничәнче Үлчәм аяк киеме киясең?*
— *Кырык беренче.*

2. — *Гафу итегез, бу читекне кайда тегәләр?*
— *Арчада. Анда милли аяк киемнәре фабрикасы бар.*
— *Бик матур читекләр! Аларны кибеттә саталармы?*
— *Бик сирәк* (редко).
— *Кыйбатмы?*
— *Кыйбат!*

3. — *Хәзер кыш Җитә* (наступает). *Итек кирәк.*
— *Синең итекләрең юкмыни?*
— *Юк шул. Яңа итек кирәк.*
— *Хәзер бик кыйбат инде.*
— *әйе, яхшы итекләр 3 мең инде.*
— *Аласыңмы?*
— *Акча Җитми шул әле* (не хватает пока).

4. — *әни, сиңа матур чҮәкләр алдым.*
— *Рәхмәт, кызым, рәхмәт.*
— *әни, ки әле, ярыймы?*
— *Ярый, кызым. Рәхмәт сиңа.*
— *Сау бул, әни. Җылы аягыңда тузсын* (буквально: пусть износится на твоих теплых ногах).

5. — *Киез итегемнең табаны тузган. Олтан салдырырга кирәк (надо под□ить).*
— *Бир, мин мастерскойга барам.*
— *Рәхмәт сиңа. Мә. Ничә сум акча кирәк?*
— *Кырык сум бир.*

— *Мә.*

6. — *Аягың туңдымы?* (Замерзли ноги?)

— *Туңды.*

— *Мә, Җылы чҮәк ки.*

— *Рәхмәт.*

Кроме татарских названий обуви, много других, русских слов: *галоши, кеды, босоножки, ботинки, кроссовки, боты* и т.д.

Указательные местоимения

Мы уже умеем употреблять некоторые указательные местоимения.

Бу — этот

шул — этот, тот

теге — тот

андый — таковой

мондый — такой

шундый — такой

менә — вот (не склоняется)

әнә — вон (не склоняется)

Некоторые из этих местоимений принимают аффиксы падежей, числа, иногда —и принадлежности.

Бу (этот)	*болар* (эти)
шул (тот, этот)	*шулар* (те)
теге (тот)	*тегеләр* (те)
андый (такой)	*андыйлар* (такие)
мондыйлар (такой)	*мондыйлар* (такие)
шундый (такой)	*шундыйлар* (такие)

Падежное склонение

И.п. *болар* (эти); *шулар* (они); *тегеләр* (те)

Р.п. *боларның* (этих); *шуларның* (их, у них); *тегеләрнең* (у тех)

Напр.п. *боларга* (этим); *шуларга* (им); *тегеләргә* (тем)

Вин.п. *боларны* (этих); *шуларны* (их); *тегеләрне* (тех)

Исх.п. *болардан* (от этих); *шулардан* (их, у них); *тегеләрдән* (от тех)

Местн.вр.п. *боларда* (у этих); *шуларда* (у них); *тегеләрдә* (у тех)

Иногда к указательным местоимениям добавляются аффиксы принадлежности III лица:

бу — бусы (этот из тех)
теге — тегесе (тот из тех)
болар — болары (эти из тех)
шул — шунысы (этот из тех)
тегеләр — тегеләре (те из тех)

Теперь поговорим по-татарски, употребляя указательные местоимения:

1. *— Бу абыйны беләсеңме?*
— Юк шул (здесь □ул в значении части□ы утвер□дения).
— Таныш булыгыз: бу — Рәшит абый, бу — Галим.
— Рәхмәт.
2. *— Теге студент ничәнче курста укый ул?*
— Өченче курста.
— Фамилиясе ничек?
— Арсланов.
3. *— Шул сҮзне әйт әле.*
— Хәзер: салкын.
— ТәрҖемә ит.
— Холодно.
4. *— Теге кҮлмәкне кҮрсәтегез әле.*
— Мәгез.
— Рәхмәт.
5. *— Бу чҮәк ничә сум?*
— Ике йӨз ун сум.
— Рәхмәт.
6. *— Камил, мондый пластинка кайда бар?*
— Бауман урамында «Музыкаль товарлар» кибетендә бар.
— Рәхмәт.
7. *— Гафу итегез, бишенче йорт кайда?*

— ә-әнә!

— Мансур, менә бу апага әйт әле: театр кайда?

— Хәзер әйтәм. Трамвайга утырыгыз. Киров тукталышында тӨшегез. Шунда кҮрерсез.

— Рәхмәт.

8. — Рәшидә, моны Галия апага бир әле.

— Нәрсә ул?

— Балык.

— Ярар.

9. — әхмәт, тегенең акчасы бармы?

— Юк.

— Ничә сум кирәк?

— Илле сум.

Задание 1. Переведите предложения.

Моны сиңа кем әйтте?
Моңа син ризамы?
Монда кем утыра?
Моның нинди файдасы бар?
Бу — кем портфеле?
Бу китапны моннан кем алды?
Теге кешене беләсеңме?
Тегенең акчасы бармы?
Тегеңә әйттегезме?
Тегене кҮрдеңме?
Тегеләр кая киттеләр?
Тегеләрнең машиналары ватылган.
Шул кызны биергә чакыр әле.
Шуның ничә сумы сезнеке?
Шуңа барып әйтегез әле.
Шуны китап шкафыннан алып бир әле.
Шуннан без ҖәяҮ кайттык.
Шуларга ник и»тибар итмисез?
Шуларның машиналары бишәҮ.
Шуларга телеграмма Җибәрдегезме?

На прощание вам 2 пословицы.

Энә кая, Җеп шунда [энә къайа, Җэп шунда]. — Где иголка, там и нитка.

Бияләй эченнән йодрык кҮрсәтмә [бийәләй эчэннән йодрокъ кҮрсәтмә]. — Не показывай кулак из варежке.

Сау булыгыз! Сезгә уңышлар телим.

Урок тридцатый

(Утызынчы дәрес)

— Исәнмесез, хӨрмәтле дуслар!
БҮген пәнҖешәмбе (сегодня четверг).
Иртәгә Җомга (завтра пятница).
БерсекӨнгә шимбә (послезавтра суббота).
Кичә чәршәмбе иде (вчера была среда).

Еще раз вспомним дни недели с понедельника: *дҮшәмбе, сишәмбе, чәршәмбе, пәнҖешәмбе, Җомга, шимбә, якшәмбе*. Названия дней недели наши предки взяли из персидского языка. Выходным для мусульман была пятница — *Җомга* и следующие дни *(шимбә и далее)* имеют в своем составе общие части. Вы, наверное, заметили? *Якшәмбе* — первый день после *шимбә*, *дҮшәмбе* — второй день после *шимбә*, *сишәмбе* — третий день после *шимбә*, *чәршәмбе* — четвертый день после *шимбә*, *пәнҖешәмбе* — пятый день после *шимбә*. Вы вероятно, знаете, что праздничный день у мусульман — пятница *(Җомга)*. Поэтому старшее поколение и верующие в четверг стремились переделать (и теперь) все свои домашние дела, чтобы ими не заниматься в пятницу. В пятницу ходят на особо торжественный пятничный намаз в мечети.

Вы не забыли эти слова? Давайте их вспомним. Переведите каждое слово.

кӨн	*иртән*	*атна*	*кыш*
тӨн	*кич белән*	*ел*	*яз*
иртә	*иртәгә*	*ай*	*быел*
кич	*бҮген*	*тәҮлек*	
кӨндез	*кичә*	*Җәй*	
тӨнлә	*ял кӨне*	*кӨз*	

Теперь поговорим:

1. — *БҮген нинди кӨн?*
 — *БҮген дҮшәмбе.*
 — *Юк, бҮген сишәмбе!*
 — *Юк инде, бҮген дҮшәмбе бит!*
2. — *БҮген егермесеме?* (двадцатое ли?)
 — *әйе.*
3. — *БҮген ничәсе?* (какое число?)
 — *БҮген унбише.*
 — *УндҮрте тҮгелме?*
 — *Юк, унбише.*
4. — *БҮген, чәршәмбеме, пәнҖешәмбеме?*
 — *БҮген чәршәмбе.*
 — *Ник сорыйсың?*
 — *Театрга барабыз.*
 — *Кайчан?*
 — *ПәнҖешәмбе кӨнне.*
 — *Билетыгыз бармы?*
 — *Бар.*
 — *Ничә?*
 — *Ике.*
5. — *БҮген бабай Җомга намазына барамы?*
 — *Белмим шул.*
6. — *Сез «Җомга кӨн кич белән» тапшыруын карыйсызмы?*
 — *әйе, карыйм.*
 — *Ошыймы* (нравится)?
 — *Ошый.*
7. — *Син дҮшәмбе кӨнне бушмы?* (свободен ли?)

— Буш. Ник сорыйсың?

— Кинога ике билет алган идем. Барасыңмы?

— Барам. Рәхмәт.

8. — РӨстәм, шимбә кӨнне безгә кунакка килегез. Кызыгыз да килсен.

— Рәхмәт, Хәниф.

9. — әни, якшәмбе кӨнне бәлеш пешерик әле?

— Ярар, улым.

10. — Балалар, ял кӨнне урманга экскурсиягә барабыз.

— ә кайда Җыелабыз (собираемся)?

— Вокзалда. Иртән сәгать сигездә. Мин сезне кӨтәм. Барыгыз (все) *да киләсезме?*

— Киләбез, киләбез.

11. — БҮген ничә градус Җылы?

— Өч градус.

12. — Иртәгә ничә градус була?

— Минус сигез градус.

13. — Иртән ничә градус иде?

— ДҮрт градус салкын иде.

14. — Сез МәскәҮдә ничә кӨн торасыз?

— Биш кӨн.

— Кайчан кайтасыз?

— Якшәмбе кӨнне.

— Билетыгыз бармы?

— Бар.

15. — Фәния, син ТӨмәндә ничә ел яшәдең?

— Сигез ел.

— Бик кҮп. Кайчан Казанга кайттың?

— Быел.

16. — Фәнис, бҮген тӨнлә әнине каршы алабыз (встречаем). *Киләсеңме?*

— Киләм. Поезд кайчан килә?

— ТӨнлә сәгать уникедә.

17. — әни, бҮген кич безгә кунаклар килә. Тәмле ризыклар (блюда) *пешерик әле.*

— Нәрсә пешерик соң, улым?

— Шулпа, пәрәмәч, чәкчәк.

— Вакыт бик аз (мало). *Ярар, пешерәм.*

18. — Владивостокка ничә тәҮлек барасыз?

— ДҮрт тәҮлек.

— Бик озак! (долго).

19. — Быел кунакка кайтасызмы, ГҮзәл?

— Кайтабыз.

— Кайчан?

— Җәй кӨне.

— Кемнәр кайта?

— Ирем, улыбыз, кызыбыз Һәм мин.

20. — Нәсимә, сез узган ел кайда ял иттегез?

— Без Финляндиягә бардык.

— Ничек?

— Безнең анда туганнарыбыз бар. Алар чакырды (позвали).

— Ничә кӨн булдыгыз?

— Ике атна.

— Ошадымы?

— Бик ошады. Без Хельсинкида тордык. Анда татарлар кҮп яши.

— КҮпме?

— Финляндиядә 800дән артык (больше) *татар бар диләр.*

21. — Быел Җәй кӨне БӨтендӨнья (Всемирный) *татар корылтае булды бит. Син катнаштыңмы?* (участвовал?)

— Юк, мин телевизордан карадым.

— Анда бик кҮп илләрдән (страна) *татарлар килгән иде: Финляндиядән, Америкадан, ТӨркиядән, Австралиядән, Германиядән, Япониядән...*

— Ул вакытта Казан бик матур иде. КӨннәр дә матур иде.

— Кунаклар Болгарга бардылар, театрларга, концертларга бардылар. Татар авылларына, сабантуйларга бардылар.

— Син беләсеңме, Казанда тӨрекчә Һәм татарча «Заман» («Время») *газетасы чыга.*

— әйе, ул газетаны кҮрдем.

— Укыдыңмы?

— әйе. Мин бераз тӨрекчә беләм. Анда тӨрек теле дәресләре дә бар.

— *әйе шул. Мин дә тӨрек теле Өйрәнәм.*

Теперь переходим к изучению будущего неопределенного времени.

Будущее время

В татарском языке будущих времен три: будущее неопределенное, будущее категорическое и будуѝее в про˝ед˝ем.

Будущее неопределенное время

Будущее неопределенное имеет аффиксы **-ар/-әр**, **-ыр/-ер, -р**.

Единственное число

Мин	яз-ар-мын	кӨт-әр-мен	бар-ыр-мын
Син	яз-ар-сың	кӨт-әр-сең	бар-ыр-сың
Ул	яз-ар	кӨт-әр	бар-ыр
Мин	кер-ер-мен	сӨйлә-р-мен	укы-р-мын
Син	кер-ер-сең	сӨйлә-р-сең	укы-р-сың
Ул	кер-ер	сӨйлә-р	укы-р

Множественное число

Без	яз-ар-быз	кӨт-әр-без	бар-ыр-быз
Сез	яз-ар-сыз	кӨт-әр-сез	бар-ыр-сыз
Алар	яз-ар-лар	кӨт-әр-ләр	бар-ыр-лар
Без	кер-ер-без	сӨйлә-р-без	укы-р-быз
Сез	кер-ер-сез	сӨйлә-р-сез	укы-р-сыз
Алар	кер-ер-ләр	сӨйлә-р-ләр	укы-р-лар

Задание 1. Просклоняйте по лицам глаголы в будущем неопределенном времени: ал — бери, аша — кушай, әйт — скажи, пешер — вари.

Задание 2. Поставьте глаголы в нужных лицах в будущем неопределенном времени.

Мин сезгә кил...
Ул миңа әйт...
Сез безгә бир...
Без апага бар...
Сез кибеттән ал..
Алар трамвайга кер...

Будущее категорическое время

Это время имеет аффиксы **-ачак/-әчәк, -ячак/-ячәк**. К глаголам на согласный добавляются первые, а к глаголам на гласный — вторые. Это время выражает процесс, который обязательно должен произойти:

Единственное число

Мин	бар-ачак-мын	кил-әчәк-мен
Син	бар-ачак-сың	кил-әчәк-сең
Ул	бар-ачак	кил-әчәк
Мин	укы-ячак-мын	сӨйлә-ячәк-мен
Син	укы-ячак-сың	сӨйлә-ячәк-сең
Ул	укы-ячак	сӨйлә-ячәк

Множественное число

Без	бар-ачак-быз	кил-әчәк-без
Сез	бар-ачак-сыз	кил-әчәк-сез
Алар	бар-ачак-лар	кил-әчәк-ләр
Без	укы-ячак-без	сӨйлә-ячәк-без
Сез	укы-ячак-сыз	сӨйлә-ячәк-сез
Алар	укы-ячак-лар	сӨйлә-ячәк-ләр

Задание 3. Просклоняйте по лицам глаголы в будущем категорическом времени: кал, ал, кер, Җит.

Задание 4. Поставьте глаголы в будущем категорическом времени.

Мин сезгә кил...
Ул миңа әйт...
Сез безгә бир...
Без апага сӨйлә...
Сез кибеттән ал...
Алар трамвайга кер...

Задание 5. Проспрягайте глаголы в будущем неопределенном и будущем категорическом временах. Составьте с ними предложения.

Сана — считай
куй — поставь
каршы ал — встречай
буя — крась
атла — шагай
бәйрәм ит — празднуй
рәсем яса — рисуй
йокла — спи
тор — вставай

Сау булыгыз! Сезгә зур уңышлар телим.

Урок тридцать первый

(Утыз беренче дәрес)

Исәнмесез!

Хәерле кӨн!

Продолжаем изучение форм будущего времен.

Есть еще третье будущее время — будущее в прошедшем. Его форма **-ачак/-әчәк, -ячак/-ячәк» + «иде**. Выражает оно действия, которые должны были осуществиться в будущем, но, скорее всего, не осуществились. Говорящий подразумевает прошлые действия, которые должны были происходить.

Единственное число

мин кил-әчәк иде-м (я должен был прийти)
син кил-әчәк иде-ң (ты должен был прийти)
ул кил-әчәк иде (он должен был прийти)

Множественное число

без кил-әчәк иде-к (мы должны были прийти)
сез кил-әчәк иде-гез (вы должны были прийти)
алар кил-әчәк-ләр иде (они должны были прийти).

Эта форма не так широко распространена в речи, и поэтому, если вы хотите просклонять все фонетические варианты, можете это сделать самостоятельно.

Теперь поговорим по-татарски, употребляя формы глагола в будущих временах.

1. — *БҮген дәрес булырмы?*
   — *Булыр.*
2. — *Поезд килерме?*
   — *Килер.*
3. — *Син бу китапны укырсыңмы?*
   — *Укырмын.*
4. — *әби, син тагын безгә килерсеңме?*
   — *Килермен, кызым, килермен.*
5. — *Быел, алма кҮп булыр микән?* (будет ли?)
   — *КҮп булыр.*
6. — *Быел кыш салкын булыр диләр* (говорят).
   — *әйе шул.*
7. — *РӨстәм, син миңа хат язарсыңмы?*
   — *Язармын, Галия.*
8. — *Без авылга кайтырбызмы?*
   — *әйе.*
   — *Кайчан?*
   — *Ике атнадан.*
9. — *Син безгә керерсеңме?*
   — *Кайчан?*
   — *БҮген кич.*
   — *Ярар* (ладно).
10. — *Без очрашачакбызмы?*
   — *әлбәттә* (конечно).
   — *Кайчан?*
   — *Бер елдан.*
   — *Кайда?*
   — *Университетта.*
11. — *әни, безгә кунаклар кайчан киләчәкләр?*
   — *БҮген кич, улым.*
   — *Кемнәр киләчәк?*

— *Равил абый, Сәкинә апа, МәхмҮт абый, Разыя апа, аларның кызы ГӨлфия, улы ХӨсәен.*

12\. — *Казанда метро булачакмы?*

— *Булачак диләр.*

13\. — *Сез ТӨркиягә барачаксызмы?*

— *әйе.*

— *Кайчан?*

— *Җәй кӨне.*

— *Кемнәр барачак?*

— *Безнең директор, аның хатыны, баш инженер Һәм мин.*

14\. — *Быел безнең институтта яңа факультет ачылачак.*

— *Кем әйтте?*

— *Ректор.*

— *Нинди факультет?*

— *Экономика факультеты.*

15\. — *Безгә бҮген премия бирәчәкләр.*

— *Кайчан?*

— *Кич белән.*

— *Ничә сум бирәчәкләр?*

— *ДҮрт йӨз сум.*

— *Шәп!* (отлично!)

16\. — *Мин сезгә узган ел киләчәк идем, әмма килә алмадым.*

— *Ник?*

— *Авырдым* (болел).

— □ *астаханәдә* (больницада) *яттыгызмы* (лежал)?

— *әйе, бер ай больницада булдым.*

— *Хәзер хәлегез ничек* (как здоровье)?

— *Хәзер әйбәт. Рәхмәт.*

Еще несколько слов об отрицательных формах этих времен. К корням этих глаголов добавляются аффиксы отрицания. Посмотрим их таблицу:

Единственное число

Мин бармам	*бармаячакмын*	*бармаячак идем*
(я не пойду)	(категорически не	(не должен был ид-

	пойду)	ти)
Син бармассың (ты не пойдешь)	*бармаячаксың* (категорически не пойдешь)	*бармаячак идең* (не должен был идти)
Ул бармас (он не пойдет)	*бармаячак* (категорически не пойдет)	*бармаячак иде* (не должен был идти)

Множественное число

Без бармабыз (мы не пойдем)	*бармаячакбыз* (категорически не пойдем)	*бармаячак идек* (не должны были идти)
Сез бармассыз (вы не пойдете)	*бармаячаксыз* (категорически не пойдете)	*бармаячак идегез* (не должны были идти)
Алар бармаслар (они не пойдут)	*бармаячаклар* (категорически не пойдут)	*бармаячак иделәр* (не должны были идти)

Задание 1. Чтобы вам легче было запомнить, даем отдельные сравнительные формы. А вы переведите.

1. Ул барыр — бармас
ул язар — язмас
ул әйтер — әйтмәс
ул кайтыр — кайтмас
ул ятар — ятмас
ул белер — белмәс
ул китәр — китмәс
ул укыр — укымас.

2. Мин барырмын — бармам
мин язармын — язмам
мин әйтермен — әйтмәм
мин кайтырмын — кайтмам
мин ятармын — ятмам
мин белермен — белмәм

мин китәрмен — китмәм
мин укырмын — укымам.

3. *Син барырсың — бармассың*
син язарсың — язмассың
син әйтерсең — әйтмәссең
син кайтырсың — кайтмассың
син ятарсың — ятмассың
син белерсең — белмәссең
син китәрсең — китмәссең
син укырсың — укымассың

4. *Сез бармассыз — барырсыз*
сез язмассыз — язарсыз
сез әйтмәссез — әйтерсез
сез ятмассыз — ятарсыз
сез белмәссез — белерсез
сез китмәссез — китәрсез
сез укымассыз — укырсыз

5. *Без барачакбыз — бармаячакбыз*
без язачакбыз — язмаячакбыз
без әйтәчәкбез — әйтмәячәкбез
без ятачакбыз — ятмаячакбыз
без беләчәкбез — белмәячәкбез
без китәчәкбез — китмәячәкбез
без укыячакбыз — укымаячакбыз

6. *Ул барачак — бармаячак*
ул язачак — язмаячак
ул кайтачак — кайтмаячак
ул ятачак — ятмаячак
ул беләчәк — белмәячәк
ул китәчәк — китмәячәк
ул укыячак — укымаячак.

Задание 2. Читайте по ролям. Переведите.
1. *— Илдус, син Казанга килерсеңме?*

— Бу атнада килмәм, вакыт юк.

— Кайчан киләсең?

— Икенче атнада килермен.

2. *— Кадрия, мин билет алдым. Театрга барырбызмы?*

— Ничә билет?

— ДҮрт билет. Сания дә барырмы?

— Сания бармас. Аның вакыты юк.

— ә Камил?

— Камил дә бармас. Ул экзамен бирә.

— ә син барырсыңмы, Кадрия?

— Мин барырмын.

— Рәхмәт, Кадрия!

3. *— әни, безгә бҮген кунаклар киләчәкме?*

— әйе, кызым, киләчәкләр.

— Кемнәр киләчәк?

— Камил абыең, Нурия апаң.

— ә аларның улы Шамил киләчәкме?

— Ул килмәячәк. Ул бҮген театрга бара. «ШҮрәле» балетын караячак.

Задание 3. Просклоняйте в будущем неопределенном времени глаголы *уйла* (думай), *кара* (смотри), *сал* (клади), *кер* (входи).

Задание 4. Эти же глаголы просклоняйте по лицам, и числам в будущем категорическом времени.

Задание 5. Глаголы *кал* (оставайся), *кер* (входи) поставьте в отрицательной форме и просклоняйте в будущих временах.

Задание 6. Правильно прочитайте и переведите предложение:

Мин сиңа әйтермен.

Ул иртәгә кайтыр.

Син Казанга китәрсеңме?

Без Җәй кӨне кайтырбыз.

әни хат (письмо) *яза.*

әти бҮген китәчәк.

Без быел кайтырбыз.

Сез яшәрсез әле!

Сез аны әйтәчәксез!

Ул сезгә керер.
Ул сездә утыра.
Абый МәскәҮгә барачак.
Сеңелем кияҮгә чыга.
Галия апа синнән сорый.
Мансур абый безгә әйтә.
Рәшит дуска сәлам әйт!
Бала елый.

әлфия! Ипи кис әле!
Морат! Син аш пешер!
әби гӨбәдия пешерде.
Бабай чәй эчә.
Алар театрга барганнар.
Су эчтеңме?
Аш ашыйсыңмы?
Хат яздыңмы?
Ишекне ачыгыз әле.
Балконны ачыгыз әле.
Миннән сорамадылар.
Без уйлыйбыз.
Син аңа эндәштеңме?
Син сора!
Без кӨлә идек.
Сез кӨлдегезме?
Син сизәсеңме?

Задание 7. Эти предложения употребите в диалоге.

Задание 8. Поставьте глаголы в будущем времени по следующему образцу:

укыт-ачак-мын — укыт-ма-ячак-мын
кил ...
аңа ...
сора ...
пешер ...
ач ...

Задание 9. Вместо точек поставьте дни недели в различных падежах.

ٹадрия бу ... авылга кайтты. ... көнне ул ٹазанга килде ںәм ... институтка барды. Институтта аныٌ дәресләре бар иде. ... көнне ул уку залына барды. ... көнне булачак семинарга әзерләнде. ٹадрия — акыллы студентка. Ул ... ٹآحда катнаٚты. Аларныٌ командасы ٳиٌде.

Друзья! Сегодня был очень долгий, напряженный урок. Не отчаивайтесь, вы уже многое поняли, стали понимать татарскую речь в транспорте, в театре, по радио, телевидению. Вам понятны речевые штампы, определенная тематическая лексика. Будем продолжать!

Сау булыгыз! Уңышлар сезгә!

Урок тридцать второй

(Утыз икенче дәрес)

— Исәнмесез!

Продолжаем наши уроки. Думаем, что вы отдохнули и с новой силой продолжите изучать татарский язык.

Сегодня мы будем знакомиться с послелогами в татарском языке.

Употребление послелогов.

В татарском языке нет предлогов, которые стоят перед самостоятельными словами и служат средством связи слов в русском языке. Эту функцию выполняют **послелоги**, которые, как вы уже догадались, стоят после знаменательных слов и являются средством связи между словами. Кроме послелогов, в татарском языке есть еще послеложные слова, которые, застыв в той или иной падежной и глагольной форме, выполняют те же функции послелогов, оставаясь именами, глаголами. Но об этом позже. Теперь о послелогах.

В татарском языке послелоги требуют постановки того или иного слова в определенном падеже.

Чтобы было яснее, каждый послелог разберем по отдельности.

Послелог ***белән (с)*** требует постановки имен в именительном падеже, а местоимений — в родительном. Например:

әти белән барам — иду с отцом
әни белән эшлибез — работаем с мамой
энем белән укыйм — учусь (читаю) с братом
апа белән Җырлыйбыз — поем со старшей сестрой
профессор белән сӨйләш — поговори с профессором
врач белән киңәш — посоветуйся с врачом
эт белән йӨри — ходит с собакой
конфет белән чәй эч — пей чай с конфетами
икмәк белән аша — ешь с хлебом.

Местоимения с этим послелогом употребляются в родительном падеже:

минем белән бар — иди со мной
аның белән эшлә — работай с ним
синең белән укыйм — учусь (читаю) с тобой
сезнең белән чыкты — вышел с вами
безнең белән уйный — играет с нами.

В третьем лице (мн. число) употребляется основной падеж:
алар белән кайтты — приехал с ними
алар белән исәнләшәм — здороваюсь с ними
алар белән барды — ходил с ними
алар белән килгән иде — приходил с ними
алар белән китә иде — уезжал с ними
алар белән эшли торган иде — работал, бывало, с ними.

Послелог ***белән*** выражает значение не только совместности, но и орудия труда:

пычак белән кис — режь ножом
кашык белән аша — ешь ложкой
чҮкеч белән суккан — ударил молотком
карандаш белән яз — пиши карандашом
таяк белән бара — идет с палочкой.

(Вы, наверное, замечали, когда не совсем хорошо владеющие русским языком татары допускают ошибки в употреблении этих форм и говорят так: *пишу с карандашом; ел с ложкой*).

Послелог ***белән*** употребляется еще в значении способа действия (передвиҗения):

самолет белән килдем — прилетел на самолете
ат белән бара — едет на лошади
машина белән кайтты — приехал на машине
такси белән каршы алдык — встретили на такси.

В татарском языке есть послелоги ***кебек, шикелле, төсле, сыман,*** выражающие сравнение. Эти послелоги требуют от имен основного падежа, а от местоимений (кроме *алар*) — родительного падежа:

алма кебек кызыл — красное как яблоко
ут кебек кайнар [къайнар] — горячий как огонь
төлке кебек хәйләкәр — хитрая как лиса
әти шикелле оста — мастер как отец
күк шикелле зәңгәр — голубое как небо
суган кебек яшел — зеленый как лук
аның кебек эшлим — работаю как он
синең шикелле киенәм — одеваюсь как ты
безнең сыман аша — кушай как мы
сезнең кебек укыйм — читаю как вы
алар шикелле язам — пишу как они.

Эти послелоги могут употребляться и с глаголами. Например:

сине күргән кебек булам — кажется, что вижу (или видел) тебя
син язган шикелле язам — пишу, как ты пишешь
ул әйткән төсле әйтәм — говорю, как он говорит.

Послелоги ***аша*** **[аша],** ***аркылы*** **[аркъылы]** выражают значение прохождения через что-то и переводятся предлогом ***через***; имена употребляются в основном падеже, а местоимения — в родительном падеже:

урам аша чыгам — перехожу через улицу

кҮпер аша чыктык — перешли через мост

пыяла аркылы кҮренә — видно через стекло

елга аркылы кҮпер бар — через реку есть мост

синең аша хәбәрләшербез — будем держать связь через тебя

синең аркылы тапшырырмын — передам через тебя

Идел аша паром белән чыктык — через Волгу переправились на пароме

Татарстан аша 4 зур елга ага — по Татарстану протекает 4 большие реки.

Послелоги ***турында, хакында, хакта*** соответствуют русским предлогам ***о, про*** и требуют от имен основного падежа, а от местоимений — родительного.

Китап турында әйт әле — скажи-ка о книге

артист турында сӨйлим — рассказываю об артисте

Татарстан турында сӨйлә — расскажи о Татарстане

Муса Җәлил хакында сӨйлиләр — говорят о Мусе Джалиле

безнең турыда әйт — скажи о нас

сезнең хакта беләм — знаю о вас

безнең турыда хәбәр ит — сообщи о нас

Театр турында ишеттеңме? — Слыхал ли о театре?

Аның хакында белмисезме? — Не знаете ли онем?

Послелог ***Өчен*** выражает отношения цели, причины и объекта и соответствует русским предлогам ***за, из-за, для, ради***; употребляется с именами в основном, а с местоимениями — в родительном падеже:

Ватан Өчен Һәлак булды — погиб за Родину

апа Өчен тырышам — стараюсь за сестру

конфет Өчен акча бир — дай денег за конфеты

синең Өчен борчылабыз — беспокоимся за тебя
безнең Өчен борчылма — не беспокойся за нас
алар Өчен Җавап бирмим — не отвечаю за них.
әни Өчен бҮләк — подарок для мамы

Послеложные слова ***сәбәпле, аркасында, аркада*** выражают отношения причины и требуют от имен основного, а от местоимений — родительного падежа; соответствуют русским предлогам ***из-за, по причине***:

апа аркасында соңга калдык [апа аркъасында соң„а къалдыкъ] — из-за старшей сестры опоздали
авыру [а–ыру] *сәбәпле килмәде* — не пришел по болезни
аның аркасында белмәдек — не знали из-за него
безнең аркада килмәде — не пришел из-за нас.

Чтобы вы не запутались, давайте остановимся и поговорим по-татарски, употребляя вышеназванные послелоги:

1. — *Син театрга кем белән бардың?*
— *Мин Нурия белән бардым. ә син?*
— *Мин — әни белән.*
— *ә Камил?*
— *Камил — хатыны белән.*
— *ә Сәрия?*
— *Сәрия егете белән килгән иде.*
2. — *Нәсимә, мин яңа кҮлмәк алдым.*
— *әйбәт булган. Котлы булсын* (поздравляю)! *Нинди?*
— *КҮк шикелле зәңгәр.*
3. — *Кадрия, безнең шикелле бие әле* (потанцуй).
— *Мин сезнең шикелле биш белмим* (не умею танцевать).
— *Бие инде!*
— *Юк, юк!*
4. — *Рәйсә, балалар кебек елама инде* (не плачь)!
— *Юк, еламыйм.*
5. — *Мансур, әлфия кебек укы әле.*
— *Хәзер.*
6. — *Бу алма бик зур, кавын* (дыня) *кебек.*

— *әйе шул. Каян алдың?*
— *Базардан.*
7. — *Надир, син Вәсилә турында ишеттеңме?*
— *Юк.*
— *Вәсилә кияҮгә чыккан* (вышла замуж).
— *Шулаймыни?*
8. — *Сезнең хакта бер мәкалә* (статья) *укыдым.*
— *Кайда?*
— *«Татарстан хәбәрләре» газетасында.*
— *әйе шул. Мин дә укыдым.*
9. — *МӨнир, алма Өчен акча бирдеңме?*
— *Бирдем.*
— *Ничә сум?*
— *Егерме дҮрт сум.*
10. — *Сәрия, билетлар Өчен акчаны кемгә бирим?*
— *Миңа.*
— *Ничә сум?*
— *Утыз сум.*
— *Менә. Рәхмәт.*
— *Үзеңә* (тебе самой) *рәхмәт!*
11. — *Идел аркылы кҮпер бармы?*
— *Бар.*
— *ә Казансу аркылы?*
— *Бар.*
12. — *Синең аша бер бҮләк Җибәрим әле* (пошлю-ка).
— *Ярар. Мин бирермен.*
— *Рәхмәт!*
13. — *Рәсимә, синең аркада соңга калдык* (опоздали).
— *Ярар инде, ачуланма* (не сердись).

Сау булыгыз!
Исән-сау яшәгез!

Урок тридцать третий

(Утыз Өченче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн! (Хәерле иртә!)

Теперь о других послелогах. Послелоги ***таба, табан*** (по направлению, к), ***каршы*** (навстречу, против, напротив); ***караганда*** (по сравнению), ***карамастан*** (несмотря на, вопреки) употребляются и с именами, и с глаголами в направительном падеже.

Бакчага таба китте — пошел к саду

урманга таба барам — иду к лесу

безнең Өйгә каршы кибет бар — напротив нашего дома есть магазин

сиңа каршы барам — иду к тебе навстречу

безгә каршы кил — иди нам навстречу

ул сезгә караганда акыллырак — он умнее вас

мин аңа караганда яшьрәк — я моложе его

буранга карамастан юлга чыктык — отправились в путь несмотря на буран

авыруга карамастан урамга чыктым — несмотря на болезнь, вышла на улицу.

А теперь — диалоги.

1. — СӨмбел, миңа каршы кил. Мин хәзер чыгам.

— Ярый, РӨстәм.

2. — Рәмзия, син безгә таба кил. Мин сине каршы алырмын (встречу).

— Ярый, Солтан.

3. — Кәримә, син Рәсимәгә караганда яшьрәк. Сиңа зәңгәр кҮлмәк кирәк.

— ә мин яшел тӨс яратам.

4. — Камил, бҮген салкынмы?

— әйе, салкын.

— Салкынга карамастан син безгә кил әле.

— Машина Җибәр (пошли).

— Хәзер машина юк шул. Ике сәгатьтән була.

— Ярый, кӨтәм.

Послелоги ***башка*** (кроме), ***бҮтән*** (кроме), ***тыш*** (кроме), **бирле** (с тех пор), ***соң*** (после), ***элек*** (до) и так далее требуют исходного падежа как от имен, так и от местоимений и глаголов:

синнән башка сӨйгәнем юк — кроме тебя, нет любимой

РӨстәмнән бҮтән кеше килмәде — никто не пришел, кроме Рустема

сездән элек килдем — раньше вас пришел

моннан тыш тагын бер кеше бар — кроме этого, есть еще один человек

эштән соң Өйгә кайт — после работы вернись домой.

яздан бирле яңгыр юк — с весны нет дождя

Поговорим по-татарски:

1. — ГӨлчәчәк, синнән башка тагын кем сӨйләде?

— Гәрәй абый, ФәйрҮзә сӨйләде.

2. — Бу газетаны бездән бҮтән кеше укымыйдыр, әйеме?

— Белмим шул.

3. — Рәсимә, концерттан соң бергә (вместе) *кайтабызмы?*

— Ярар, Айдар.

4. — Син кайтканнан бирле ничә ай Үтте?

— Өч ай.

5. — Мәрзия, Җәйдән бирле сине кӨтәм.

— *Рәхмәт, Ришат. Мин дә.*

6. — *Иптәшләр, сездән элек мин әйтим әле.*

— *Ярый, әйт.*

Послелоги ***чаклы*** (с, величиной), ***хәтле*** (как), ***тикле*** (как), ***кадәр(ле)*** (величиной) употребляются при сравнении и требуют в этом значении от имен основной падеж, а от местоимений — родительный. В значении предела они требуют потановки слова в направительном падеже и соответстуют русскому предлогу ***до***. Эти предлоги могут употребляться и с глаголами.

карбыз чаклы бар — величиной с арбуз
синең хәтле озын — ростом с тебя
аю кадәрле — с медведя, как медведь
баш хәтле йодрык — кулак с голову
яфрак кадәрле кар — снежинка величиной с листочек
әти хәтле Үстем — вырос ростом с отца
театрга хәтле бар — иди до театра
Өйгә тикле (хәтле) озатты — проводил до дома
сиңа кадәр бик ерак — до тебя далеко.

Теперь поговорим.

1. — *Безнең кебек дуслар бармы?*

— *Юк, юк!*

2. — *Син мине Өйгә хәтле озат* (проводи), *яме?*

— *Ярар. Аннары* (потом) *син мине трамвайга хәтле озатырсың.*

— *Ярар.*

3. — *Безнең песи эт кадәрле зур.*

— *Исеме ничек?*

— *Мырау.*

4. — *Син сәгать ничәгә хәтле йоклыйсың* (спишь)*?*

— *Сигезгә кадәр.*

— *Аннан соң нишлисең?*

— *әбиләргә барам.*

— *Анда ничәгә хәтле буласың?*

— *Кичкә кадәр.*

— *Безгә кайчан киләсең?*

— *Сигездән соң килермен, яме.*

— *Ярар инде.*

5. — *Безнең чия бик эре* (крупная)*, кечкенә алма хәтле.*

— *ә безнең карлыган эре, чия кадәрле.*

6. — *Эштән соң безгә киләсеңме?*

— *Эштән соң театрга барам.*

— *Кем белән?*

— *Рәйсә белән.*

— *Алайса* (а то)*, иртәгә кил, яме.*

— *Ярар.*

Теперь запомним строки из прекрасной поэмы «Алсу» поэта 30-х годов Хади Такташа:

Ап-ак карга басып
Алсу килә,
Үзе матур,
Үзе сӨйкемле.
Үзе усал,
Үзе болай бер дә
Усал тҮгел кебек шикелле.

Незнакомые вам слова:
басып — ступая
Үзе — сама
сӨйкемле — симпатичная
усал — строгая (злая)
болай — так
бер дә — совсем.

Обратите внимание на двойное употребление послелогов ***кебек, шикелле***. Это возможно в поэзии, в живой речи. Выучите.

На прощание приводим несколько пословиц с послелогами:

Ил авызын иләк белән япмассың [ил а–ызын иләк белән йапмассың] — (букв. рот страны не закроешь ситом). Сравни: на чужой роток не накинешь платок.

СҮз иясе белән йӨрми — (букв. слово не ходит со своим хозяином).

Задание 1. По приведенному образцу составьте рассказ о себе и своей семье.

Мин — Алсу Кәримова. Миңа 23 яшь. Минем әтием, әнием бар. әтиемнең исеме — Гариф. әниемнең исеме — ГӨлназ. Минем абыем да бар. Аның исеме — Искәндәр. Аңа 25 яшь. Ул журналист. Минем сеңлем дә бар. Аның исеме — Рәйсә. Рәйсәгә — 17 яшь. Ул — студентка, университетта укый. Минем энем дә бар. Аңа — 15 яшь. Аның исеме — СәҮбән, ул мәктәптә укый.

Задание 2. Составьте 10 предложений с послелогами.

Задание 3. Поставьте послелоги.

Мин киногa апа ... бардым.
Синең яулыгың кҮк ... зәңгәр.
Станциягә ... безне Мансур озатты.
Кызы да әнисе ... елмая.
Улым әтисе ... булды инде.
Елга ... кӨймә килә.
Авыру ... мин урамга чыкмадым.
Бу автобус Казанга ... бара.
Дустым агымга ... йӨзәргә ярата.
Куян урманга ... чапты.
Салкынга ... без чаңгы шуарга чыгабыз.
Моны синнән ... кеше белми.
Яздан ... яңгыр юк.
Синнән ... сӨйгән кешем юк.

Сау булыгыз!

Урок тридцать четвертый

(Утыз дҮртенче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн!

Мы сегодня поговорим. Я буду задавать вопросы, вы постарайтесь ответить, меняя выделенные слова.

— *Мин — Алсу. ә сез кем?*
— *Мин —* ***Айрат****. әйдә, сез миңа* ***син*** *дип әйтегез. Ярыймы?*
— *Ярый. Сиңа ничә яшь?*
— ***18*** *яшь. ә сиңа?*
— *Миңа да. әниеңнең исеме ничек?*
— ***Мәликә****.*
— *әтиеңнең исеме ничек?*
— ***СӨләйман****. Синең әтиең, әниең бармы?*
— *әлбәттә. әнием —* ***Сабира****. әтием —* ***Кәрим****.*
— *Туганнарың бармы?*
— *Бар.* ***Абыем, сеңлем, энем*** *бар. ә синең?*
— *Минем — юк.*
— *Сез кайда яшисез?*
— ***Авылда****. ә син?*
— *ШәҺәрдә.*

— Кайсы урамда?
*— **Җәлил** урамында.*
— Җәлил музее еракмы?
— Якын тҮгел.
— әйдә, барабыз.

Задание 1. Теперь попытайтесь самостоятельно ответить на вопросы:

1. — Гафу итегез, Сез кем?
— ...
— Сез кайдан?
— ...
— Кайчан килдегез?
— ...
— Нәрсә белән килдегез?
— ...
2. — Гафу итегез, директор килдеме?
— ...
— Кайчан килә?
— ...
3. — Илдар, син Рәшитне беләсеңме?
— ...
— Ничек белмисең? Ул бик яхшы Җырчы. Без аны кичә тыңладык.
— ...
4. — МәскәҮгә билетлар бармы?
— ...
— Купе бармы?
— ...
— Аскы урыннар бармы?
— ...
— Ничә сум?
— ...
— Поезд кайчан китә?
— ...
5. — Сездә Габдулла Тукай китаплары бармы?
— ...

— ә Һ адиТакташ бармы?

— ...

— Хәсән Туфан бармы?

— ...

— әкиятләр бармы?

— ...

— Җыр китабы бармы?

— ...

— Нәрсә бар соң сездә?

— ...

6. *— Алма ничә сум?*

— ...

— ХӨрмә ничә сум?

— ...

— әфлисун ничә сум?

— ...

— Өрек ничә сум?

— ...

— Кара Җимеш ничә сум?

— ...

— ЙӨзем ни хак?

— ...

7. *— Сез кая барасыз?*

— ...

— Ничә кӨнгә?

— ...

— Сезне кем каршы ала?

— ...

— Поезд Пензага ничә сәгать бара?

— ...

— Сез кайчан тӨшәсез?

— ...

8. *— Алло, исәнмесез! Миңа РӨстәм кирәк иде.*

— ...

— Ул кайчан кайта?

— ...

— Гафу итегез, сау булыгыз.

— ...

9. — Сездә яңа газеталар бармы?

— ...

— *«Ватаным Татарстан» бармы?*

— ...

— *«ШәҺри Казан» бармы?*

— ...

— *«Мәдәни Җомга» бармы?*

— ...

— *Сездә яңа журналлар бармы?*

— ...

— *«Татарстан» бармы?*

— ...

— *«Идел» бармы?*

— ...

— *«Мирас» бармы?*

— ...

— *Сезнең киоск бик бай икән. Миңа «Татарстан» журналы, «Идел» журналы, «Мәдәни Җомга» газетасы бирегез әле.*

— ...

— *Рәхмәт.*

Задание 2. А теперь составьте предложения, включающие данные слова. Не забудьте, что в татарском языке сказуемое завершает предложение:

а) китте, ТӨмәнгә, иртән, әти;

б) авылдан, безнең, әби, кичә, килде;

в) абый, безгә, бҮген, Сәлим, китерде, бҮләк;

г) китә, поезды, кич белән, МәскәҮ — Казан;

д) пешерде, әни, ял кӨнне, пәрәмәч, тәмле;

е) музеена, барабыз, иртәгә, без, Тукай, әти, белән;

ж) кҮп, базарда, бҮген, ит, бәрәңге;

з) бара, трамвай, урамына, сигезенче, Тукай;

и) кино, телевизордан, кҮрсәттеләр, иртә белән, яңа;

к) яшиләр, катта, апалар, унынчы, Нәфисә.

Сау булыгыз! Сезгә уңышлар юлдаш булсын!

Урок тридцать пятый

(Утыз бишенче дәрес)

— Исәнмесез! Хәерле кӨн!

Сегодня мы будем знакомиться с послеложными словами, выполняющими функции послелогов. Это — вспомогательные имена, глаголы, которые «застыв» в той или иной грамматической форме, являются средством связи слов в речи. Они выражают пространственные, временные и другие обстоятельственные значения. Их количество возрастает и за счет калькирования из русского языка предложных сочетаний.

Большинство из них образуется от слов ***ас*** (низ), ***Өс*** (верх), ***тӨп*** (основание), ***баш*** (верх), ***як*** (сторона), ***ян*** (бок), ***арт*** (зад), ***ал*** (перед), ***чак*** (пора), ***вакыт*** (время), ***тирә*** (вокруг), ***буй*** (длина), **арт** (позади), ***урта*** (середина), ***эч*** (внутрь), ***ара*** (промежуток) и т.д. Они употребляются в направительном, исходном и местно-временном падежах, при этом к корню прибавляются аффиксы принадлежности III-лица единственного числа. Существительное стоит в именительном падеже, а местоимение — в родительном.

Өстәл ***Өстенә*** — на стол
Өстәл ***Өстеннән*** — со стола
Өстәл ***Өстендә*** — на столе

Өстәл ***астына*** **—** под стол
Өстәл ***астыннан*** **—** из-под стола
Өстәл ***астында*** **—** под столом

Өстәл ***янына*** **—** к столу
Өстәл ***яныннан*** **—** от стола
Өстәл ***янында*** **—** около стола

урам ***ягына*** **—** букв. на сторону улицы
урам ***ягыннан*** **—** со стороны улицы
урам ***ягында*** **—** букв. на стороне улицы

елга ***буена*** **—** к реке
елга ***буеннан*** **—** вдоль реки (по реке)
елга ***буенда*** **—** около (у) реки

шкаф ***эченә*** **—** в шкаф
шкаф ***эченнән*** **—** из шкафа
шкаф ***эчендә*** **—** внутри шкафа (в шкафу)

бҮлмә ***уртасына*** **—** на (в) середину комнаты
бҮлмә ***уртасыннан*** **—** с середины комнаты
бҮлмә ***уртасында*** **—** в (на) середине комнаты

агач(лар) ***арасына*** **—** меж деревьев
агач(лар) ***арасыннан*** **—** из-за (среди) деревьев
агач(лар) ***арасында*** **—** между деревьями

чишмә ***тирәсендә*** **—** к роднику
чишмә ***тирәсеннән*** **—** от родника
чишмә ***тирәсендә*** **—** около (вокруг) родника

Өй ***каршына*** — к дому
Өй ***каршыннан*** — перед домом (от дома)
Өй ***каршында*** — перед домом (напртив дома)

Количество послеложных слов и сочетаний в современном татарском языке весьма велико и по нашим подсчетам насчитывает более 300 единиц, среди которых довольно много и калькированных из русского языка. Приведем некоторые из наиболее активных:

алып — начиная
башлап — начиная
буйлап — по
булып — будучи
итеп — в качестве
дип — что
карата — в отношении
нигезендә — на основе
юлында — по пути
хисабына — в (за) счет
яктылыгында — в свете
буларак — будучи
кала — кроме
тәртибендә — в порядке
сыйфатында — в качестве
дәвамында — в продолжении
дәрәҖәдә — в степени
юлыннан — за счет
буенча — по
нәтиҖәсендә — вследствие
белән бергә — вместе с
уңае белән — в связи с
хакы Өчен — ради
бәйле — в связи
Өчен дип — с целью
бәйле хәлдә — в связи
аермалы буларак — в отличие от
мә»нәсендә — в смысле
йӨзендә — в лице
хӨрмәтенә — в честь
Өлкәсендә — в области
...*ган саен* — по мере

тарафыннан — им (или аффиксом творительного падежа)

Следует отметить, что большинство из них употребляется в письменной литературной речи, в ее публицистическом, научном, официальном стилях.

После такого обильного перечисления немного отдохнем и поупражняемся в примерах из живой разговорной речи:

1. — *Кадрия, бу чәчәкләрне Өстәл* ***Өстенә*** *куй әле.*
   — *Ярый, апа, хәзер.*
2. — *Улым, карандаш Өстәл* ***астына*** *тӨште. Ал әле!*
   — *Хәзер, әни, алам.*
3. — *Нәриман, ишек* ***артында*** *кеше бар кебек.*
   — *Юк инде, юк!*
4. — *Сәлимә, су* ***буена*** *барасыңмы?*
   — *Кайчан?*
   — *Хәзер.*
   — *Барам.*
5. — *Ит* ***Өстенә*** *бераз тоз сип.*
   — *Кайчан?*
   — *Хәзер.*
6. — *Суыткыч* ***эчендә*** *ис* (запах) *бар.*
   — *Мин сизмим* (не чувствую)
7. — *Агач* ***башында*** *каргалар бар.*
   — *Кайда?*
   — *Агач башында.*
   — *Карга тҮгел алар.*
   — *Нәрсәләр соң?*
   — *ЧәҮкәләр.*
8. — *Тау* ***тҮбәсендә*** *альпинистлар кҮренә.*
   — *НичәҮ (сколько)?*
   — *БишәҮ(пятеро).*
9. — *Шкаф* ***эчендә*** *китаплар кҮпме?*
   — *Бик кҮп.*
10. — *ЗӨҺрә Шәрифуллина бер яңа Җыр Җырлый.*
    — *Нинди?*
    — *«Су* ***буенда*** *учак яна»* («У реки горит костер»).
    — *әйе. Мин дә ул Җырны бик яратам.*
11. — *Кибет* ***тирәсенә*** *барасыңмы?*

— Барам.

— Миңа бер тартма конфет ал әле.

— Ярар. Ничә сум ул?

— 47 сум.

— Ай-яй, кыйбат!

12. — Без бҮген бҮлмә ***уртасына*** *чыршы* (елку) *куйдык.*

— Без быел куймадык.

— Ник?

— Балалар зур Үсте инде.

13. — Тәрәзәдән суык (холод) *керә.*

— ә син тәрәзә ***арасына*** *мамык* (вата) *куй.*

— Мамык юк шул.

14. — «Безнең авыл ***аркылы***

Ага суның салкыны...» Бу Җырны беләсеңме?

— Беләм.

15. — Кара әле, кара, су ***Өстендә*** *бер кош йӨзә. Нәрсә ул?*

— Үрдәк бит, кыр Үрдәге (дикая утка).

16. — Син мине урамның теге ***ягында*** *кӨт, яме.*

— КҮпме кӨтим?..

— 5-10 минут.

— Ярар.

17. — Мидхәт, Өстәл ***янында*** *яхшы утыр.*

— Гафу итегез, Сәрия апа.

18. — Кәримә, мин кәгазьләр (бумаги) ***арасыннан*** *бер хат таптым* (нашел).

— Кемнеке?

— Белмим шул. Мә, кара әле.

19. — Илдар, бу песи тагын Өстәл ***Өстенә*** *менгән* (поднялся).

— әни, мин аңа бик кҮп әйттем инде.

— Тыңламый.

20. — Сәлимә, безнең Өй ***каршында*** *кем ул?*

— Танымыйм (не узнаю).

— ә мин беләм.

— Кем?

— Ул синең ***янына*** *килгән. Сине кӨтә.*

— Кем?

— Синең егетең Рушан.

— *Шулаймыни?*

21. — *Кызлар, минем дипломат* ***эчендә*** *бер тартма конфет бар. әйдәгез, чәй эчәбез.*

— *Бик рәхәтләнеп* (с удовольствием).

22. — *Исәнме, Сәрия!*

— *Исәнмесез!*

— *Сәрия, син мине танымыйсыңмы (не узнае□ь)?*

— *Юк.*

— *Без синең белән Агыйдел* ***буенда*** *танышкан идек.*

— *ә-ә-ә! Сез — Айрат.*

— *әйе.*

23. — *Гардероб эчендәниләр бар?*

— *Пальто, тун, костюм, бҮрек, кҮлмәк.*

— *КӨя* (моль) *бармы?*

— *Юк. Бездә кӨя юк.*

24. — *Доклад* ***буенча*** *нинди фикерләр* (мнения) *бар?*

— *Юк.*

— *Гафу итегез, миндә бар.*

25. — *Мин бәләкәй* ***чакта*** *әбием миңа бер Җыр Җырлый торган булган.*

— *Нинди Җыр?*

— *әлли-бәлли итәр бу,*
Галим булып Үсәр бу...

— *Тагын?*

— *Белмим шул.*

А теперь переведем пословицы с послеложными словами.

КҮкәй ***эчендәге*** *сары кебек яши.* (букв.: живет, как желток в яйце) или (катается как сыр в масле).

Ил ***Өстендә*** *чыпчык Үлми.* (*букв.*: на миру воробей не умрет).

Шәм ***тӨбенә*** *якты тӨшмәс.* (*букв.*: под свечу свет не падает).

Бер хатын ***алдында*** *икенче хатынны мактама.* (*букв.*: перед одной женщиной не хвали другую женщину).

Ир-егетнең ***эчендә*** *иярле-йӨгәнле ат ятыр.* (*букв.*: внутри молодца сидит конь с седлом и уздечкой).

Уңган хатын кар ***Өстендә*** *казан кайната.* (*букв.*: мастерица-жена на снегу воду в котле вскипятит).

Бәла агач ***башыннан*** *йӨрми, кеше башыннан йӨри.* (*букв.*: беда не ходит по вершинам деревьев, (ходит) по головам людей).

Бәла аяк ***астында*** *йӨри* (*букв.*: беда ходит под ногами).

С послеложными словами очень много **загадок**. Разгадка дана по-татарски. Найдите ее в словарях.

1. *Ястык* ***Өстендә*** *ярты кашык* (над периной половина ложки). — */Ай/.*

2. *Мич тулы пәрәмәч,* ***уртасында*** *бер калач* (полна печь перемячей, в середине один калач) — */КҮк, йолдызлар, ай/.*

3. *Елга* ***аркылы*** *кҮпер салдым* (через реку построил мост) — */Салават кҮпере/.*

4. *Җир* ***астында*** *алтын казык* ***(под землей золотой кол)*** — */Кишер/.*

5. *Су* ***Өстендә*** *сары май* (над водой желтое масло) — */Сары тӨнбоек/.*

6. *Бер чынаяк* ***эчендә***

Ике тӨрле сӨт тора (в одной чашке два вида молока) — */Йомырка/.*

7. *Өй* ***тҮбәсендә*** *озын агай* (на крыше дома длинный дядя) — */МорҖа/.*

8. *Җиз сарайның* ***эчендә*** *Җизнәм аты кешнидер* (внутри бронзового дворца ржет конь моего зятя) — */Кыңгырау/.*

Запомним еще несколько **примет**, в которых вы легко найдете послеложные слова:

1. *Кояш чыккач та болыт* ***астына*** *керсә, яңгыр булыр* [къойаш чыкъкъач та болот астына керсә йаң„ыр булыр]. (Если солнце, взойдя, сразу зашло за тучи, будет дождь).

2. *Март* ***башында*** *тамчы тамса, Җәй яхшы килә.* (Если в начале марта будет капель, лето будет хорошим).

3. *Балыклар су* ***Өстендә*** *уйнасалар, яңгыр була.* (Если рыбы будут играть на воде, будет дождь).

Чтобы еще больше запомнились послеложные слова, приводим отрывки татарских народных песен:

*1. Сарман **буйларында** яшел алан,*
Печәннәре Җитәр бер заман... («Сарман»)
(У реки Сарман зеленая поляна,
Скоро придет пора сенокоса).
2. Сандугачны кҮрсәң иде
*Тезелеп очкан **чакта**.*
Эх, бер кҮреп сӨйләшергә
*Эчләрем пошкан **чакта**.*
(Увидеть бы соловьев,
когда они летят друг за другом
Эх, увидеть бы любимого разок,
поговорить, когда на душе тоскливо).
3. Сандугачым кунып сайрый
*Алсу гӨл **Өсләренә**...*
(Соловей мой садится на розовый цветок и поет).
4. Сандугачлар басып сайрый
*Су **Өстендә** ак ташка...*
(Соловьи поют на белом камне в воде)
5. Сандугач бала очырта
*Агыйдел **буйларында**.*
*Гомеремнең **буйларына***
Булырсың уйларымда.
(Соловей выводит птенцов у реки Белой,
Всю мою жизнь ты будешь в моих мыслях).
6. Сандугач сайрап су эчә
*Кызыл гӨл **арасыннан**.*
Иртән торып хатлар кӨтәм
*Син дустым **тарафыннан**.*
(Соловей, распевая,
пьет воду среди красных цветов.
Утром встаю, жду письма от тебя, мой друг).

Сау булыгыз! Уңышлар сезгә!

Урок тридцать шестой

(Утыз алтынчы дәрес)

— Исәнмесез! Хәерле кӨн!

Сегодня наш урок посвящается частицам, занимающим большое место в татарской разговорной речи. Певучесть, плавность, благозвучие татарской речи обеспечиваются и частицами, которые могут употребляться как впереди самостоятельных слов, так и после них.

1) Некоторые частицы мы уже знаем. Ведь давно уже мы задаем вопросы при помощи вопросительной частицы **-мы/-ме:**

Акчаң бармы?
Бу китап минекеме?
Син әйттеңме?
Син беләсеңме?
Кыяр яшелме?

Конечно же, эти предложения вы прочитали правильно и поняли. Переводчика вам не потребовалось. Остается отметить только то, что вопросительные частицы добавляются к сказуемому, стоящему в конце предложения.

Вариантом вопросительной частицы **-мы/-ме** является частица **-мыни/-мени** (разве), выражающая удивление, неожиданность, что передается по-русски словами **Разве? Неужели?**:

*Син килдең**мени**?*
*Бу — син**мени**?*
*Сез кичә кайттыгыз**мыни**?*
*Рәйсә Җырлый**мыни**?*
*БҮген музей ачык**мыни**?*
*Быел әтәч елы**мыни**?*
*Без танышлар**мыни**?*
*Сез ТӨркиядән**мени**?*
*Син ИлҺамны беләсең**мени**?*

Для выражения вопроса употребляется и частица **-әллә** (разве), которая может стоять и в начале предложения, и в конце предложения:

***әллә** син аны беләсең?*
*Син аны беләсең **әллә**?*
***әллә** ТӨмәнгә барасыз?*
*ТӨмәнгә барасыз **әллә**?*
***әллә** бу китап синеке тҮгел?*
*Бу китап синеке тҮгел **әллә**?*

Частица **-мы/-ме**, соединяясь с вспомогательным глаголом **икән** (оказывается), употребляется в речи в форме **микән** (ли):

*Бу Айсылу **микән**?*
*Абый кайтыр **микән**?*
*Син беләсең **микән**?*
*Ул әйтте **микән** — белмим.*
*әни килде **микән**?*
*Сәгать сигез тулды **микән**?*
*Рәйсә эшкә китте **микән**?*

2) Частицу отрицания вы тоже знаете. Помните слово **тҮгел** (не, нет). Оно ставится обычно после **имен** (существительных, прилагательных, числительных, местоимений и даже наречий):

*Китап минеке **тҮгел**.*
*Улым зур **тҮгел.***

БYлмә биек ***mYгел.***
Мин Өченче ***mYгел.***
Син миңа кирәк ***mYгел.***
Бу — Айрат ***mYгел.***
Хат сиңа ***mYгел.***
Монда Өч мең сум ***mYгел.***
Мин — ҖәяY ***mYгел,*** *машинада.*
Сез ялкау (ленивый) ***mYгел.***
Аш тозлы ***mYгел.***
Сәгать биш mYгел.

Кроме этой частицы, имеется и другая частица **Һич (тә)** (никак, нисколько, совсем); она ставится перед глаголами. Синонимом ее является сочетание **бер дә** с ударением на **бер**.

Син ***Һич (бер дә)*** *аңламыйсың.*
Ул ***Һич (бер дә)*** *белми.*
Без ***Һич (бер дә)*** *кYрмәдек.*
әни ***Һич (бер дә)*** *әйтмәде.*
Безгә ***Һич (бер дә)*** *кYренми.*
ГӨл ***Һич (бер дә)*** *Yсми.*

Заметили, эта частица употребляется с глаголами в отрицательной форме.

3) Есть много утвердительных частиц: ***бит*** (ведь), ***ич*** (же), ***ла/лә*** (ведь/же), ***ләбаса/лабаса*** (же, ведь), ***шул*** (ведь, же). ***Бит*** ставится изредка перед самостоятельными словами, но чаще ставится в конце предложения; остальные — после самостоятельного слова (обычно сказуемого) в конце предложения:

Мин сезгә әйттем ***бит!***
Мин ***бит*** *сезгә әйттем!*
Ул кичә кайтты ***ич!***
Бу китап синеке ***бит!***
Галия сиңа әйтте ***лә!***
Син кичә анда бардың ***ла!***
Сез белә идегез ***ләбаса!***
Мин сезгә моны әйттем ***ләбаса!***

*ГҮзәл бик гҮзәл **шул**!*
*ГӨбәдия тәмле **шул**!*

Вы, вероятно, заметили, что эти частицы придают высказыванию большую эмоциональность.

4) Частицы упрашивания очень частотны. Две из них мы уже употребляли: ***әле*** (-ка), ***инде*** (уже, -ка). Кроме них, для выражения сильной просьбы употребляются частицы ***-сана/-сәнә*** (пожалуйста), ***-чы/-че*** (пожалуйста), которые пишутся слитно.

*Утыр **әле**, улым!*
*Китапны бир **инде**, РӨстәм!*
*Без сезгә килик **инде**.*
*Безгә хат яз **әле**.*
*Иртәгә безгә килегез **әле**.*
*Яшьләр, Җырлагыз **инде**!*
*Сания, безнең янга утыр **әле**!*
*Җырла**сана** теге яңа Җырны!*
*КӨтмә**сәнә** мине!*
*Кил**сәнә** иртәгә безгә!*
*Кызым, сӨлге бир**че** миңа!*
*Кәримә, ишекне яп**чы**!*
*Илдус, кер**че** монда!*

Надо заметить, что частицы ***-чы/-че, -сана/-сәнә*** менее частотны, но более эмоциональны.

Частицы ***әле, инде*** могут употребляться с глаголами не только в повелительном, но и в изъявительном наклонениях:

*АйгӨл безгә килде **инде**.*
*әти кайтмады **әле**.*
*Син миңа әйтмәдең **әле**.*
*«Сарман»ны Җырламадык **әле**.*
*Кичә кунаклар килде **әле**.*
*Без яңа квартирага кҮчтек **инде**.*
*ГӨлназның бәбие бар **инде**.*

5) Имеются частицы усиления ***да/дә, та/тә*** (даже, тоже, и), которые подчеркивают действие, признак предмета и т.д. Они

употребляются после знаменательных слов, при этом логическое ударение падает на слово перед частицей:

БҮген Мансур ***да*** *килде.*
әнисе ***дә*** *шатланды.*
Без иртәгә ***дә*** *театрга барабыз.*
Абый кичә ***дә*** *килмәде.*
Сиңа кызыл ***да*** *килешә.*
Икесен ***дә*** *кҮрдем.*
Акча ***да*** *бетте...*
Рәшидә ханымны ***да*** *чакырыгыз!*
Мин аны таныдым ***да...***
Мин ***дә*** *бу киноны карадым.*
Мин бу киноны ***да*** *карадым.*

6) Ограничительные частицы ***гына/генә, кына/кенә*** (только) ставятся после знаменательного слова и усиливают его значение. Другая ограничительная частица ***ук/Үк*** (сразу, как только, еще, же, даже) также ставится после знаменательного слова и выражает значение ограничения, интенсивности действия; ударение падает на второй слог: Син **генә** кил. Акча **гына** кирәк.

Син ***генә*** *беләсең.*
Миңа ***гына*** *әйтерсең.*
Рәйсә, сине ***генә*** *кӨтәбез.*
Лимон ***гына*** *Җитми.*
Марат ***кына*** *килмәгән.*
Миңа ике ***генә*** *китап кирәк.*
Сезне ***генә*** *яратабыз.*
Кичә ***генә*** *МәскәҮдән кайттык.*
Син ***генә*** *беләсең инде!*
әле ***генә*** *театрдан кайттык.*
Театрдан ***гына*** *кайттык әле.*
Өйдә ***генә*** *утыр!*

Частица ***ук/Үк*** (еще, даже) добавляется как к именам, так и к глаголам:

МәскәҮгә ***Үк*** *бардыңмы?*
Син аны Җәйдән ***Үк*** *беләсеңме?*
КӨздән (с осени) ***Үк*** *бәрәңге алдык.*
Сиңа **ук** *килделәрмени?*
Авылдан ***ук*** *ҖәяҮ килдек.*
Без сине кичәдән ***Үк*** *кӨтәбез.*

Но чаще всего ***ук/Үк*** присоединяется к глаголам в форме деепричастия на ***-гач/-гәч, -кач/-кәч:***

Кайткач ***ук*** *хәбәр ит.* (Как только вернешься, сообщи).
әйткәч ***Үк,*** *безгә кер.* (Как только скажешь, зайди к нам).
Баргач ***ук,*** *телеграмма бир.* (Как только доедешь, дай телеграмму)
Кергәч ***Үк,*** *ут яндыр. (Как только зайдешь, зажги свет).*

В татарском языке есть еще частицы, выражающие неопределенность, которые присоединяются как к именным, так и к глагольным основам и пишутся слитно. Это ***-дыр/-дер, -тыр/-тер*** (наверное)***:***

*әни килгән**дер** инде. — Мама, наверное при□ла.*
*Хат безгә**дер** әле. — Письмо, наверное, нам.*
*Бу — синең алма**дыр** әле. — □то, наверное, твое яблоко.*
*Моны абый эшләгән**дер**. — □то, наверное, сделал брат.*

Задание. Эти предложения переведите сами.
*Син бу хәлне белгәнсең**дер**.*
*Мансурга син әйткәнсең**дер** әле.*
*Мәрзия белә**дер** әле.*
*Алар кичә Казанга кайтканнар**дыр**.*

Сау булыгыз! Уңышлар сезгә!

Урок тридцать седьмой

(Утыз Җиденче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн!

Продолжаем изучение частиц, которых, как вы видели, так много в татарском языке.

8) Есть еще усилительные частицы ***иң*** (самый), ***бик*** (очень), ***нәкъ*** (именно, точно, самый), ***гаять*** (самый), которые ставятся перед знаменательными словами — прилагательными, наречиями, иногда и глаголами и выражают интенсивность признака или действия:

Иң *матур кыз — Рәмзия.*
Иң *яхшысы — эшкә бару.*
Иң *тәмлесе — гӨбәдия.*
Иң *баллы чәй — миңа!*
Син ***бик*** *матур сӨйлисең.*
Бу — ***бик*** *яхшы эш.*
Сиңа ***бик*** *кҮп укырга кирәк.*
Миңа ***нәкъ*** *сез кирәк.*
Камил ***нәкъ*** *әтисе.*
Профессор Сәмитов ***гаять*** *кҮп эшли.*

*Ул **гаять** зур хезмәт язган.*

К усилительным частицам относят еще и выражающие превосходную степень прилагательных формы, употребляющиеся перед прилагательными и повторяющие один-два звука прилагательных с добавлением звуков ***-м, -п:***

*ак — а**п**-ак* (белый-пребелый)
*сары — са**п**-сары* (желтый-прежелтый)
*кызыл — кы**п**-кызыл* (красный-красный)
*яшел — я**мь**-яшел* (зеленый-презеленый)
*кара — ка**п**-кара* (черный-пречерный)
*зәңгәр — зә**п**-зәңгәр* (голубой-голубой)
*кҮк — кҮ**м**-кҮк* (синий-синий).

Запомним несколько народных **примет**:

КӨн бик кыздырса, яңгыр булыр. (Если очень жарко, будет дождь).

Марттагы кар — бакча Җимешенә бик ярар. (Снег в марте — к большому урожаю).

Может быть, вы запомните эти загадки:

*1. Кар **тҮгел** — ак,*
*Боз **тҮгел** — каты,*
*Тоз **тҮгел** — эри. /Шикәр/.*
(не снег — белый,
не лед — твердый,
не соль — тает) /сахар/.
*2. Ялгыз **гына** ашалмый,*
Аннан башка аш бармый. /Тоз/.
(отдельно его не едят,
без него еда не идет) /соль/.
*3. Җәй **дә** егет, кыш **та** егет,*
Картайганы юк, гел егет. /Чыршы/.
(и летом джигит, и зимой джигит, не стареет, всегда джигит) /ель/.
*4. Ут **тҮгел**, Үзе яндыра. /Кычыткан/.*

(не огонь — сама обжигает) /крапива/.

А теперь поговорим, употребляя частицы. Найдите их.

1. *— Бу каз кыйбатмы?*

— Ике йӨз сум гына!

2. *— Сиңа машина кирәкме?*

— Хәзер Үк кирәк тҮгел. Кич белән кирәк булачак.

3. *— Сез дачага бармадыгызмыни?*

— Юк шул, бҮген бармадык. Иртәгә иртән Үк китәрбез дип уйлыйм.

4. *— әллә сез юбилейга кайтмадыгыз?*

— Нинди юбилей?

— Безнең мәктәпнең юбилее булды бит!

— Шулаймыни? ә мин белмәдем бит. Ник миңа әйтмәдең?

— Син беләсеңдер дип уйладык.

5. *— Камил, иртәгә конференция була микән?*

— Була.

— Кайчан?

— Иртән сәгать 10 да башлана. Синең докладың бар бит. Белмисеңмени?

— Беләм, ләкин оныткнмын. Рәхмәт сиңа.

— Берни тҮгел.

6. *— Айдар, мин сине Һич аңламыйм?*

— Ничек инде, аңламыйсың?

— Аңламыйм шул. Театрга барабыз, дидем.

— әминә, гафу ит, мин оныткнмын. Хәзер Үк кайтып Җитәм. КӨт мине, яме!

— Ярар, кӨтәм.

7. *— Рәшит, кил әле, бер китап кҮрсәтәм.*

— Нинди китап?

— Менә. Бу китап — «Татар тарихы». Аны Равил Фәхретдинов язган.

— ә-ә-ә, мин ул галимне бик яхшы беләм. Ул — археолог бит. Телевизордан да кҮп кҮргәнем бар. Хәтерлисеңме, без бер юбилей кичәсендә аны кҮргән идек. Ул әле гармунда бик матур уйный, бик матур Җырлый. Бик акыллы да икән. Нинди кызыклы китап язган!

8. — Кызлар, исәнмесез!

— Ай, кая югалдың син, Айназ?

— БҮген генә кайттым.

— Кая бардың соң син?

— Мин ТӨркиягә бардым бит!

— Шулаймыни?

— әйе. Без әни, әти белән ял иттек.

— Рәхәт булдымы соң?

— Бик рәхәт булды. Килгәч Үк, диңгез буена бардык. Диңгез бик чиста, бик матур. Рәхәт тә булды соң!

9. — Алмаз, сез Алсу белән бергә килегез инде, яме!

— Кайчан?

— Иртәгә кич белән.

— Нәрсә була?

— Минем туган кӨнем бит! Оныттыңмыни?

— Гафу ит, әминә, оныткан мын.

— Без сезне сәгать алтыга хәтле Үк кӨтәбез. Килегез инде, яме!

— Рәхмәт. Без алтынчы яртыга кадәр Үк килербез. Сезгә ярдәм итәргә кирәкме?

— Юк, рәхмәт, без сезне кӨтәбез инде.

10. — Кызым, син МәскәҮгә килеп Җиткәч тә телеграмма бир. Телефоннан шалтырат, яме.

— әни, борчылма инде. Мин, килгәч Үк, телефоннан шалтыратырмын.

— Кызым, сак бул инде, тәртипле бул инде, ярыймы?

— Ярый, әни, сау бул инде!

— Сау бул инде, кызым!

11. — Мансур, бу китапны миңа бир әле 1-2 сәгатькә.

— Мә, рәхим ит. Иртән Үк бу китап миңа кирәк. Безнең семинар булачак. Син аны миңа тӨшер. Мин икенче катта 214 нче бҮлмәдә яшим.

— Ярый, бирермен. Рәхмәт сиңа.

12. — Кызлар, бҮген телевизор эшлиме?

— Эшләми шул.

— Тагын эшләмимени соң?

— Эшләми бит. Мастер кирәк.

— Камил мастер бит. әйдәгез, Камилгә әйтәбез.

— *Камил мастер тҮгел, ул электрик кына.*
— *Шулаймыни?*

13. — *Мансур, бу Алсумы, Камиләме?*
— *Камилә бугай* (кажется).
— *Юк, Алсу бит!*
— *Юк инде. Камилә ич!*

14. — *Азат, бҮген сишәмбеме соң?*
— *Белмим шул Үзем дә.*
— *Ничек?*
— *Шулай инде! Эш кҮп бит!*

Запомните пословицы с частицами.

*Кояш **та** тапсыз* булмый. (И на солнце бывают пятна).

*Эш бетте, кӨлтә Җыясы **гына** калды.* (букв.: делу конец, осталось только убрать снопы).

*Аюны **да** биергә Өйрәтәләр.* (И медведя учат танцевать).

*ДҮрт аяклы ат **та** сӨртенә.* (Лошадь о четырех ногах и то спотыкается).

*Син **дә** кунак, мин **дә** кунак, атка печән кем сала.* (И ты гость, и я гость, а кто даст коню сено).

*Намусыңны яшьтән **Үк** сакла.* (Береги честь смолоду).

*Бәхет тәхет**тә** тҮгел.* (Счастье не в престоле).

*Үзем тапкан мал **тҮгел,** әти тапкан жәл **тҮгел.*** (Не сам наживал, а то, что нажил отец — не жалко).

Сау булыгыз! Сезгә уңышлар телим!

Урок тридцать восьмой

(Утыз сигезенче дәрес)

— Исәнмесез!

— Хәерле кӨн!

Сегодня наш урок посвящается выражению условия в татарском языке.

Средства выражения условных отношений

I. В татарском языке основным средством выражения условия является аффикс условного наклонения **-са/-сә.** Этот аффикс ставится перед аффиксами лица и числа.

Начнем с простого глагола в условном наклонении:

Единственное число

Мин әйт-сә-м	(если я скажу)
Син әйт-сә-ң	(если ты скажешь)
Ул әйт-сә	(если он скажет)

Множественное число

Без әйт-сә-к	(если мы скажем)
Сез әйт-сә-гез	(если вы скажете)
Алар әйт-сә-ләр	(если они скажут)

Так же спрягаются и твердые основы глагола, но с добавлением твердой пары аффикса ***-са***:

Единственное число	**Множественное число**
1. Мин кайт-са-м	*Без кайт-са-к*
2. Син кайт-са-ң	*Сез кайт-са-гыз*
3. Ул кайт-са	*Алар кайт-са-лар*

Это — самая универсальная форма выражения условия. Давайте запомним ее употребление. Переводы вы можете сделать сами. Вы уже усвоили эти слова, и такие диалоги для вас не представляют трудности.

1. — *Дания, әби килсә, Өчпочмак пешерәбезме?*
— *әлбәттә.*
2. — *БҮген авылга кайтсам, сиңа әйтермен.*
— *Ярый.*
3. — *МәскәҮгә барсаң, миңа матур кроссовкалар алып кайт әле.*
— *Ярар.*
4. — *әби, син гӨбәдия пешерсәң, миңа телефоннан шалтырат әле, яме?*
— *Ярар, балам.*
5. — *Галия ханым, директор килсә, миңа әйтегез әле.*
— *әлбәттә, Гариф әфәнде.*
6. — *Син депутат булсаң, нәрсә әйтерсең?*
— *Белмим әле.*
7. — *Авырмасам, мин сиңа керермен, яме?*
— *Ярый, борчылма.*
8. — *әниләр килсә, сезне кунакка чакырабыз.*
— *Рәхмәт.*
9. — *Без сезне кунакка чакырсак, сез килерсезме?*
— *Кайчан?*
— *Иртәгә.*
— *Сәгать ничәдә?*
— *Кич белән сәгать Җидедә.*
— *Килербез, әлбәттә. Чакыруыгыз Өчен рәхмәт.*

10. — әби, менә бу балны ашасаң, терелерсең. Аша инде.

— Рәхмәт, кызым. Чәй белән эчәрмен.

11. — ГӨлчәчәк, БӨгелмәгә килсәгез, безгә дә керегез. Без Өйдә булабыз.

— Рәхмәт, Сәрия ханым.

12. — Самолетка билет булмаса, поезд белән китәрбез.

— Поезд кайчан китә?

— Кичке сәгать сигездә.

— Ярар.

13. — КӨн Җылы булса, урманга барырбыз.

— Кайчан?

— Иртәгә.

— Ярый.

14. — Сез әйтмәсәгез, бу сҮзне аңа кем әйтә?

— Шулай инде.

15. — Иртәгә укытучы диктант яздырса, син әзерме?

— әзер (готов).

II. Параллельно с аффиксом **-са/-сә**, дублируя это значение условия, может употребляться и союз ***әгәр*** (если), который всегда ставится в начале предложения:

әгәр билет булса, әйтермен (если будет билет, скажу).
әгәр ял итсәк, яхшы булыр (если отдохнем, будет хорошо).
әгәр мин кайтсам, хәбәр итәрмен (если я приеду, сообщу).

Употребим эти выражения в диалогах.

1. — әгәр сине ТӨркиягә чакырсалар (пригласят), *барасыңмы?*

— Барам, әлбәттә.

2. — әгәр трамвайлар йӨрмәсә, ничек кайтасың?

— Такси белән.

— Такси кыйбат бит!

— Бездә акча кҮп!

3. — әгәр сиңа әйтсәләр, син мине дә чакыр, яме?

— Ярар.

4. — әгәр китапханәгә барсаң, миңа РӨстәм Кутуйның бер китабын ал әле, яме?

— Ярый.

5. — әгәр Җыелыш булса, мин сиңа әйтермен, яме?

— Мине кайда кҮрерсең?

— Телефоннан әйтермен.

— Ярар, рәхмәт.

III. Значение условия может выражаться и добавлением к глаголам настоящего и прошедшего времен изъявительного наклонения послеложного слова ***икән*** (оказывается):

1. — Рәсимә, МәскәҮгә барасыз икән, безгә дә әйтегез, яме?

— Ярар, Мәликә апа.

2. — Рәшидә, син анда эшлисең икән, яхшы эшлә инде.

— әлбәттә.

3. — Егетләр, сез урманга барасыз икән, безне дә онытмагыз!

— Ярар.

4. — Сез андый сҮзне ишеткәнсез икән, башка кешегә әйтмәгез инде.

— Юк, юк, әйтмибез.

5. — Быел бакчада бәрәңге утыртабыз икән, кыш кӨне ашарга Җитәчәк.

— КҮпме утыртасыз?

— Ике сутый.

— Ярыйсы!

6. — БҮген яңгыр ява икән, иртәгә болынга бармыйбыз.

— Ник?

— Юл пычрак була.

IV. Условие выражается и добавлением к категорическому прошедшему времени вспомогательного глагола в форме ***исә:***

Единственное число

мин бардым исә (если я пойду)

син бардың исә (если ты пойдешь)
ул барды исә (если он пойдет)

Множественное число

без бардык исә (если мы пойдем)
сез бардыгыз исә (если вы пойдете)
алар бардылар исә (если они пойдут)

1. — *Сиңа килергә әйттеләр исә, безгә шалтыратырсың бит?!*
— *әлбәттә.*
2. — *ТаҺир барды исә, барысы да канәгать калырлар.*
— *Мин дә шулай уйлыйм.*
3. — *Өйгә кайттым исә, эштән бушамыйм* (не освобожусь от дел).
— *Мин дә шулай.*
4. — *әнием эшләде исә, бик яхшы эшли.*
— *Минем әни дә шулай.*
5. — *Яңгыр яуды исә, дачага бармыйбыз, яме?!*
— *Барыйк инде!*
— *Кояш чыкса, китәрбез.*
— *Ярар.*

Кроме этих форм, существуют и другие формы выражения условных отношений. Но нам пока достаточно и этих.

Ну а теперь мы продолжим дальше наш урок.

Выражение уступительности

Добавляясь к условным глаголам, частицы **да/дә**, **та/тә** выражают значение уступительности:

Син килсәң дә, мәсьәлә хәл ителмәде. (Несмотря на то, что ты пришел, вопрос не разрешился).

Трамвайлар йӨрсә дә, мин соңга калдым. (Несмотря на то, что ходили трамваи, я опоздал).

Яңгыр яуса да, тузан басылмады. (Несмотря на то (хотя), что прошел дождь, пыль не осела).

Яз Җитсә дә, урамда салкын. (Несмотря на то, что наступила весна, на улице холодно).

Сезне танысам да, исемегезне белмим. (Хотя я вас узнал, но имени вашего не знаю).

Акчаң булса да, пальто алмагансың. (Несмотря на то, что у тебя есть деньги, ты не купила пальто).

Условное наклонение очень активно употребляется в татарских **приметах** о погоде, об урожае и т.д. Вооружитесь татарско-русским словарем, начинайте читать и запоминать:

Болытлар сирәк булса, аяз Һәм салкын булыр.
Ике болыт бергә килеп кушылса, кӨчле яңгыр булыр.
Йолдыз атылса, Җил булыр.
КӨн кыздырса, яңгыр булыр.
Томан тӨшсә, артыннан явым була.
Чык тиз кипсә, яңгыр булыр.
Апрель ае Җылы булса, май салкын, Җилле булыр.
Елкы (ло̆адь) *елы Җылы булыр.*
Куян елы килсә, суык була.
КӨн озын килсә, яз соң килер.
әгәр Иделдә су бик кҮп кимеп, Идел катса, Җәй коры килер.
Имәндә чикләвек кҮп булса, кыш салкын килә.
Каен суы кҮп акса, Җәй яңгырлы була.
Кузгалак кҮп булса, кыш салкын була.

Вы заметили, наверное, здесь самые употребительные слова были: *болыт* — облако, туча; *салкын, суык* — холод, холодный; *Җылы* — тепло, теплый; *Җил* — ветер; *яңгыр* — дождь; *яз* — весна; *Җәй* — лето; *кӨз* — осень; *кыш* — зима.

А теперь переведем и запомним приметы, связанные с животными, птицами, насекомыми. Кстати, эту тематическую группу мы знаем мало. Ниже приведенные названия птиц вам помогут. Сразу убьем двух зайцев: усвоим условное наклонение и названия животных. Для этого нам помогут приметы, бытовавшие в народе в течение многих веков.

аккош — лебедь
акчарлак — чайка
торна — журавль
бака — лягушка
кыр казы — дикий гусь
карга — ворона
кҮке — кукушка
әтәч — петух
тургай — жаворонок
чыпчык — воробей
карлыгач — ласточка
сыерчык — скворец
бҮре — волк
аю — медведь
елан — змея

эт — собака, пес (*ана эт* — собака, *ата эт* — пес)

мәче, песи — кот, кошка (*ана мәче* — кошка, *ата мәче* — кот)

*Акчарлак **килсә**, елгаларда боз тиз кузгалыр.*
*Апрель аенда торна **кычкырса**, ел яхшы килә.*
*Бака корыга **чыкса**, яңгыр булыр.*
*Балыклар су Өстендә **уйнасалар**, яңгыр була.*
*Мәче (песи) **тырмашса**, буран булыр.*
*Каз аягын **кҮтәреп торса**, салкын була.*
*Карлыгач иртә **килсә**, кӨннәр тиз матурланыр.*
*Кыр казлары иртә **китсә**, кыш иртә килә.*
*Тавыклар озак **йокламаса**, яңгыр була.*
*Тургай тҮбәннән **очса**, кӨз кыска булыр.*
*Эт Үлән **ашаса**, бик озак яңгыр булыр.*
*Тургай сайрый **башласа**, сабанга чык.*
*әтәчләр Өзлексез **кычкырсалар**, ашлык уңар.*

Задание 1. Переведите приметы, связанные с урожаем и окружающей природой.

*Еллар чыклы **булса**, бал кҮп булыр.*

*Кар калын **булса**, ашлык уңар.*

*Томан кҮп **тӨшсә**, Җиләк уңар.*

*Җәй кӨне гел томан **булса**, гӨмбә кҮп булыр.*

*Беренче мартта буран **булса**, карабодай уңар.*

*Беренче январьда (гыйнварда) кӨн Җылы **булса** — арыш уңар, Җил **булса** — тары уңар, томан **булса** — солы уңар.*

*Агач яфракны соң **койса**, ел авыр килә.*

*Кура Җиләге эре **булса**, киләсе елга ашлык башаклы булыр.*

*Юкә чәчәге коела **башласа**, арыш чәчәргә вакыт.*

*әгәр карга ябыгып **килсә**, ашлык уңар.*

*КӨн саен алма **ашасаң**, табиб кирәк тҮгел.*

*Кыш кӨне кар кҮп **булса**, Җәй яңгырлы булыр.*

*Ат юлга **ятса**, буран була.*

*Аккош иртә **килсә**, яз начар була.*

*Болытлар сирәк **булса**, аяз Һәм салкын булыр.*

*Йолдыз **атылса**, Җил булыр.*

*Томан **тӨшсә**, явым булыр.*

*Август аенда **аяз булса**, кӨз пычрак булыр.*

*КӨз озын **килсә**, яз соң килер.*

*Тәрәзә **дымланса**, яңгыр булыр.*

*Томан кҮп **тӨшсә**, Җиләк уңар.*

*КӨз бик озак **торса**, ашлык уңмый.*

*Агач яфрагын соң **койса**, ел авыр килә.*

*Арка **сызласа**, буран булыр.*

Как вы справились со своей задачей? Смогли ли найти все слова и понять приметы?

На сегодня завершаем урок. Дәрес бетте.

Задание 2. Отвечайте на вопросы.

1. — Яңгыр яуса, дачага барабызмы?

— --

2. — Билет булса, театрга барабызмы?

— --

3. — Экзаменны бишлегә бирсәк, нишлибез?

— ---

4. Акча җитсә, пальто алабызмы?

— ---

5. Базарга барсаң, миңа ике килограмм кишер аласыңмы?

— --

Задание 3. Дайте ответы в отрицательной форме условного наклонения.

Образец. — *Иртәгә урманга барабызмы?*

— *Әгәр булмаса.*

1. — Без банкка керәбезме?

— ---------------------------------

2. — Бу атнада авылга кайтабызмы?

— --

3. — Син безгә киләсеңме?

— -------------------------------

4. — Шимбә көнне саунага барабызмы?

— ---------------------------------

5. Якшәмбе көнне балыкка барабызмы?

— ---------------------------------

Сау булыгыз! Сезгә уңышлар телим.

Урок тридцать девятый

(Утыз тугызынчы дәрес)

Разговор по телефону

На этом уроке мы попробуем поговорить по телефону: навести справки, заказать что-то, вызвать кого-либо, договориться о встрече, передать какое-то сообщение, пригласить, поздравить. Отношения между говорящими могут быть официальные, неофициальные; последние могут быть нейтральными и друже-

скими. Правила разговора по телефону на всех языках, вероятно, одинаковы. Телефонный разговор содержит набор стандартизованных речевых форм, закрепленных за данной ситуацией. Обычно по служебным делам домой не звонят. Звонить до 9 утра и после 10 вечера считается неприличным. Звонить домой незнакомым людям неприлично: нужно извиниться и сказать, кто дал вам номер телефона. Разговор по телефону не должен быть долгим. Оканчивает разговор тот, кто начал. Представляется тот, кто звонит. Неприлично спрашивать у абонента «Кем бу?». Выяснять личность звонящего также считается нетактичным.

Телефонный разговор содержит установление контакта с абонентом, начало разговора, развитие темы и конец разговора.

1. — Алло!

— Алло! әйе, тыңлыйм.

— Исәнмесез!

— Исәнмесез!

— РӨстәм Грипович, бу мин әле — Мансур. Минем сезгә кереп чыгасым бар иде. МӨмкин булырмы?

— МӨмкин. Сәгать ничәләрдә?

— Сәгать 3тә ярыймы?

— Ярый. Мин кӨтәм.

— Рәхмәт Сезгә. Сау булыгыз.

— Сау булыгыз.

2. — Алло!

— әйе!

— әни, мин әле бу — Айрат.

— әйе, тыңлыйм, улым.

— әни, мин бҮген сәгать сигездә генә кайтам.

— Ни булды?

— Без Галия белән концертка барабыз.

— Ярый, улым, исән-сау булыгыз.

3. — Алло!

— әйе.

— Алло!

— әйе дим!

— Алло!

— Алло! Сезне ишетмим. Номерны яңадан Җыегыз.

4. — *Алло! Тыңлыйм.*

— Исәнмесез. Бу — Рәсим. әлфияне чакырыгыз әле.

— әлфия Өйдә юк шул.

— Кайчан кайтыр икән?

— Кич белән сәгать алтыда.

— Кайткач, безгә шалтыратсын әле.

— Ярый, әйтермен. Ул сезнең телефонны беләме?

— Белә. Рәхмәт сезгә. Сау булыгыз.

— Сау булыгыз!

5. — *Алло!*

— әйе, тыңлыйм.

— Бу Гариповлар квартирасымы?

— әйе.

— Мин университеттан, доцент Кәримов, сезнең телефонны Равил әфәндедән алган идем. Миңа ТаҺир абый кирәк.

— Хәзер чакырам.

— Рәхмәт.

— Тыңлыйм.

— Исәнмесез, ТаҺир абый. Сезнең белән очрашырга мӨмкин булмасмы икән?

— Мин сәгать 4кә киләм. Шунда очрашырбыз.

— Рәхмәт Сезгә. Мин Сезне каршы алырмын. Сау булыгыз.

— Сау булыгыз.

6. — *Алло!*

— әйе.

— Исәнме!

— Сәлам!

— МиләҮшә, мин театрга билетлар алган идем. Барабызмы?

— Кайсы кӨнгә?

— Җомгага.

— Барабыз. Рәхмәт. Сау бул!

7. — *Алло!*

— әйе.

— әни, син мине ишетәсеңме?

— әйе, ишетәм.

— әни, мин тӨнлә МәскәҮгә китәм.

— Нигә алдан әйтмәдең соң?

— Хәзер генә билет алдым. әни, минем әйберләрне Җыештырып куй әле, яме! Юлга берәр тәмле әйбер дә пешерә алмассыңмы икән?

— Ярый, улым, тырышырмын.

— Ярый, әни, минем эшләрем кҮп әле. Хәзергә исән-сау бул!

— Сау бул! Исән-сау йӨр.

8. *— Алло!*

— Алло! Бу Шакировлар квартирасымы?

— Юк, сез ялгыш номер Җыйгансыз.

— Гафу итегез, бу 76-34-42ме?

— әйе, номер дӨрес, ләкин бу Шакировлар квартирасы тҮгел.

— Гафу итегез, алар әллә кҮчеп киттеләрме?

— әйе шул, кҮчеп киттеләр.

— Телефоннарын әйтә алмассызмы?

— Кызганыч, белмим шул.

— Гафу итегез.

— Берни тҮгел.

9. *— Алло! Бу Мәгариф министрлыгымы?*

— әйе.

— Миңа Ринат әфәнде кирәк иде.

— Ул команидровкада шул.

— Белмисезме, кайчан кайтыр икән?

— 20 нче апрельдә.

— Рәхмәт Сезгә.

— Сау булыгыз.

10. *— Алло! Университетның коммутаторымы?*

— әйе.

— Миңа татар теле кафедрасының номерын әйтегез әле.

— 31-54-80.

— Рәхмәт Сезгә.

11. *— Алло, Фәридә апамы?*

— әйе.

— Исәнмесез.

— Исәнме, Айсылу.

— Мин Сезгә шалтыратам, шалтыратам, сезнең телефоныгыз Һаман буш тҮгел.

— Белмим шул, нигә алай икән? Без сӨйләшмибез. Безнең блокиратор бит. КҮршеләр сӨйләшәләрдер.

— Бәлки, шулайдыр, ләкин мин бик озак шалтыраттым. Фәридә апа, сездә ни хәлләр бар? Исәнлек-саулыкмы?

— Бездә бер кӨе. Сездә ничек, Айсылу?

— Бездә дә шулай. әти-әни исән-саулар. Мин эштә, абый Ташкентка китте әле.

— Кайчан китте?

— Җомга кӨнне.

— Озаккамы?

— Бер атнага.

— Кайткач, безгә шалтыратыр әле, яме.

— Ярый, Фәридә апа. Хәл белергә генә шалтыраткан идем. Сау булыгыз.

— Сау бул, Айсылу.

12. — Алло! РӨстәм, исәнме!

— Сәлам!

— РӨстәм минем сиңа бер йомышым бар.

— Тыңлыйм.

— Миңа рюкзак кирәк иде.

— Ник?

— Мари урманына барабыз.

— Кайчан?

— Бу шимбәдә.

— Ярый, бирермен.

— Кайчан керим?

— БҮген кич керәсеңме?

— әйе.

— Ярый, мин Өйдә булам.

— Ярый, рәхмәт. Сау бул.

— Сау бул. КӨтәм.

13. — Алло!

— Алло!

— Аракчинога электричка кайчан китә?

— 10 сәгать 30 минутта.

— Рәхмәт.

14. — Алло!

— Тыңлыйм.

— МәскәҮгә билетларга заказ бирергә мӨмкинме?

— Кайсы кӨнгә?

— 21 нче апрельгә.

— Билетлар юк.

— Кайчанга бар?

— 30 нчы апрельгә бар.

— 30 нчы апрельгә 2 билет кирәк.

— Кайсы поездга?

— «Татарстан» поездына.

— Нинди билетлар: плацкартмы, купемы?

— Купега.

— Аскы урыннармы, Өскеме?

— МӨмкин булса, аскы урыннар кирәк иде.

— Берсе — аскы, икенчесе — Өске.

— Ярый.

— 27 апрельдә 14 сәгатьтә китерәчәкләр. Адресыгыз ничек?

— Сафиуллин урамы, 2 нче йорт, 41 фатир.

— Рәхмәт сезгә. Сау булыгыз.

Задание 1. Употребите частотные слова в разговоре по телефону.

Бу — это
шул — то
теге — тот
анда — там
монда — здесь
тегендә — там
шунда — там
әнә — вон
менә — вот

юк — нет
бар — есть
хәзер — сейчас
утыр — садись
тагын — еще
мә — на
мәгез — нате
акча — деньги

кыйбат (кыйммәт) — дорого, дорогой
очсыз — дешево, дешевой
әле — частица (-ка) после глаголов, выражающая просьбу

инде — частица после глаголов, выражающая просьбу

Задание 2. Вставьте нужные реплики.

а) — Алло!

— ......

— Хәерле кӨн!

— ......

— Гафу итегез, миңа директор кирәк иде.

— ......

— Ул кайчан була?

—......

— Сәгать дҮрттә шалтыратырга ярыймы?

— ......

— Рәхмәт. Сау булыгыз!

— Берни тҮгел. Сау булыгыз!

б) — Алло! Бу поликлиникамы?

— ......

— Өйгә табиб чакырырга ярыймы?

— ......

— Адресыбыз: Курчатов урамы, 6 йорт, 27 нче фатир. Яздыгызмы?

— ......

— Табиб кайчан булачак?

— ......

— Рәхмәт сезгә. Сау булыгыз!

— Берни тҮгел. Сау булыгыз!

Сау булыгыз!

Сезгә уңышлар, сәламәтлек, шатлык (радость) телим.

Урок сороковой

(Кырыгынчы дәрес)

— Исәнмесез!

— Хәерле кӨн!

Сегодняшний урок посвящается выражению временных отношений в татарском языке.

Временные отношения

Время действия, как мы видели выше, выражается глагольными формами времени — прошедшим, настоящим, будущим временами изъявительного наклонения. Кроме того, в татарском языке, как и в русском, есть формы деепричастий, которые активно употребляются для выражения временных отношений.

1. Деепричастия на **-гач/-гәч**, **-кач/-кәч** выражают действие, предшествующее основному действию в предложении и ставятся перед основным глаголом:

баргач әйтермен — когда пойду, скажу

килгәч кҮрерсең — придешь, увидешь

язгач кҮрсәт — напишешь, покажи

кайткач кер — вернешься, заходи

әйткәч эшлә — сказал, сделай.

Можно было бы перевести и как **«после того, как...»**

Посмотрим диалоги с этими деепричастиями:

*а) — Сания, **кайткач** безгә кер әле, яме!*

— Ярар.

*ә) — Камил, диплом эшен **яклагач**, безгә кунакка кил. КӨтәбез.*

— Килермен.

*б) — Врач **килгәч**, рецепт язсын. әйтерсең, улым, яме!*

— Ярар, әни.

*в) — Кыш **Җиткәч**, чаңгыда йӨрисеңме?*

— Вакыт булса йӨрим.

*г) — Китапны **укыгач**, миңа бирерсеңме?*

— Бирермен.

*д) — Кинодан **кайткач**, чәй эчәрбез.*

— Нәрсә белән?

— Өрек белән.

*е) — Җәй **Җиткәч**, урманга барабыз.*

— Урманда нәрсә бар?

— Җир Җиләге, кура Җиләге, каен Җиләге Җыярбыз.

Вы, наверное, заметили, что эта неличная форма глагола (то есть неспрягаемая по лицам) может употребляться и как сказуемое своеобразного придаточного предложения, и как сопутствующее основному глаголу-сказуемому обстоятельство времени.

2. Деепричастия на **-ып/-еп, -п** выражают так же действие, происходящее до действия основного глагола. Эта форма глагола также неличная, то есть по лицам не спрягается:

барып — идя, сходив

әйтеп — говоря, сказав

кайтып — возвращаясь, вернувшись

ашап — кушая, съев

эчеп — выпивая, выпив

язып — написав, записывая

сорап — спросив. спрашивая

а) — Син директорга кереп әйт. Мин ялга китәм диген.

— Ярар.

*ә) — Кибеткә **кереп**, пальто алдык.*

— Ничә сумга?

— Утыз меңгә.

— Ой-ой-ой!

*б) — Вокзалга **барып**, МәскәҮгә билет алдым.*

— Кайчан?

— Кичә?

— Билетлар бармы?

— Бар.

*в) — БҮген авылга **кайтып**, бәрәңге алдык.*

— Бәрәңге уңганмы (уродилась ли)?

— Шәп!

Попутно заметим, что чаще всего деепричастия на **-ып/-еп, -п,** являясь частью сложного глагольного сказуемого, употребляются для выражения основного действия, а последняя — личная форма — выражает степень протекания действия. На русский язык переводятся приставочными глаголами.

*Мин бу китапны **укып чыктым**.* (Я прочитал эту книгу).

*Син **әйтеп бетердеңме**?* (Ты кончил говорить?)

*Син миңа бу сҮзләрне **язып бир**.* (Ты запиши мне эти слова).

*Без авылга тиз **кайтып Җиттек**.* (Мы быстро доехали до деревни).

*Улым! Бу хатны **укып бир** әле.* (Сынок! Прочти мне это письмо).

3. Деепричастия на **-ганчы/-гәнче**, **-канчы/-кәнче** выражают действие, которое происходит после основного действия или ограничивает время основного действия:

барганчы әйттем — сказал до того, как идти

әйткәнче белдем — знал до того, как сказал

кҮргәнче сизмәдем — не почувствовал, пока не увидел

кайтканчы ышанмадым — не верил, пока не доехал

Поговорим, употребляя эти глагольные формы:

*а) — Сания, син, Өйгә **кайтканчы**, миңа телефоннан шалтырат әле, яме!*

— Сәгать ничәдә?

— Бер сәгатьтән.

— Ярар.

б) — Рәшидә, поезд ***килгәнче****, әйдә, кафега кереп, бер стакан кофе эчеп чыгыйк.*

— Кафе еракмы соң?

— Ерак тҮгел, якын.

— әйдә, киттек.

в) — Без авылга кайтып ***Җиткәнче****, яңгыр яуды.*

— Чыландыгызмы?

— Чыланмаган кая ул! (Как уж не промокнуть!)

г) — Сәлим, әниең ***кайтканчы****, Өйдә тәртипле генә утыр, яме. Мин хәзер эшкә китәм.*

— әти, әни кайчан кайта?

— Бер сәгатьтән.

— Ярар, әти.

4. Временные отношения выражаются и формами имени действия на **-у/-Ү**, *(бару, әйтҮ)* с послелогом ***белән*** (с):

Кояш чыгу белән, урманга киттек. (Как только взошло солнце, пошли в лес).

Поезд килҮ белән, тиз генә вагонга кердек. (Как только подошел поезд, мы быстро вошли в вагон).

Җәй ҖитҮ белән, авылга кайтабыз. (Как только наступит лето, поедем в деревню).

Вы, наверное, заметили, что при этом быстро передаются следующие друг за другом события:

а) — Марат, әниең ***кайту белән****, миңа шалтыратырсың әле.*

— Ярар, әти!

б) — Сәрия, Казанга ***килҮ белән****, университетка кереп чык. Мин сине кӨтәрмен.*

— Мин, вокзалга ***килҮ белән****, сиңа шалтыратырмын, яме, Камил.*

— Телефонымны хәтерлисеңме?

— әлбәттә. 76-41-76.

— ДӨрес тҮгел. Минем телефон — 76-41-78.

— Ярар, рәхмәт.

в) — Акча ***алу белән****, миңа телеграмма сук* (отправь).

— Хат кына язармын. Хәзер телеграмма кыйбат.

— Ярар, алайса.

г) — Дәресләр ***бетҮ белән****, кинога барыйк әле.*

— Кайсы кинотеатрга?

— «Татарстан»га.

— Анда нәрсә бара?

— Ниндидер бер Америка фильмы.

— Аңа бармыйк. «Идел» кинотеатрына китик.

— Ярый, киттек.

д) — Университетны ***тәмамлау белән****, Айдарны аспирантурага калдыралар.*

— әйе шул, ул яхшы укыды, фәнни фикерли (научно мыслит). *Шәп булган!*

5. Одновременные действия с основным глаголом-сказуемым выражает и форма причастия прошедшего времени на **-кан/-кән, -ган/-гән** с добавлением аффикса местно-временного падежа **-да/-дә**: кайтканда, киткәндә, барганда, кергәндә.

Эштән ***кайтканда****, безгә кереп чык әле.* (Когда будешь возвращаться с работы, заходи к нам).

Укытучы ***сӨйләгәндә*** *тыңлап утыр.* (Когда говорит учитель, сиди, слушай).

Кояш ***чыкканда****, урманда бик матур була.* (Когда восходит солнце, в лесу бывает очень красиво).

Теперь употребим эти формы в диалогах:

а) — Таң ***атканда****, әтәчләр кычкыра.*

— Кем әтәче икән?

— ГыйлаҖи бабайларныкы.

— Каян беләсең?

— Ул әтәч авылда бер генә.

б) — Яңгыр ***яуганда****, кайда тордыгыз?*

— Кибеткә кереп тордык.

в) — Университетта ***укыганда****, кайда яшәдегез?*

— Тулай торакта (обЪеҗитие).

— Кемнәр белән?

— Өченче курс кызлары белән.

г) — әминђ, бәрәңге ***утаганда*** (когда полоть будем)*, безгә кайтыгыз әле. Булышырсыз* (поможете).

— Ярар, кайтырбыз.

д) — Алмагач чәчәк ***атканда****, безнең бакча шундый матур була!*

— Ничә алмагачыгыз бар?

— Алтау (˝естеро).

е) — Имтиханнар ***тапшырганда****, кайда яшәдең?*

— Бер апаларда.

— Исеме ничек ул апаның?

— ГӨлнур апа.

— әйбәтме?

— Искиткеч (удивительно)!

Те же значения одновременности действия выражаются и прибавлением к причастиям прошедшего времени послеложных слов ***«чакта», «чагында», «вакытта», «вакытында*** (в то время)*»:*

а) — Алма Өлгергән ***чакта*** *бакчада бик матур була!*

— Бакчагыз зурмы?

— Зур. Унике сутый.

б) — Син ***килгән чагында****, без гел Өйдә булмыйбыз. Син якшәмбе кӨн кил әле безгә.*

— Кайчан?

— КӨндез. Өчпочмак та пешерербез. Кунып та китәрсең (Заодно и заночуешь).

— Ярар.

в) — әти больницада ***яткан вакытта****, туганнарыбыз, дусларыбыз бик ярдәм итте.*

— әтиегез озак яттымы соң?

— Озак. Ике ай.

— Терелдеме соң?

— Терелеп чыкты. Врачларга да рәхмәт инде. Тырыштылар.

г) — ***Эш вакытында*** *бер дә тыныч тҮгел. Кешеләр Һаман кереп торалар.*

— Безнең эш тыныч. Безнең учреждениегә кеше сирәк килә.

6. Следующие друг за другом действия выражаются при помощи причастий прошедшего времени в исходном падеже с добавлением послелога ***«соң*** (после)***»:***

әйткәннән соң — после того, как сказал

киткәннән соң — после того, как уехал

ашаганнан соң — после того, как покушал

белгәннән соң — после того, как узнал

Өйләнешкәннән соң — после того, как поженились.

Син киткәннән соң, әллә ничә ел Үтте. (После того, как ты ушел, прошло столько лет).

Теге профессор язганнан соң, тагын бер мәкалә басыла. (После того, как тот профессор написал, печатается еще одна статья).

А теперь поговорим:

а) — Армиядән ***кайтканнан соң,*** *мин укырга кердем.*

— Кая?

— Бизнес академиясенә.

ә) — Син кайчан кайттың?

— Эшне ***бетергәннән соң.***

б) — ***Ашаганнан соң,*** *авызыңны чайка* (прополощи), *яме, улым.*

— Ярар, әни.

в) — Урамда йӨреп ***кайтканнан соң,*** *тәмләп* (вкусно, приятно) *чәй эчик әле.*

— Нинди чәй салыйм?

— Цейлон чәе.

— Бик шәп!

7. Временные отношения с оттенком меры и степени выражаются нумеративами, то есть сочетанием числа и слов ***сәгать, тӨн, кӨн, тәҮлек, ай, атна, ел***. Эти слова вам знакомы.

Мин ***ике сәгатькә*** *кайттым.* (Я пришел на два часа).

Бу китапны ***бер атнага*** *биреп тор әле.* (Дай мне эту книгу на неделю).

Өч тәҮлектән *югалган песиебез кайтты.* (Через трое суток наша потерявшаяся кошка вернулась).

Без ***Өч елдан*** *очраштык.* (Мы встретились через три года).

Поговорим, употребляя эти сочетания.

а) — Ләйсән, ***ике сәгатьтән*** *миңа шалтырат әле.*

— Ярар.

ә) — Кәримә, сезне ***бер кӨнгә*** *командировкага Җибәрәбез, хәзерләнегез* (готовьтесь).

— Кая?

— Чиләбегә.

б) — Университетны кайчан тәмамлыйсың?

— Ике елдан.

в) — МәскәҮгә ничә кӨнгә барасың?

— Бер атнага.

— Кайчан кайтасың?

— Унынчы декабрьдә.

г) — ***Ике тӨн*** *йокламадым.*

— Ник?

— Башым авыртты.

— Даруың юкмыни?

— Даруым бар, ләкин ярдәм итмәде (нет помогло).

Вполне естественно, что при выражении временных отношений большую роль играют наречия времени: *иртән* (утром), *кӨндез* (днем), *кичен, кич белән* (вечером), *быел* (в этом году), *былтыр, узган ел* (в прошлом году), *кичә* (вчера), *берсекӨнгә* (послезавтра), *Өченче кӨн* (позавчера) и так далее. Эти слова позволяют выбирать и глаголы в той или иной временной форме.

На этом мы завершаем урок. Он был довольно большой и трудный. Но вы уже многое понимаете, можете немного говорить. Успехов вам!

Задание 1. Переведите диалоги.

1. — Алло, бу вокзалмы?

— Әйе.

— Казан-Мәскәү поезды кайчан килә?

— Иртәнге җидедә.

— Соңга калмыймы?

— Поезд вакытында киләчәк.

— Рәхмәт сезгә.

— Берни түгел.

Задание 2. Дайте ответы на вопросы.

1. — Гөлназ, син безгә кайчан киләсең?

— ---

— Эшең беткәч, миңа шалтыратырсыңмы?

— ---

— Сәгать ничәдә?

— --------------------------------

— Өйдән чыкканда, миңа әйтерсең. Мин сине трамвай тукталышында көтәрмен.

— ------------------------------

Уңышлар телим сезгә! Сау булыгыз!

Урок сорок первый

(Кырык беренче дәрес)

— Исәнмесез!

— Хәерле кӨн!

На сегодняшнем уроке мы будем знакомиться со средствами, выражающими значения желания, возможности и невозможности.

Как выразить желание?

1. Самым распространенным способом выражения желания является сочетание причастий будущего времени на **-асы/-әсе**, **-ыйсе/-исе** с добавлением аффиксов принадлежноости всех трех лиц единственного и множественного чисел и вспомогательного глагола ***«килә»*** (приходить, прийти). При этом могут употребляться в родительном падеже слова, выражающие субъект этого действия.

(минем) бар-асы-м килә — мне хочется идти
(синең) әйт-әсе-ң килә — тебе хочется сказать
(аның) аш(а)-ыйс-ы килә — ему хочется кушать
(безнең) кҮр-әсе-без килә — нам хочется видеть
(сезнең) кил-әсе-гез килә — вам хочется прийти

*(аларның) ал-асы-лары кил*ә — им хочется взять
Венераның эчәсе килә — Венере хочется пить
балаларның уйныйсы килә — детям хочется играть

-асы + кил-

единственное число				*множественное число*			
бар	-асы	-м		бар	-асы	-быз	
бар	-асы	-ң	+кил-	бар	-асы	-гыз	+ кил-
бар	-асы			бар	-асы	-лары	

-әсе + кил-

единственное число				*множественное число*			
әйт	-әсе	-м		әйт	-әсе	-без	
әйт	-әсе	-ң	+кил-	әйт	-әсе	-гез	+ кил-
әйт	-әсе			әйт	-әсе	-ләре	

-ыйсы + кил-

единственное число				*множественное число*			
ук(ы)	-ыйсы	-м		ук(ы)	-ыйсы	-быз	
ук(ы)	-ыйсы	-ң	+кил-	ук(ы)	-ыйсы	-гыз	+кил-
ук(ы)	-ыйсы			ук(ы)	-ыйсы	-лары	

-исе + кил-

единственное число				*множественное число*			
сөйл(ә)	-исе	-м		сөйл(ә)	-исе	-без	
сөйл(ә)	-исе	-ң	+кил-	сөйл(ә)	-исе	-гез	+кил-
сөйл(ә)	-исе			сөйл(ә)	-исе	-ләре	

Попробуем поговорить, употребляя эти формы:

*а) — Улым, **ашыйсың киләме**?*
— Килә шул, әни.
— Хәзер, улым, бераз гына көт инде.

*ә) — Синең кайсы мәктәптә **укыйсың килә**?*
— 131 мәктәптә.

*б) — Минем театрга **барасым килә**.*
— Кайсы театрга?
— Татар академия театрына.
*— Нинди спектакль **карыйсың килә**?*

— «Зәңгәр шәл»не.

в) — БҮген минем Һаман ***Җырлыйсым килә.***

— Ник икән?

— Никтер кҮңелем моңсу (грустно).

г) — Туңдырма ***ашыйсыгыз киләме?***

— Нәрсә соң ул?

— Хәзер мороженноены татарча шулай диләр.

д) — Безнеӊ авылда ***яшисебез килә.***

— ә минем шәҺәрдә ***яшисем килә.*** *Нишлик соң?*

2. Может быть, под влиянием русского языка стали употребляться и следующие формы для выражения желания:

Мин ***әйтергә телим.*** (Я хочу сказать).

Сез аны ***чакырырга телисезме?*** (Вы хотите его позвать)?

әни авылга ***кайтырга тели.*** (Мама хочет поехать в деревню).

Без Себергә ***китәргә телибез.*** (Мы хотим поехать в Сибирь).

Алар машина ***алырга телиләр.*** (Они хотят купить машину).

3. Сильное желание выражается при помощи причастий будущего времени на **-асы/-әсе**, **-ыйсы/-исе** + вспомогательный глагол **«иде»**:

Яшьлеккә кире ***кайтасы иде*** (возвратиться бы в молодость).

Язга хәтле ***яшисе иде*** (дожить бы до весны).

Туган якларга кайтып, яшьлек сукмаклары буйлап бер ***Үтәсе*** **иде** (вернувшись в родные края, пройтись бы по тропинкам юности)!

Иң беренче укытучыңны кҮреп, аның белән рәхәтләнеп бер ***сӨйләшәсе иде.*** (Увидеть бы самую первую учительницу и вдоволь наговориться бы с ней).

4. Желание выражается формой желательного наклонения, имеющего в татарском языке только 1 лицо единственного и множественного чисел:

бар-ый-м (пойду-ка) *бар-ый-к* (пойдем-ка)
ярат-ый-м (полюблю-ка) *ярат-ый-к* (полюбим-ка)
кар(а)-ый-м (посмотрю-ка) *кар(а)-ый-к* (посмотрим-ка)
әйт-и-м (скажу-ка) *әйт-и-к* (скажем-ка)
кер-и-м (зайду-ка) *кер-и-к* (зайдем-ка)
сӨй-и-м (полюблю-ка) *сӨй-и-к* (полюбим-ка)

Есть такая красивая песня «*Керим әле урманнарга*» («Пойду-ка в леса»), где имеются такие строки:

Керим әле *урманнарга,*
Урманнар арасына.
СӨйлим әле *серләремне*
Сандугач баласына.

Конечно же, вы сможете перевести слова этой песни, пользуясь татарско-русским словарем.

Поговорим по-татарски:

а) — Камил, мин сезгә бҮген кич ***кереп чыгыйм*** *әле. Йомыш бар иде.*

— Нинди йомыш?

— Миңа бер китап кирәк иде. Синдә бар дип уйлыйм.

— Нинди китап?

— Гумилевның «От Руси к России» дигән китабы.

— Миндә юк шул, РӨстәм.

б) — Рәйсә, синең алкаңны ***карыйм әле.***

— Мә.

— Нинди матур! Кем бҮләк итте?

— Кем бҮләк итсен инде миңа! Үзем сатып алдым.

в) — Улым, кҮлмәгеңнең сәдәфе (пуговица) *тӨшкән,* ***тагып бирим әле*** (пришью-ка).

— Мә, әни, тиз бул, яме. Соңга калам.

— Хәзер, улым.

г) — Сиңа бу китапны ***бҮләк итим әле****, яме!*

— ә Үзеңә?

— Үземнеке бар.

— Рәхмәт!

д) — Татарлар Җыелганда, табында бер Җырны Һаман ишетәм.

— Ничек?

— Болай:

***Җырлыйк** әле, **Җырлыйк** әле,*
***Җырлыйк** әле, иптәшләр.*
Иптәшләр Үзебезнеке,
Бәлки, гаеп итмәсләр.
— ә мин тагын берне беләм:
***Җырлыйк** әле, **Җырлыйк** әле,*
***Җырлыйк** әле икене.*
Җырламас идек икене,
Сез дусларым сӨйкемле.

5. Желание может выражаться сочетанием инфинитива на **-ырга/-ергә**, **-рга/-ргә** и вспомогательного глагола ***«иде»:***

бар-ырга иде — пойти бы
яз-арга иде — написать бы
әйт-ергә иде — сказать бы
аша-рга иде — покушать бы
очраш-ырга иде — встретиться бы

Поговорим немного:

*а) — И-и-и, Галия, безнең группада укыган дуслар белән **очрашырга иде**!*

— Кемнәрне кҮрәсең килә?

— Барысын да!

— Шулай да?

— Салихны, Равилне, Разыяны, Камилне...

— Тагын?

— Тагынмы? Үзең беләсең...

— әйе шул, беләм.

*б) — **Кайтырга иде** авылга, **барырга иде** имәнлеккә* (дубняк), ***Җыярга иде** Җиләк!*

— ә нәрсә комачаулый?

— Тизрәк Җәй Җитсен иде. Балалар белән кайтырбыз әле.

*в) — **КҮрергә иде** шул язучыны, **сӨйләшергә иде** Үзе белән!*

— Ник?

— Минем тормышымны ул каян белә икән?

— Ничек? Синең тормышыңны?

— Ул язучы нәкъ минем тормышымны язган.

— Шулаймыни?

г) — Яңадан сабый (кечкенә) ***бала булырга иде!***

— Ник инде?

— Кечкенә баланың бер кайгысы юк, борчулары юк.

— Алай мӨмкин тҮгел шул.

— әйе шул...

6. Желание может выражаться и формами глагола условного наклонения, иногда в сочетании со вспомогательными глаголами и соответствующей интонацией:

Их, шул вакытта минем киңәшчем ***булса!*** (Эх, был бы тогда у меня советчик!)

Тизрәк язлар ***Җитсә иде!*** (Скорее бы весна пришла!)

БҮген кинога ***бармасагыз да була*** (можно сегодня и не пойти в кино).

Немного диалогов с этими формами:

а) — Шул вакытта син булсаң...

— Нәрсә эшләр идең?

— Ялгышмаган булыр идем.

б) — МӨнир, тизрәк әни кайтса иде инде, әйеме?

— әйе шул. әни тәмле ботка ***пешерер иде.***

— Өчпочмак та!

— Кыстыбый да!

— Аш та!

— әйе шул!

в) — БҮген телевизорны ***карамасаң да була.***

— Ник?

— Программада бер дә кызык әйбер юк.

г) — БҮген кибеткә ***бармасам да була.***

— әйдә, барыйк инде!

— Юк, бармыйм. Катык-сӨт бар, икмәк бар, ит бар.

— ә мин киттем.

7. Желание может быть выражено и добавлением к повелительному наклонению II, III лица единственного и множественного чисел (килсен/нәр/, барсын/нар/) вспомогательного глагола ***«иде»*:**

*а) — әни, Рәсимә безгә **килсен иде**, әйеме?*

— Үзеннән сора. Киләсе киләме соң?

— Ярар.

*б) — И-и-и, Хәлимә абыстай, безгә дә ходай бәхет **бирсен иде**!*

— Шулай булсын иде, Тәнзилә.

*в) — Сезнең дә теләкләрегез **тормышка ашсын иде**!* (Пусть претворятся в жизнь ва˝и ؤелания!)

— Амин, Хәбирә абыстай!

*г) — Бар идең Ык буена, **тот идең** балык, **Җый идең** Җиләк!*

— Ник бармыйсың соң?

— Хәзер Ык андый тҮгел шул!

Сау булыгыз!

Сезгә татар телен ӨйрәнҮдә зур уңышлар телим.

Урок сорок второй

(Кырык икенче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн!

Сегодня мы изучаем формы выражения возможности и невозможности.

Возможно или невозможно?

1. Возможность или невозможность выражается словами ***«ярый»*** (ладно, годится), ***«мӨмкин»*** (можно) чаще в сочетании с инфинитивом:

а) — Керергә ярыймы?
— Ярый (ярамый).
б) — әйтергә мӨмкинме?
— МӨмкин (тҮгел).

2. Инфинитив и деепричастия на **-ып/-еп**, **-п** в сочетании со вспомогательным глаголом ***«була»*** (быть в значении можно) выражает возможность или невозможность:

а) — Бу китапны ***алырга буламы****?*
— Була (булмый).

*б) — Сезне **чакырырга буламы**?*
— әлбәттә.
*в) — БҮген стадионга **килеп буламы**?*
— БҮген килеп булмый шул.
*г) — Бу ишекне **ачып буламы**?*
— Ачып була, ләкин бик авыр.
*д) — Бу борынгы китапны **укып буламы**?*
*— Мин укый алмыйм. Ләкин белгечләр **укый ала**.*
— Кемгә әйтим икән?
*— Бездә бер яшь галим бар. Ул **укый алыр.***
— Рәхмәт.

3. Сочетания деепричастий на **-а/-ә**, **-ый**, **-и** со вспомогательными глаголами ***«ал»*** (в значении «могу», «в состоянии»), ***«бел»*** (знать) выражают возможность или невозможность действия, при этом самостоятельный глагол в форме деепричастия не меняется, меняется вспомогательный глагол в различных лицах и временах: *Мин укый алдым. — Я сумел прочитать. Ул укый ала. — Она может прочитать. Син укый алырсың. — Ты сумеешь прочитать.*

Единственное число

Мин	бара	алам (алдым, алачакмын, алырмын)
	килә	алам (алдым, алачакмын, алырмын)
	укый	алам (алдым, алачакмын, алырмын)
	сөйли	алам (алдым, алачакмын, алырмын)
Син	бара	аласың (алдың, алачаксың, алырсың)
	килә	аласың (алдың, алачаксың, алырсың)
	укый	аласың (алдың, алачаксың, алырсың)
	сөйли	аласың (алдың, алачаксың, алырсың)
Ул	бара	ала (алды, алачак, алыр)
	килә	ала (алды, алачак, алыр)
	укый	ала (алды, алачак, алыр)
	сөйли	ала (алды, алачак, алыр)

Множественное число

Без	бара	алабыз (алдык, алачакбыз, алырбыз)
	керә	алабыз (алдык, алачакбыз, алырбыз)
	укый	алабыз (алдык, алачакбыз, алырбыз)
	сөйли	алабыз (алдык, алачакбыз, алырбыз)
Сез	бара	аласыз (алдыгыз, алачаксыз, алырсыз)
	керә	аласыз (алдыгыз, алачаксыз, алырсыз)
	укый	аласыз (алдыгыз, алачаксыз, алырсыз)
	сөйли	аласыз (алдыгыз, алачаксыз, алырсыз)
Алар	бара	алалар (алдылар, алачаклар, алырлар)
	керә	алалар (алдылар, алачаклар, алырлар)
	укый	алалар (алдылар, алачаклар, алырлар)
	сөйли	алалар (алдылар, алачаклар, алырлар)

*а) — Син анда **керә алдыңмы**?*
— әйе.
*б) — Син минем телеграмманы **укый алдыңмы**?*
*— Юк, **укый алмадым**.*
*в) — Камил, син ТӨркиягә **бара алдыңмы**?*
— Бардым.
— Ничә кӨнгә?
— Бер атнага.
*г) — Сез ул хатны безгә **бирә аласызмы**?*
*— Юк, **бирә алмыйм**.*
*д) — Улыгыз **сӨйләшә беләме**?*
— әйе. КҮптән сӨйләшә инде.
— Нинди сҮзләр белә?
— әни, әти, әби, бабай, мәми, маэмай, песи, тәти...
*е) — Син ул Җырны **Җырлый беләсеңме**?*
— Сез ярдәм итсәгез, беләм.
*ж) — Сез рәсем **ясый беләсезме**, Мансур абый?*
— РӨстәм энем, мин рәссам тҮгел бит. Мин табиб.
*з) — Кәримә апа, сез гӨбәдия **пешерә беләсез бит**. Мине дә Өйрәтегез әле.*
— Карап тор, АйгӨл. Өйрәнерсең.
— Рәхмәт, Кәримә апа.

Невозможность выражается добавлением аффикса отрицания **-ма/-мә/-м**:

1. — Гафу итегез, мин билгеләнгән сәгатькә килеп Җитә алмадым (не сумел, не смог приехать).

— Берни тҮгел.

2. — «Тасма» ак□ионерлык |әмгыяте (ак.ионерное обѝество) *кайда икән, әйтегез әле?*

*— Мин **әйтә алмыйм** шул* (не могу сказать).

— Гафу итегез.

*3. — Сәфәр, син **Җырлый беләсеңме*** (умеёь петь)?

*— Юк, мин **Җырлый белмим**. Менә Сәрия **Җырлый белә**. Җырла, Сәрия.*

В конце урока мы даем вам стихотворение Дэрдменда — талантливого татарского поэта начала XX века «Кораб» («Корабль»). Постарайтесь при помощи словаря понять стихотворение и выучить наизусть.

Дәрдмәнд

Кораб

Шаулый диңгез...
Җил Өрәдер...
Җилкәнен киргән кораб!

ТӨн вә кӨндез
Ул йӨрәдер:
Юл бара ят ил карап...

Чыкты Җилләр,
Купты тулкын —
Ил корабын Җил сӨрә!..

Кайсы юллар,
Нинди упкын
Тарта безне Җан сорап?!..

Займемся немного переводом прозаического текста. Это — отрывок из рассказа мастера современной татарской прозы Амирхана Еники «Медный колокольчик».

«Мине кҮргәч, абзыкай гаҖәпләнҮеннән кычкырып дәшә куйды:

— Пәрәмәч, син кайдан?

— ДәҮләкәннән, — дим мин, авызны ерып.

— Ничек килдең, Үзең генәме?

— Үзем генә. Рәхмәтулла абзыйга утырып килдем.

— Шулаймыни? Кара син! Һе, кунакка кайттым диген... ә без менә Абзанга чыгып китәргә торабыз.

Мин ни әйтергә белмим. Ни»мәтулла абзыкай озак уйлап тора торган кеше тҮгел иде. Ул шунда ук Җиңгәчәйгә карап әйтә куйды:

— Син! Шәкертне Үзебездән калдырмыйк.

— Теләсә, — диде Җиңгәчәй.

— Безнең белән барасыңмы, бәбкәм?

— Кая соң?..

— Абзанга инде... Туйга барабыз.

— Туйга?! Белмим шул, — дидем мин, шактый икеләнеп.

— Йә, нәстә тагын «белмим». Барабыз, вәссәлам! Туйдан тукмак та калмый...»

В этом отрывке есть, наверное, незнакомые слова:

абзыкай — дяденька

гаҖәпләнҮеннән — от удивления

кычкырып дәшә куйды — громко сказал

пәрәмәч — междометие, выражающее удивление (переносное значение слова)

авызны ерып — улыбаясь во весь рот

Җиңгәчәй — сношенька

бәбкәм — букв. гусенок, употребляется в значении «дитя мое»

икеләнеп — сомневаясь

туйга — на свадьбу

нәстә — диалектное от «*нәрсә*».

Туйдан тукмак та калмый — пословица: на свадьбу не может не прийти и толкушка.

Сау булыгыз! Уңышлар сезгә!

Урок сорок третий

(Кырык Өченче дәрес)

— Исәнмесез, кадерле дуслар!

— Хәерле кӨн!

Наш сегодняшний урок посвящен изучению парных слов, которых очень много в татарском языке и которые составляют его специфику. Затем мы перейдем к формам выражения пространственных отношений.

Парные слова в татарском языке

Парные слова в татарском языке образуются несколькими способами.

1. Два близких по значению слова — синонимы, употребляясь вместе, выражают одно целое значение, часто собирательное.

Примеры:

дус-иш (друг + подобный) = друзья

туган-тумача (родственник + родня) = родственники

апалы-сеңелле (сестрой + с сестренкой) = сестры

хатын-кыз (женщина + девушка) = женщины

явым-тӨшем (осадки + осадки) = осадки

урын-Җир (место + земля) = постель

Җиләк-Җимеш (ягода + плод) = фрукты
язу-сызу (писать + чертить) = писание
ару-талу (уставать + уставать) = усталость
ипи-тоз (хлеб + соль) = хлеб да соль; угощение
кадер-хӨрмәт (цена + уважение) = почет
якын-тирә (близко + вокруг) = окрестность
кайгы-хәсрәт (горе + горесть) = горести

Простое повторение слов также образует парное слово:
рәт-рәт (рядами)
саф-саф (колоннами, шеренгами)
буй-буй (полосатый)

К этому же разряду относятся и парные числительные, выражающие приблизительность:
ике-Өч (два-три)
сигез-тугыз (восемь-девять)
ун-унбиш (десять-пятнадцать)
утыз-кырык (тридцать-сорок)
илле-алтмыш (пятьдесят-шестьдесят)
ике йӨз-Өч йӨз (сотни две-три)
Өч мең-дYрт мең (тысяч три-четыре)

Так как в живой речи употребляется очень много парных слов, поговорим по-татарски:

а) — БYген минем туган кӨнем. Безгә кунакка килегез.

— Рәхмәт. Сине туган кӨнең белән котлыйм. Кемнәр килә?

*— **Дус-ишләр** килә. **Туган-тумача** килә.*

*— Булышырга **хатын-кыз** бармы соң?*

*— Бар. **Апалы-сеңелле** Галия апа белән Ләйсән килә.*

— Ярар, тагын бер кат рәхмәт сиңа. Без килербез. Сау бул!

*б) — Быел бакчада **Җиләк-Җимеш** бик кYп булды.*

— Компот кайнаттыңмы?

— Варенье да, компот та кайнаттым (сварила). ***Савыт-саба*** *азрак иде шул дачада. Авыррак булды. Шикәр дә аз иде.*

*в) — Быел **явым-тӨшем** кYп булды.*

— әйе, бездә дә шулай. ***Җиләк-Җимеш*** *тә уңды. Тик бездә* ***Җил-давыл*** (буря) *булып, куакларны сындырды* (сломал кусты).

— Бездә ***иртә-кич*** *Һаман яңгыр явып торды.*

г) — Мәрзия апа, әйдә базарга барыйк әле.

— Нәрсә кирәк?

— ***Кирәк-ярак*** (нужные вещи) *кҮп инде.* ***Вак-тӨяк*** (мелочи) *әйберләр кирәк.*

2. Два противоположных по смыслу слова — антонимы — составляют парное слово.

Например:

ата-ана (отец + мать) = родители
яше-карты (молодой + старый) = стар и млад
олысы-кечесе — и стар и млад
иртә-кич (утро + вечер) = утром и вечером
кӨн-тӨн (день + ночь) = днем и ночью, день и ночь
ирле-хатынлы (муж + жена) = супруги, пара
юк-бар (нет + есть) = ерунда
чиле-пешле (сырой + вареный) = всмятку
килем-китем (приезд + отъезд) = гости
аллы-артлы — друг за другом
ачлы-туклы — впроголодь
әби-бабайлар — предки
егетләр-кызлар — молодежь
ишекле-тҮрле — туда-сюда
утка-суга — в огонь и воду
уңлы-суллы — и справа и слева
килем-китем — гости.

Попробуем употребить их в речи.

а) — ***Ата-анаң*** *исәнме соң?*

— Исәннәр.

— Кайда яшиләр?

— Авылда.

— ***Туган-тумачаң*** *бармы соң?*

— Авылда бар, монда юк. Без монда ***апалы-сеңелле*** *килдек.*

— Алай икән...

б) — БҮген бәлешем ***чиле-пешле*** *булган.*

— Ник?

— Мич кызмаган булган.

— әйдә, духовкага куйыйк.

— Шулай итәрбез ахры (кажется).

в) — Бу арада ***килем-китем*** *кҮп булды.*

— Кемнәр килде соң?

— ***Ирле-хатынлы*** *Галимовлар килде,* ***аталы-кызлы*** *Суфиевлар килде,* ***туган-тумача*** *Җыелды.*

— ***КӨн-тӨн*** *пешергәнсең инде.*

— әйе шул. Бик арыдым.

3. Парные слова могут состоять из двух частей, первая из которых может употребляться самостоятельно, а вторая является устаревшим или некоторым бессмысленным фактическим повторением первого слова:

савыт-саба (посуда + сосуд для хранения кумыса) = посуда

малай-шалай (мальчишки)

тимер-томыр (железяки)

артык-портык (лишнее)

тиле-миле (придурковатый)

эңгер-меңгер (сумерки)

аз-маз (немного)

кҮрше-кҮлән (соседи)

Посмотрим, как они употребляются в речи.

а) — әни, бҮген кунаклар килә. ***Савыт-саба*** *Җитәрме икән безнең?*

— Җитәр, кызым. Җитмәсә, ***кҮрше-кҮләннән*** *алырбыз. Кызым, коридордагы* ***артык-портык*** *әйберләрне Җыештырып куй әле, яме.*

— Ярар, әни.

б) — Ай, тәрәзә ватылды!

— Нәрсә булды?

— Урамда ***малай-шалайлар*** *футбол уйныйлар иде. Туп тәрәзәгә тиде. Нишлик инде?*

— ***Аз-маз*** *такта бар. Каплап торыйк* (прикроем).

в) — Сездә ***тимер-томыр*** *юкмы, абый?*

— Ник кирәк?

— Мәктәпкә алып килергә әйтелләр.

— Бар, хәзер кҮрсәтәм. Бу ярыймы?

— Ярый, абый, ярый.

г) — Алар кайчан кайтты?

— ***Эңгер-меңгер*** *иде инде.*

— Озак йӨргәннәр.

д) — Мәдинә әби, бҮген безгә килегез әле.

— Нәрсә була, кызым?

— ***Карчык-корчыклар*** (бабушки) *килә. Ураза вакытында авыз ачтырыйм дим* (разговеть).

— Ярар, кызым, килермен.

4. Компоненты парных слов в отдельности самостоятельно уже не выражают значений и употребляются только вместе:

ыгы-зыгы (суматоха),

ыбыр-чыбыр (мелкий, незначительный),

әкәм-тӨкем (улитка).

Поговорим, употребляя эти слова.

а) — БҮген, бездә иртәдән бирле ***ыгы-зыгы****.*

— Нәрсә булган?

— Иртәгә Финляндиядән әнинең туганнары килә. Шуларны каршы алырга әзерләнәбез.

б) — Балык кҮп тоттыңмы?

— Юк, гел ***ыбыр-чыбыр*** *шунда.*

в) — Безнең бакчада ***әкәм-тӨкәм*** *кҮп. Виктория Җиләген ашый.*

— Сездә юештер, дымлыдыр.

— Шулайрак шул. Сездә юкмыни?

— Бездә дә ***әкәм-тӨкәм*** *бар иде. Пычкы чҮбе* (опилки) *салдык та бетте.*

А теперь прочтите текст. Это отрывок из поэмы «Шурале» Г.Тукая. Дается в переводе Р.Бухараева. Все ли слова вам по-

нятны? Найдите парные слова. Если они не понятны, посмотрите их значение в «Татарско-русском словаре».

ШҮрәле

III.

Билгеле, бу кап-кара урманда Һәр ерткыч та бар,
Юк тҮгел аю, бҮре; тӨлке — ҖиҺан корткыч та бар.
Һәм дә бар монда куян, әрлән, тиен, йомран, поши,
Очрата аучы булып урманда кҮп йӨргән кеше.
Бик куе булганга, монда Җен-пәриләр бар диләр,
ТӨрле албасты, убырлар, шҮрәлеләр бар диләр.
Һич гаҖәп юк, булса булыр, — бик калын, бик кҮп бит ул:
КҮктә ни булмас дисең, — очсыз-кырыйсыз кҮк бит ул...

IV.

Шул турыда аз гына — биш-алты сҮз сӨйлим әле,
Гадәтемчә аз гына Җырлыйм әле, кӨйлим әле.
Бик матур бер айлы кичтә бу авылның бер Җегет
Киткән урманга утынга ялгызы бер ат Җигеп.
Тиз барып Җиткән Җегет, эшкә тотынган баргач ук,
Кисә башлаган утынны балта берлән тук та тук!
Җәйге тӨннең гадәтенчә, тӨн бераз салкын икән;
Барча кош-корт йоклаган булганга, урман тын икән.
Шундый тын, яхшы Һавада безнең утынчы исә
Алны-артны, уңны-сулны белмичә утын кисә/.../

Проверьте, правильно ли вы нашли парные слова?

Җен-пәриләр (джин + пери) — нечистая сила,

очсыз-кырыйсыз (бесконечный + бескрайний) — безграничный,

биш-алты (пять + шесть) — пять-шесть,

кош-корт (птица +черви) — птицы,

алны-артны (впереди + сзади) белмичә — не замечая, что впереди — сзади,

уңны-сулны (правый + левый) белмичә — не замечая, что справа, что слева.

Проверьте свои знания по переводу.

III.

Говорят, в лесах дремучих зверя разного не счесть:
волки есть и есть медведи, лис-разбойник рыжий есть.
Еж и заяц, лось и белка попадаются в лесу;
То ли встретишь, как походишь день с ружьишком на весу!
Говорят ведь, в темной чаще, в непролазной хвойной мгле
нечисть водится лесная — албасты и шурале.
Мудрено ль, конца и края заповедной пуще нет:
не такими чудесами удивлял нас белый свет!

IV.

Вот об этом два-три слова, коль позвольте, я скажу,
вязь узорную созвучий по привычке вам свяжу.
Лунным вечерком чудесным юный парень из села
по дрова поехал — в чащу путь-дорога завела.
На поляну он заехал, тотчас поднял в чаще стук:
стал заваливать лесину — топоришком тук да тук!
Как случается обычно, ночь прохладною была,
пташки-мошки замолчали, тишина в лесу легла.
Месяц, тени на поляне, только парень делу рад,
Позабыл где лево-право, щепки в сторону летят! /.../

Задание 1. Поставьте к следующим словам их пару, образуя парные слова.

җиләк — ?	кадер — ?
туган — ?	ата — ?
хатын — ?	иртә — ?
дус — ?	көн — ?
явым — ?	юк — ?
ипи — ?	савыт — ?

Слова для выбора: тумача, кыз, иш, хөрмәт, тоз, җимеш, саба, ана, төн, кич, бар, төшем.

Задание 2. Составьте с полученными парными словами предложения.

Сау булыгыз!

Урок сорок четвертый

(Кырык дҮртенче дәрес)

Исәнмесез! Хәерле кӨннәр Сезгә!

Сегодня мы будем изучать формы, которые выражают место, расположение предметов, явлений в пространстве.

Выражение пространственных отношений

I. Наиболее часто эти отношения места выражаются словами в направительном, исходном и местно-временном падежах. Помните, мы с вами проходили падежные формы. Поговорим, употребляя слова с этими аффиксами.

*1. — Мин бҮген **Азнакайга** барам.*

— Автобус беләнме?

*— Юк. **БӨгелмәгә** хәтле самолет белән очам.*

*2. — Сез **эштән** кайчан чыгасыз?*

*— Кичке 6 да чыгам. **Шунда** мине кӨтеп торыгыз.*

— Ярый.

*3. — Миңа **Америкадан** хат килде.*

— Кем язган?

*— Бер профессор. Без аның белән Җәй кӨне БӨтендӨнья татар **корылтаенда** танышкан идек.*

4. —*Син бу китапны* ***кайдан*** *алдың?*

— ***Китапханәдән.***

— *Кайчан?*

— *Кичә.*

— *Миңа да биреп торырсың әле, яме?*

— *Ярар.*

5. — *Без бҮген* ***концертка*** *барабыз.*

— ***Кайда*** *була?*

— *Академия* ***театрында.***

— *Кем Җырлый?*

— *ИлҺам Шакиров.*

— *Синдә артык билет юкмы?*

— *Юк шул.*

II. Пространственные отношения выражаются **наречиями места**, словами ***әнә, менә***:

аста — внизу
Өстә — наверху
уртада — в середине
югарыда — наверху
алда — впереди
артта — позади
алдан — спереди
арттан — сзади
астан — снизу
Өстән — сверху
югарыдан — сверху
биектә — высоко
ерак — далеко
еракта — вдалеке
ерактан — издалека
якын — близко
якында — вблизи
монда — здесь
тегендә — там
биредә — здесь
әнә — вон
менә — вот

III. Пространственные значения выражаются сочетаниями имени и вспомогательных имен в различных падежах в функции послеложных слов. Помните?

Өстәл астында — под столом
Өстәл Өстендә — на столе
Өстәл астыннан — из-под стола
Өстәл Өстеннән — со стола
бҮлмә уртасында — в середине комнаты

егетләр алдында — перед парнями
машина артында — за машиной
Өй янында — около дома
су буенда — у воды
кҮл буенда — у озера
тау башында — на горе
Өй артында — за домом
синең алдыңнан — впереди тебя
аның алдыннан — впереди него
минем артта — за мной
минем янда — около меня
синең янда — около тебя и т.д.

Задание 1. Поставьте вспомогательные имена в том или ином падеже.

БҮлмә ... зур Өстәл бар.
Ай ... конференция була.
Өй ... бер машина тора.
Машина ... минем дустым.
Елга ... балалар уйныйлар.
Минем ... бер кеше килде.
Казан ... бер самолет оча.
Өстәл ... уенчыклар ята.
Без тау ... менәбез.
Синең ... кем бар?

Слова для выбора: *артында, янга, башында, уртасында, яныңда, буенда, Өстендә, астында, эчендә, башына.*

Есть такая народная плясовая песня — «*әнисә*». Там очень много вышеуказанных форм. Попробуйте ее перевести:

әнисә

Тыпыр-тыпыр биергә
Тимер идәннәр кирәк.
Тимер ***идәннәр Өстенә***
Хәтфә паласлар кирәк.

Хәтфә ***паласлар Өстенә***
Имән Өстәлләр кирәк.
Имән ***Өстәлләр Өстенә***
КӨмеш табаклар кирәк.
КӨмеш ***табаклар эченә***
ХӨрмә Җимешләр кирәк.
ХӨрмә Җимешләр ашарга
Алтын кашыклар кирәк.
Алтын кашыклар тотарга
Кара кашлы кыз кирәк.
Кара кашлы ***кыз каршына***
Батыр егетләр кирәк.

ǀадание 2. ǀместо точек поставьте слова или словосочетания.
1. ... бер егет басып тора.
2. ... бик салкын.
3. Без ... килдек.
4. Сез ... очраˇачаксыз.
5. Алар ... яхˇы сөйләˇәләр.
6. ﻙа китап ... ята.
7. Сөембикә манарасы ... күренә

На этом завершаем наш урок.
Сау булыгыз!

Урок сорок пятый

(Кырык бишенче дәрес)

— Исәнмесез!

Наши уроки приближаются к завершению. Сегодня мы еще раз познакомимся с тюркскими (в том числе и с татарскими) заимствованиями в русском языке. Эти слова в основном вам понятны, вы их часто употребляете. Однако, может быть, вы не задумывались над их заимствованным характером. Для этого урока мы пригласили известного специалиста по данной проблеме, доцента филологического факультета, проректора Казанского государственного университета **К.ذ.Галиуллина**.

— Камиль Рахимович! С какого времени начинаются тюрко-славянские языковые взаимосвязи?

— Связи эти очень древние. По утверждениям ученых-специалистов, они начинаются с IV века, со времен Великого переселения народов.

— Что вы понимаете под словом «тюркизм»?

— В нашем понимании, тюркизм — это заимствования, пришедшие в русский язык из тюркских или через тюркские языки.

— Среди них много и татарских слов?

— Естественно. Ведь татарский — один из крупных тюркских языков, а также теснее других контактировавший с русским языком.

— Не смогли бы вы назвать самые древние тюркизмы в русском языке?

— Вот несколько таких слов: **книга, сапог, шатер, боярин, жемчуг, лошадь...**

— Каковы причины заимствований?

— Причины были самые различные. Это и экономические, и политические, и хозяйственные, и бытовые, и культурные, и брачные, и литературные (позднее)...

— Вам близка позиция Олжаса Сулейманова в книге «Аз и Я» в вопросе о тюркских заимствованиях в славянских языках?

— Да, теперь уже мало кто сомневается в том, что «Слово о полку Игореве» было написано человеком, прекрасно знающим тюркский и славянский языки. Вопрос о существовании половецко-славянского двуязычия также признан многими исследователями. Весьма интересно, мы многие годы представляли тюрко-славянскую (русскую) историю только как историю войн народов друг с другом. Но ведь народы и племена жили рядом. Они не только воевали, они жили в соседстве, имели определенный уклад жизни, осуществляли хозяйственный обмен, составляли союзы. В результате чего появились и заимствования.

— Каким путем проникали тюркские заимствования?

— В основном, через речь.

— Имеются ли тюркизмы в памятниках русского языка более раннего периода?

— Ранние памятники носили религиозный характер, и поэтому там их очень мало. Начиная с XV века, их количество постепенно увеличивается. Особенно их много в памятниках делового характера — таможенных книгах, писцовых книгах, духовных грамотах, описаниях путешествий и так далее. Кстати, знаменитый Афанасий Никитин прекрасно знал тюркские языки, и в его записках имеются не только отдельные слова, но и целые предложения, состоящие из тюркских слов.

— Насколько велико число тюркизмов в современном русском литературном языке?

— В известном словаре Е.Н.Шиповой «Тюркизмы в русском языке» приведено около 1700 тюркизмов. Среди тюркизмов имеется еще большое количество таких, которые употребляются только в различных говорах и диалектах русского языка, которые близко контактировали с тюркскими языками.

— Камиль Рахимович, можно ли определить тематику тюркских заимствований?

— Наибольшее количество заимствований относится к быту, хозяйственному укладу, животному и растительному миру.

— Известно, что очень многие названия одежды в русском языке заимствованы из тюркских...

— Мы даже шутя говорим, что русского человека можно одеть во все тюркское. Это ***армяк, башлык, бишмет, бахрома, епанча, карман, кафтан, колпак, кушак, сарафан, малахай, тулуп, чулок, штаны, халат, чоботы, чекмень, кайма, тесьма, шаровары, фата, папаха, кисет, зипун*** и т.д.

— От одежды, видимо, перейдем к тканям?

— Да, названий тканей также много: ***атлас, бязь, кисея, кумач, войлок, кармазин, миткаль, парча, сафьян*** и другие.

— Камиль Рахимович, ведь известно немало тюркских названий драгоценных камней и украшений?

— Верно, давайте назовем некоторые из них: ***алмаз, бирюза, изумруд, жемчуг, лал, яшма, серьги, бусы...***

— Вы сказали, тюркизмов много и среди названий животных, птиц, насекомых...

— Действительно, вот примеры: ***аргамак, архар, байбак, баклан, барс, бурундук, кабан, кабарга, кулан, корсак, беркут, слон, тушкан (-чик), сазан, сайгак, мамонт, обезьяна, саранча, севрюга, таракан, шакал, марал, тарпан, сурок*** и т.д.

— Верно ли, что в русском языке огромное количество слов — тюркизмов, выражающих понятия животноводства, в особенности — коневодства?

— Да. Например, названия мастей лошадей в русском языке происходят из тюркских языков. Посмотрите сами: ***буланый, бурый, игреневый, караковый, мухортый, саврасый, каурый, карий, чалый, чубарый.***

— Кстати, татарское «ал» (розовый) в русском языке звучит как «алый» в значении ярко-красный.

— Именно так!

— Камиль Рахимович, и среди слов, относящихся к растительному миру, встречаются тюркизмы. Мы порой и не задумываемся об этом.

— Они происходят от различных слов тюркского и восточного происхождения. Вот некоторые из них: ***айва, аир, алыча, арбуз, баклажан, инжир, кабачок, карагач, кендырь, камыш, кавун, урюк, хурма, кизил, ковыль, куга, кукуруза, кунжут, кура, курай, мушмула, ревень, саксаул, таволга, тал(-ьник), тут, хмель, фундук.***

— Давайте перейдем к посуде, к орудиям труда. Ведь такие тюркизмы тоже есть в русском языке?

— Перечислю вот такие: ***бадья, кузов, лохань, баклага, стакан, таган, таз, шайка, чугун.*** Кроме того, названия многих орудий труда также пришли из тюркских языков: ***кирка, кетмень, кинжал, кочерга, бурав, наждак, утюг, терпуг, капкан.***

— Естественен будет, вероятно, переход и к названиям профессий в русском языке?

— Конечно. Такие слова, как: ***казначей, толмач, ямщик, товарищ, бурлак, батрак*** вошли в русский язык из тюркских языков. Есть мнение, что слова «вор» и «врач» также восходят к тюркским языкам.

— А много ли слов, относящихся к постройкам?

— Есть и такие. Вспомним слова: ***амбар, сарай, кирпич, лачуга, чердак, чулан, шалаш, шатер...***

— Мы ведь еще не сказали о словах, связанных с кулинарией.

— Действительно, таких слов также немало. Вероятно, каждому понятны слова: ***азу, айран, катык, бялиш (беляш), бастурма, лапша, чай, шербет, колбаса, шашлык, чурек, чебурек(-и), халва, кумыс, изюм, харч(-и)*** и так далее.

— Камиль Рахимович, ведь торговля была одним из основных источников заимствований. Наверное, вот эти слова относятся к тюркизмам: *алтын, аршин, бакалея, барыш, деньги, товар, сундук* и др. А слово «кибитка»? Ведь в татарском языке магазин называется «кибет». Это слово мы часто употребляли на предыдущих уроках. А слово «магазин» — арабского происхождения, означающее «склад».

— Сказанное выше, вне сомнения, верно. А вот слово «магазин», по мнению специалистов, пришло в русский язык через западно-европейские языки.

— На этом не кончается список тюркских заимствований в русском языке?

— Нет, конечно. Вспомним широко употребляемые слова, относящиеся к различным тематическим группам: ***айда, башка, богатырь, булат, ералаш, изъян, казак, караул, нефть, курган, палас, сургуч, топчан, тюфяк, фарфор, фитиль*** и так далее.

— Ведь еще есть слова, относящиеся к государственному и административному устройству России. К этому разряду относятся слова: ярлык, орда, баскак, хан, падишах, шах, и так далее.

— Я бы некоторые из этих слов отнес к восточным заимствованиям. К указанной выше тематике можно было бы добавить татарское слово, зафиксированное в ранних русских письменных памятниках — **корешеваться** — обмениваться приветствиями. Это слово до сих пор употребляется в татарском: **кҮрешә** — здоровается. Кроме того, хотел бы сказать и о тех словах, которые широко употребляются в нашем регионе. Количество их — более 400. Это такие слова, как: ***перемяч, айда, сабантуй, чак-чак, губадия, баурсак, абый, апа, бабай, салям*** и так далее.

Мы еще не касались собственных имен — географических названий, фамилий, прозвищ, в которых очень много тюркских основ и корней. О русских фамилиях имеются книги Н.А.Баскакова «Русские фамилии тюркского происхождения» и А.Х.Халикова «500 русских фамилий булгаро-тюркского происхождения» (Казань, 1992). В них как восходящие к булгаро-татарским занесены такие фамилии, как: ***Адашев, Алаев, Алябьев, Апраксин, Аракчеев, Аксаков, Бабичев, Байбаков, Баскаков, Баранов, Бахметьев, Давыдов, Булгаков, Бунин, Булгарин, Вельяминов, Гоголь, Гаршин, (Голенищев)-Кутузов, Годунов, Голицын, Дашков, Измайлов, Каблуков, Карамзин, Киреев, Корсаков, Мещерский, Минин, Мичурин, Мусин, Рахманинов, Сабуров, Суворов, Тараканов, Тенишев, Тимирязов, Тухачевский, Тургенев, Чеботарев, Шадрин, Шахматов*** и так далее.

Ну а тюркский характер таких слов, как: ***Сибирь, Байкал, Барнаул, Тюмень, Урал, Челябинск, Касимов, Бугуруслан, Елабуга, Казань, Саратов, Царицын, Жигули, Бугульма, Алма-Ата, Бишкек, Ташкент, Стерлитамак, Бахчисарай, Ока, Алтай, Иртыш, Бия, Алдан, Кизил*** и других не вызывает сомнений.

Не со всеми этимологиями можно соглашаться, но большинство слов, действительно, тюркские.

— Камиль Рахимович, вероятно, через тюркские языки проникли в русский язык и слова, относящиеся к исламу, шариату. Вспомним: мулла, мечеть, шариат, намаз, абыстай, хадж, Мекка, минарет, ислам, мусульман, муфтий и так далее.

— Совершенно верно.

— Изменились ли тюркские слова в русском после того, как они были заимствованы?

— Естественно. Как татары, тюркские народности изменяли фонетический облик, морфологические показатели, иногда и значение заимствованного русского слова, так и тюркские слова подвергались различным изменениям в речи русских. Вот слово «серьги», это слово звучало как [сыр„а]. Слово «смягчилось», стало в форме множественного числа, изменилось ударение. Или слово «слон», которое восходит к слову «арслан» (лев). Слона в наших краях не было, как и арслана. И в качестве названия незнакомого животного стало употребляться название другого животного. Такие случаи в языке встречаются. Например, русское название «верблюд» восходит к названию **слона** на латыни. Или слово «бусы» которое происходит от слова «муенса» (ошейник). Или вот слово «хмель» — древнее слово, оно сохранилось в татарском языке в форме /къолмакъ/. Можно привести множество других примеров.

— Камиль Рахимович, мы говорили больше о тюркских заимствованиях в русском языке. Но влияние было обоюдным, то есть было взаимовлияние. Оказывается, при обучении татарскому языку можно использовать сотни тюркских слов, которые не требуют перевода на русский язык. И другой вывод: оказывается, история жизни наших народов содержит немало ярких примеров сосуществования, их взаимовлияния, взаимного обогащения, что отразилось в богатстве языков.

Задание 1. Поставьте нужные слова, которые вы узнали из этого урока.

1. Мама сшила мне ... .
2. В ювелирном магазине мы купили ... .
3. Из ... мама сшила платье.
4. Ко дню рождения мне подарили ... .
5. В лесу мы видели ... .
6. На ипподроме мы видели ... коня.
7. На здании было видно ... знамя.
8. На базаре мы купили большие ... .
9. Бабушка любит пить чай с ... .
10. Нужно погладить платье. Нет ли ...?
11. Дом построили из красного ... .
12. Для супа нужно нарезать ... .
13. В бабушкином ... есть много интересных вещей.
14. Для гостей татары пекут ..., ..., ...

Задание 2. Переведите предложения из задания 1.

Задание 3. Просклоняйте по падежам слова:

чатыр, энҗе, башлык, калфак, толып, чалбар, борындык, кабан, барс, бөркет, сазан, курай, тал, чәк-чәк, Сабантуй, бабай, гөбәдия.

Задание 4. Составьте на татарском языке одно предложение об этих людях:

1. Аксаков ...
2. Бунин ...
3. Кутузов ...
4. Карамзин ...
5. Рахманинов ...
6. Тургенев И.А. ...

Задание 5. Составьте со следующими названиями городов диалоги.

Барнаул, Төмән, Чиләбе, Касыймов, Алабуга, Казан, Бөгелмә, Ташкент, Стәрлетамак, Бакчасарай.

Сау булыгыз!

Урок сорок шестой

(Кырык алтынчы дәрес)

— Исәнмесез!

— Хәерле кӨн!

Наш сегодняшний урок посвящается глаголам. Вы, наверное, составляя предложение, чувствуете, что их недостаточно в вашей речи. Попробуем восполнить этот пробел.

Глаголы в татарской речи

1) Вспомним следующие **глаголы**:

Мин әйтәм. — Я говорю.

Син сӨйлисең. — Ты говоришь.

Ул сорый. — Он спрашивает.

Мансур Җавап бирә. — Мансур отвечает.

Мин аңа дәшәм. — Я зову его.

Син миңа эндәштеңме? — Ты ко мне обратился? (позвал меня?)

Среди этих глаголов особое место занимают глаголы от корня **ди** (говорит), которые употребляются в различных формах.

Слово **дип** (говоря) очень часто употребляется в прямой речи: Мин аңа: *«Безгә кил», — дип әйттем.*

В словах автора употребляются и слова в форме **диде, дигән** (сказал):

*Мин егеткә **әйттем**:*

*— Син дӨрес сӨйлисең, — **дидем.***

*әнисе **әйткән**:*

*— Улым, син мине бик яратасың, — **дигән.***

Кроме того, в форме ***«ди»*** употребляется в сказках: *Булган, **ди**, бер карт. Аның булган, **ди**, Өч улы.*

Это слово в ѣорме ***дип*** (говоря) употребляется еще в значении послелога для выражения цели:

*Без укырга **дип** килдек.* — Мы пришли, чтобы учиться.

*Саф Һава керсен **дип**, тәрәзәләрне ачтык.* — Чтобы вошел всежий воздух, открыли окна.

Задание 1. Прочитайте по ролям.

1. — *Камил, иртәгә Җыелыш* (собрание)*, син кызларга әйттеңме?*

— *әйттем.*

— *МӨнирәгә дә әйттеңме?*

— *әйттем.*

— *Фәридәгә дә әйттеңме?*

— *әйттем.*

— *Алсуга да әйттеңме?*

— *әйттем инде, әйттем! Барысына да әйттем.*

— *Ярый. Рәхмәт!*

2. — *Айдар, кичә синнән сорадылармы?*

— *Кем?*

— *Математика укытучысы сорады.*

— *Ничәле куйды?*

— *Бишле.*

— *Афәрин!* (Браво!)

3. — *Тимур, мин сорыйм, син Җавап бир!*

— *Ярый. Мин әзер* (готов).

— *Казанга ничә яшь?*

— *1000 яшь.*

— *Афәрин! Казан университеты кайчан ачылган?*

— *1804 елда.*

— *О-о-о! Афәрин, беләсең! СӨембикә кем ул?*

— *СӨембикә — Казан ханлыгы патшабикәсе* (царица).
— *Бик яхшы. Син дӨрес Җавап бирдең.*

Задание 2. Ответьте на вопросы.
1. — *МӨнир, син иртән йӨгерәсеңме?*
— ....
— *Кайсы урамда?*
— ....
— *Ничә километр?*
— ....
— *Бик яхшы. ә мин хәзер йӨгермим. Вакытым юк.*
2. — *Айдар, син кая качтың?*
— ....
— *Хәзер табам, син кайда?*
— ....
— *Кайда качкан икән бу малай?! Эзлим әле* (Поищу-ка).
3. — *Искәндәр, син кайсы тукталышта тӨшәсең?*
— .... *ә син?*
— ....
4. — *Сезнең лекция ничәнче катта?*
— ....
— *Ничек менәсең? Лифт беләнме?*
— .... *ә син?*
— ....

Задание 3. Прочитайте по ролям.
1. — *әни, ипи кисимме?*
— *әйе, кызым, кис. КҮбрәк кис, яме.*
2. — *әни, син миңа бер алъяпкыч тегәм дидең. Кайчан тегәсең инде?*
— *Кызым, син Үзең дә матур тегәсең, Үзең тек әле. Мин сиңа ярдәм итәрмен.*
3. — *Кичә дачага бардык.*
— *Нишләдегез?*
— *Җир казыдык.*
— *КҮп казыдыгызмы?*
— *Юк инде, кҮп казымадык. 3 сутый Җир бар безнең. Шуның яртысын казыдык.*
4. — *әби, бу алмаларны юыйммы?*

— Ю, кызым, ю.
— ә бу грушаларны юарга кирәкме?
— Грушаларны да ю!
— ә виноградны (йӨземне)?
— Аны да ю.
— Ярый, әби, барысын да юармын.
— Рәхмәт, кызым.

2) Вы уже знакомы с некоторыми **глаголами движения**, познакомимся еще с некоторыми:

Мин барам. — Я иду.
Ул килә. — Он приходит.
Сез китәсез. — Вы уходите.
әни кайта. — Мама возращается.
ТӨлке кача. — Лиса убегает.
Эт сикерә. — Собака прыгает.
Мин трамвайдан тӨшәм. — Я схожу с трамвая.
Мин тҮбәгә менәм. — Я залезаю на крышу.
Мин чабам. — Я бегу.
Сез иртән йӨгерәсезме? — Бегаете ли вы по утрам?

3) **Глаголов действия** довольно много. Вот некоторые из них:

Мин ипи кисәм. — Я режу хлеб.
әни кҮлмәк тегә. — Мама шьет платье.
Без диктант яздык. — Мы писали диктант.
Иртәгә бәрәңге бакчасы казыйбыз. — Завтра будем копать огород.
Син бҮген теге китапны укыйсыңмы? — Ты сегодня будешь читать ту книгу?
әни, тавык турыйммы? — Мама, разрезать курицу?
Абыем утын яра. — Старший брат колет дрова.
әби гӨбәдия пешерә. — Бабушка печет губадию.
Син бҮген кер юасыңмы? — Ты сегодня будешь стирать?
Кызым, идәнне ю әле? — Доченька, вымой-ка пол!

4) Запомним **глаголы чувственного восприятия**:

Мин бҮген бер фильм карадым. Бик кызык! — Я сегодня смотрел один фильм. Очень интересный!

Син кичә Тимурны кҮрдеңме? — Ты видел вчера Тимура?

Балалар, тыңлагыз, хәзер Алмаз Җырлый. — Дети, слушайте, сейчас споет Алмаз.

Син ишетәсеңме, ишектә кемдер бар? — Ты слышишь, у дверей кто-то есть?

әни, бу кызны таныйсыңмы? — Мама, узнаешь ли эту девочку?

*Мин **сизеп тордым**: алар Һаман сезгә каршы.* — Я (все время) чувствовала: они постоянно против вас.

*Без сезне **кҮзәтәбез.*** — Мы наблюдаем за вами.

*Бу чәчәкне **иснә әле**. Исе нинди тәмле!* — Понюхай этот цветок. Как хорошо пахнет!

*Кибет ачык микән? **Искәрмәдеңме**?* — Открыт ли магазин? Ты не заметил?

Задание 4. Отвечайте на вопросы в диалоге.

1. — *Сез мине таныйсызмы?*
   — ...
2. — *Марат, бу Җырны тыңла әле.*
   — ...
3. — *Сез бҮген радио тыңладыгызмы?*
   — ...
4. — *Ишеттегезме, бҮген театрда премьера!*
   — ...
5. — *Иснә әле бу чәчәкне! Исе нинди тәмле!*
   — ...
6. — *Кичә телевизор карадыңмы?*
   — ...
7. — *Камил, синең президентны кҮргәнең бармы?*
   — ...

5) Частотны в речи и **глаголы психологического состояния, физиологического действия**:

*Кызлар **кӨләләр.*** — Девочки смеются.

***КӨлмә** инде!* — Не смейся уж!

*әни, **елама** инде!* — Мама, не плачь!

БҮген бала ***елый да елый.*** — Сегодня ребенок плачет и плачет.

Улым, син ***ашадыңмы****?* — Сынок, ты поел?

әлфия, бҮген дару ***эчтеңме****?* — Альфия, сегодня пила лекарство?

БҮген ял кӨне булганга озак ***йокладык.*** — Так как сегодня был выходной, спали долго.

Баланы ***очкылык тота****, су бир әле.* — Ребенок икает, дай-ка воды.

Малай ***тӨчкерде.*** — Мальчик чихнул.

Син минем Өчен ***кайгырма.*** — Ты не горюй за меня.

әни, ***борчылма****, мин озак тормам.* — Мама, не беспокойся, я долго не буду.

Задание 5. Ответьте на вопросы в отрицательной форме.

1. — *Бу кызлар* ***кӨләләрме****?*

   — ...

2. — *Бу апа* ***елыймы****?*

   — ...

3. — *Сез бҮген ашханәдә* ***ашадыгызмы****?*

   — ...

4. — *әни, син бҮген дару* ***эчтеңме****?*

   — ...

5. — *әби, озак* ***йокладыңмы****?*

   — ...

6. — *Кызым, синең Өчен бик* ***борчылам****.*

   — ...

7. — *әнием энем Өчен бик* ***кайгыра****. Энем авырый.*

   — ...

6) **Глаголы мышления** употребляются в следующем контексте:

Син ничек ***уйлыйсың****? Ул кайтырмы?* — Как ты думаешь? Он вернется?

Син мине ***аңлыйсыңмы****?* — Ты понимаешь меня?

Мин аны дус ***саныйм****.* — Я считаю его другом.

Задание 6. Ответьте в утвердительной форме.

1. *— Син мине Һич* ***аңламыйсың****!*

— ...

2. *— Син безнең турыда* ***уйлыйсыңмы****?*

— ...

3. *— Алар мине дус* ***саныйлармы****?*

— ...

7) **Глаголы состояния, существования** примерно следующие:

Теге китап бу шкафта ***тора.*** *— Та книга находится в этом шкафу.*

Балык суда ***яши.*** *— Рыба живет в воде.*

БҮре урманда ***яши.*** *— Волк живет в лесу.*

Син бҮген Өйдә ***буласыңмы****? — Ты сегодня будешь дома?*

әби диванда ***утыра.*** *— Бабушка сидит на диване.*

Син монда ***утыр****! — Ты садись сюда!*

Эт оясында ***ята.*** *— Собака лежит в своей конуре.*

Мин сезне бакчада ***кӨтәрмен.*** *— Я подожду вас в саду.*

Задание 7. Ответьте на вопросы.

1. *— БҮре кайда яши?*

— ...

2. *— Альбом кайда тора?*

— ...

3. *— Иртәгә син кайда буласың?*

— ...

4. *— Син ничәнче рәткә утырасың?*

—...

5. *— Китап кайда ята?*

— ...

6. *— Ул мине кайда кӨтә?*

— ...

Задание 8. Переведите предложения на татарский язык.

Лось живет в лесу. Рыба живет в воде. Человек живет в доме. Ты будешь в библиотеке? Он будет дома? Дедушка сидит на стуле. Мама сидит на диване. Сядь на стул! Тетрадь лежит на столе. Карточка лежит в книге. Кошка лежит на кровати. Они

ждут нас. Жди меня на остановке. Нурия меня не ждала. Мы их долго ждали.

8) Не помешает вам знать и **глаголы зова и крика**:

*Мин сине **чакырдым**, син бармадың.* — Я тебя звала, ты не пошел.

*Хәмит, әни **чакыра**, әйдә, Өйгә керик.* — Хамит, мама зовет, пойдем домой.

***Кычкырма** миңа!* — Не кричи на меня!

*Кем **кычкыра** анда?* — Кто там кричит?

*Эт **Өрер** — бҮре йӨрер.* — Собака лает — волк ходит.

*Ишетәсеңме, безнең колын **кешни.*** — Слышишь, наш жеребенок ржет.

*Бала Үкереп **елый.*** — Ребенок ревмя ревет.

*КҮке **кычкыра.*** — Кукушка кукует.

*БҮре **улый.*** — Волк воет.

*Чыпчыклар **чыркылдый.*** — Воробьи чирикают.

*Сыер **мӨгри.*** — Корова мычит.

Задание 9. Продолжите рассказ.

1. Кичә әтинең туган кӨне булды. Без кунаклар чакырдык...

2. Без зоопаркка бардык. Анда хайваннар, кошлар кҮп. Монда аю кычкыра...

Задание 10. Поставьте глаголы в отрицательной форме (**-ма, -мә, -м**).

әйттем
сорадылар
беләсең
[illegible]лиләр
барачаклар
төшсәм
кисәргә
карый
ясалар
кайтамы
менерләр
тектегез
укы
сөйлә
еладык

Задание 11. С этими словами составьте диалоги.

Дәрес бетте. Сезгә сәламәтлек, уңышлар телим. Сау булыгыз!

Урок сорок седьмой

(Кырык Җиденче дәрес)

Исәнмесез!
Хәерле кӨн!

Помните, мы говорили об инфинитиве с показателями **-рга/-ргә**, **-ырга/-ергә**, **-арга/-әргә**. Это — неспрягаемая форма глагола. Приведем один поэтический текст с этими формами глаголов.

Дусларым бар
серләшергә.
Җиде ят бар
киңәшергә.
Дошманнар бар
кӨрәшергә.
Бу Җирем бар
эзләнергә.
Бер илем бар
тезләнергә.
Һәм йӨрәгем бар
чыдарга.
Башым — мәйданга
чыгарга:
серләшергә,
киңәшергә,
кӨрәшергә,
эзләнергә,
тезләнергә
Һәм чыдарга...
(Ренат Харис)

Выделим незнакомые слова:

серләшергә — поговорить по душам*; Җиде ят* — чужие*; киңәшергә* — советоваться*; кӨрәшергә* — бороться*; эзләнергә* — искать, познавать*; тезләнергә* — преклонить колени*; чыдарга* — терпеть.

Теперь давайте попробуем перевести:

У меня есть друзья,
чтобы поговорить по душам.
Есть чужие,
чтобы советоваться.
Есть враги,
чтобы бороться.
Есть у меня эта земля,
чтобы познавать.
Есть у меня Родина одна —
чтобы преклонить колени.
И есть сердце,
чтобы терпеть.
(Есть) голова у меня —
чтобы выйти на площадь:
поговорить по душам,
советоваться,
бороться,
познавать,
преклонить колени
и терпеть...

Помните глаголы в будущем неопределенном времени: барырмын — бармам, кайтырмын — кайтмам? Прочитаем стихотворение Ш.Галиева, где много глаголов в таком времени в отрицательной форме:

*Миндәй сине беркем **яраталмас**;*
*Миндәй сине беркем **сагынмас**.*
*Миндәй сине беркем **иркәләмәс**,*
*Миндәй бҮтән кеше **табылмас**.*

*Синдәй мине беркем **якын кҮрмәс**,*

Синдәй мине беркем ***назламас,***
Синдәй мине беркем ***юксыналмас,***
Синдәй бҮтән беркем ***сызламас...*** **(ШәҮкәт Галиев)**

Выделим новые формы и слова.

Аффиксы **-дай/-дәй**, **-тай/-тәй** выражают уподобление:

миндәй — как я
синдәй — как ты
беркем — никто
бҮтән — больше (никто)

А теперь глаголы:

яраталмас — не сможет полюбить
сагынмас — не соскучится
иркәләмәс — не поласкает
табылмас — не найдется
якын кҮрмәс — не будет близким
назламас — не будет нежить
юксыналмас — не станет тосковать
сызламас — не будет кручиниться.

В положительном аспекте эти глаголы были бы таковы: *ярата алыр, якын кҮрер, сагыныр, назлар, иркәләр, юксыныр, табылыр, сызлар.*

Вы поняли, конечно, что эти стихи — о любви.

Задание 1. При помощи словаря постарайтесь перевести это стихотворение.

А на прощанье вам новые глаголы. Какие из них вы знаете, а какие для вас новые?

оныт — забудь
уят — разбуди
елмай — улыбнись
сӨй — люби
таныш — знакомься
Үл — умирай
яшә — живи
эзлә — ищи
ян — гори
Үт — проходи
Җый — собирай
тҮз — терпи
юат — утешай
бҮл — дели
бетер — заканчивай
сагын — скучай, тоскуй
сиз — чувствуй
очраш — встречайся

бел — знай
сайла — выбирай
ку — отгони
Өйлән — женись
кияҮгә чык — выходи замуж
хәтерлә — помни
Үп — целуй
кочакла — обними
сӨен — радуйся
озат — провожай
каршыла — встречай
шатлан — радуйся
югалт — теряй...
юат — утешай

Задание 2. Составьте предложения с этими глаголами.

Задание 3. Прочитайте правильно диалоги.

1. — әни, мине уятырга онытма, яме! Без иртәгә походка барабыз.

— Ярар, улым, ярар, уятырмын. Онытмам.

2. — Кара әле, Артур! Тегендә бер кыз ничек матур елмая!

— Кайда, кайда?

— әнә, әнә, Һәрвакыт (всегда) *елмаеп тора!*

— ә-ә-ә, кҮрдем.Матур елмая!

3. — Сез таныштыгызмы?

— Юк, без таныш тҮгел. Таныштыр әле безне.

— Бу — Морат, бу — АйгӨл.

— Рәхмәт, мин бик □ат.

4. — Син газета укыдыңмы?

— Нәрсә булган?

— Бер йорт шартлаган (взорвался). *Бик кҮп кешеләр Үлгән.*

— Кайда?

— МәскәҮдә.

5. — Син элек кайда яшәдең?

— Без Үзбәкстанда яшәдек.

— Аннан соң?

— Аннары МәскәҮдә яшәдек. Хәзер Казанда яшибез.

6. — Бакчада карлыган кҮпме?

— КҮп.

— Җыйдыгызмы әле?

— Юк әле, Җыймадык. Ике кӨннән Җыябыз.

7. — Мин сине бик сагындым, ГҮзәл!

— Мин дә бик сагындым, Искәндәр.

8. — Мин әнине бик сагындым.

— Мин дә сагындым. Бәйрәмгә кадәр ничек тҮзәргә инде? Бәйрәмгә кайтыр идек...

9. — Кичә урамда бер кыз бала белән очраштык. Аның курчагы (кукла) югалган. Ул елый, елый...

— Син аңа нәрсә дидең?

— Мин аны юаттым. Синең курчагың сиңа кайтыр, дидем.

10. — Эшең беттеме, әни? Базарга барабызмы?

— Хәзер бетә эшем. Менә савыт-сабаны юып бетерәм дә барырбыз.

— әни, Үзем юып бетерәм, яме!

— Ярый.

11. — Камил, кайда очрашабыз?

— Парк янында очрашыйк.

— Юк, анда кеше кҮп. Танышлар кҮп. әйдә, университет янында очрашабыз.

— Ярар. КӨтәм. Озак торма. Сәгать 6 да мин шунда булам.

12. — Егетләр, мин Өйләнәм!

— Ничек, кызны сайладыңмы инде?

— Сайладым инде кҮптән. Иң акыллы, иң матур, иң эшчән, иң бай, иң уңган, иң гҮзәл кызны сайладым.

— Кем ул?

— Нурия.

— О-о-о! Нурия сиңа кияҮгә чыгамы?

— ә нигә чыкмас икән?

— Аның егете бар бит...

13. — Камил, син берәр кызны Үптеңме?

— әйе, бер кӨнне бер кыз белән очраштык. Ул бик матур, акыллы кыз. Без аның белән 1 ел йӨрдек (дружили). Ул миңа рӨхсәт итте Үбәргә. Мин аны кочакладым Һәм битеннән Үптем...

14. — әбиемне бик сагындым. Авылга кайтсам, кочаклап Үбәм мин аны!

— Минем әбием Үзе мине кочаклый, Үзе Үбә.

— Кызык!

15. — Кызлар, мин конкурста беренче урын алдым!

— *СӨендеңме соң?*
— *Ни әйтергә дә белмим.*

16. — *Роза, иртәгә вокзалга сине озатырга киликме?*
— *Вакытыгыз булса килегез.*
— *Тагын кем килә сине озатырга?*
— *Рамил киләчәк.*
— *Шулаймыни? әллә без килмикме?*
— *Килегез, килегез. Без бик шатланып очрашырбыз.*

17. — *Бу китапны югалтырга ярамый.*
— *Ник?*
— *Ул бер генә китап. Аны Өйгә дә бирмиләр.*
— *Шулаймыни?!*

Задание 4. Постарайтесь сами составить предложения с этими глаголами в различных формах, которые вам знакомы. Употребите их в микродиалогах.

В татарском языке также много сложных предложений различной структуры. Сейчас мы ознакомимся с т.н. аналитическими предложениями, в которых употребляются подчинительные союзы (чөнки — потому что, әгәр — если, гәрчә — хотя и т.д.), относительные слова от корня **шул** — тот; такой (шуңа — тому, шуны — того, то, шунда — там, у того, шуңа карамастан — несмотря на, шул сәбәпле — по этой причине, шул вакытта — в то время и т.д.) и интонации ожидания и пояснения.

Задание 5. Переведите предложения.

1. Кем белә, шул әйтә
2. Кемне чакырам, шул бара.
3. Кемнән сорыйм, шул җавап бирә.
4. Кемгә әйтәсез, шулар килер.
5. Кемдә яңа дәреслек бар, шул китаптан укыгыз.
6. Бездә бер кыз эшли, шул кызның абыйсы — физик.
7. Бүген яңгыр, шуңа карамастан без гөмбә җыярга киттек.
8. Урамда 35 градус салкын, шуңа күрә балалар мәктәпкә бармадылар.
9. Дәрес бетәр, шул вакытта без синең белән сөйләшербез.
10. Син ничек әйтәсең, мин шулай эшләрмен.
11. Ул кая бара, син дә шунда бар.

12. Кызлар кайчан килсәләр, шунда син миңа шалтырат (позвони).
13. Җенат кайда була, мин дә шунда барам.
14. Син нәрсә яратсаң, мин дә шуны яратам.

Задание 6. Подобные предложения употребите в диалоге.

На сегодня все!
Сау булыгыз! Уңышлар телим.

Урок сорок восьмой

(Кырык сигезенче дәрес)

Этот урок мы посвятим диалогам на темы: «Транспорт», «Почта, телефон, телеграф», «Отдых», «Печать», «Здоровье».

ТРАНСПОРТ

1. — *Гафу итегез, 5-нче трамвай кайда туктый?*
   — *Бакча янында.*
2. — *Гафу итегез, трамвай билеты ничә сум?*
   — *2 сум.*
3. — *Гафу итегез, алдагы тукталышта тӨшәсезме?*
   — *Нинди була?*
   — *Ирек мәйданы.*
   — *әйе, тӨшәбез.*
4. — *Гафу итегез, миңа берәр талон бирмәссезме?*
   — *Рәхим итегез.*
5. — *Гафу итегез, 1 пачка талон ничә сум?*
   — *20 сум.*
6. — *Гафу итегез, бу ничәнче автобус иде?*
   — *Илле алтынчы.*
   — *Ай, Өлгермәдек.*
7. — *Гафу итегез, автовокзалга ничек барырга?*
   — *2-нче троллейбус белән.*

— ә ул кайда туктый?

— әбҖәлилов тукталышында.

— Озак барасымы?

— 9-нчы тукталышта тӨшегез. Сул якта автовокзал булыр.

— Рәхмәт Сезгә.

— Берни тҮгел.

ПОЧТА. ТЕЛЕФОН. ТЕЛЕГРАФ.

1\. *— Кичә миңа әнидән хат килде.*

— Нәрсә яза?

— Тизрәк кайт, ди. Урманда Җиләк кҮп, ди.

— Кайтасыңмы соң?

— Ике кӨннән.

2\. *— Сезнең адресыгыз нинди?*

— Казан, Тукай урамы, 14 йорт, 2-нче квартира.

3\. *— Сез хат ташучымы?*

— әйе.

— Миңа бҮген хат юкмы?

— Юк шул.

4\. *— Гафу итегез, почта кайда микән?*

— Бер квартал барасы бар.

5\. *— Телеграмма бланклары бирегез әле.*

— Мәгез (Ӏозьмите).

— Рәхмәт.

6\. *— Сезгә телеграмма.*

— Каян?

— МәскәҮдән.

— Рәхмәт.

7\. *— Миңа 5 конверт бирегез әле.*

— Мәгез. 10 сум бирегез.

— Рәхмәт.

8\. *— Миңа хат юкмы?*

— Паспортыгызны бирегез.

— Мәгез.

— Хәзер карыйм. Бар. Хәтта ике.

— Рәхмәт Сезгә.

9. — Варшава белән сӨйләшергә заказ кабул итегез әле?
— Рәхим итегез.

ОТДЫХ (ЯЛ ИТҮ)

1. — Син ничек ял итәсең?
— Укыйм, кинога, театрга йӨрим.
— ә син?
— Мин урманга барырга, Җиләк, гӨмбә Җыярга яратам.
2. — Син музыка яратасыңмы?
— Яратам.
— Ниндине?
— Халык кӨйләрен. ә син?
— ә мин заманча музыка яратам.
3. — Су коенырга барабызмы?
— Кая?
— Зәңгәр кҮлгә.
— Анда ничек барырга?
— Автобус белән.
— Озакмы?
— Бер сәгать.
— Ой-ой, озак икән. әллә Казансуга гына тӨшәбезме?
— Аның суы бик әйбәт тҮгел шул.
4. — Алсу, Сезне иртәгә театрга чакырам. Барасызмы?
— Бик рәхәтләнеп. ә нәрсә карыйбыз?
— Аяз ГыйләҖевнең «Өч аршын Җир» исемле спектаклен.
— Ярый. Кайда очрашабыз?
— Театр каршында, Җиде туларга унбиш минут кала.
— Ярый, мин килермен.
— Рәхмәт, мин сине кӨтәрмен.
5. — Син спорт белән шӨгыльләнәсеңме?
— әйе, мин теннис уйнарга яратам. ә син?
— Мин баскетбол уйныйм.
— Ярышларда катнашасыңмы?
— әйе, безнең команда шәҺәрдә беренче урында.
6. — Бу команданың тренеры кем микән?
— Гайнуллин Рәхим Булатович.

— Ул спорт мастерымы?

— әйе.

7. *— Гафу итегез, уен кайчан башланды?*

— Ун минут элек.

— Кем Җиңә?

— әле беркем дә Җиңми.

8. *— Татарларда нинди милли спорт тӨрләре бар?*

— Иң яхшысы — татарча кӨрәш.

— Тагын?

— Ат чабышлары.

— Тагын?

— Мин бик Үк белеп Җиткермим шул.

9. *— Сездә сабантуй ничек була?*

— Бик кызыклы була.

— СӨйлә әле.

— Берничә кӨн кала Өйдән Өйгә йӨреп, яшь киленнәрдән чиккән сӨлгеләр, бҮләкләр Җыеп йӨриләр. Сабан туе су буендагы болында була. Анда башта балалар, аннан соң Үсмерләр кӨрәшә. Соңыннан чират иң кӨчлеләргә Җитә. Сабантуйның иң кӨчле батырына я сарык, я келәм, я мотоцикл бирәләр.

— Ат чабышлары буламы?

— Була. Бик кҮңелле була.

— Капчык белән бҮрәнә Өстендә дә сугышалармы?

— әйе.

— Кашыкка йомырка утыртып та йӨгерәләрме?

— әйе. Сездә дә шулаймыни?

— әйе. Бездә әле колгага (столб) *да менәләр.*

— Бездә дә шулай. Колга башында я әтәч, я итекләр, я башка бер әйбер була.

— Җырлыйлармы?

— Җырлыйлар да, бииләр дә, гармун да уйныйлар.

— Сабантуйга кунаклар кайтамы?

— Бик кҮп кайталар. Бик ерак Җирләрдән кайталар. Алар читтә тальян моңына, халык кӨйләренә, авыл ашларына сусап (скучая) *яшиләр дә, кҮңелләренә рухи ләззәт алып китәләр.*

— Синең Казан сабантуйларында булганың бармы?

— Бар. Ләкин авылныкы кҮбрәк ошый миңа.

— Миңа да.

ПЕЧАТЬ (МАТБУГАТ)

1\. *— Миңа «Салават кҮпере» журналы кирәк иде.*

— Бездә бетте шул. Икенче киоскыдан сорап карагыз.

— Рәхмәт.

2\. *— Син нинди газеталарга язылдың?*

— «Ватаным Татарстан», «Татарстан яшьләре», «Вечерняя Казань».

— Журналлар аласыңмы?

— әйе. Безгә «Казан утлары», «СӨембикә», «Идел» журналлары килә.

3\. *— Син кичәге «Ватаным Татарстан» гәзитен укыдыңмы?*

— Юк әле. Нәрсә бар?

— Президентның бер бик кызыклы мәкаләсе басылган.

— Укырмын. әйтҮеңә рәхмәт.

4\. *— Татар теленең ҮзӨйрәткечен кайда саталар микән?*

— Бауман урамындагы китап кибетендә.

— Син алдыңмы?

— Алдым.

5\. *— Син кайсы шагыйрьләрнең иҖатын яратасың?*

— Миңа Габдулла Тукай, Сәгыйть Рәмиев, Дәрдемәнд, Һади Такташ, Муса Җәлил, Хәсән Туфан, Сибгат Хәким шигырьләре ошый.

— ә сиңа?

— Мин яшьрәк шагыйрьләрне яратам.

— Кемнәрне?

— Р.Фәйзуллинны, Х.әюповны, Рәшит әхмәтҖановны, ЗӨлфәтне, М.ә»ләмовны.

— Синдә аларның китаплары бармы?

— Бар.

— Миңа да биреп торырсың әле.

— Ярый. Бирермен.

ЗДОРОВЬЕ (СәЛАМәТЛЕК)

1. — *Нигәдер башым авырта.*

— *Баш даруы биримме соң?*

— *Бармы?*

— *Бар.*

— *Бир әле. Су да бир.*

— *Мә.*

— *Рәхмәт сиңа.*

2. — *Ай! Кулым киселде!*

— *Кая, нәрсә бирим?*

— *Йод белән мамык* (вата) *бир әле.*

— *Менә. Хәзер каны туктар.*

— *Рәхмәт сиңа.*

3. — *Безнең апа больницада ята бит әле.*

— *Ни булган?*

— *Ашказаны* (җелудок) *авырта ди.*

— *КҮптән ятамы?*

— *2 атна инде.*

— *Хәле ничек соң?*

— *Бераз Җиңеләя инде.*

4. — *Миңа ютәл* (кӑель) *даруы кирәк иде. Рецепт язып бирегез әле.*

— *Хәзер.*

— *Рәхмәт сезгә.*

5. — *Иптәшегезгә операция ясадылармы?*

— *әйе. Кичә ясадылар.*

— *Хәле ничек?*

— *Бик Үк Җиңел тҮгел әле.*

— *Сезгә бирәр ярдәм кирәкмиме?*

— *Юк, рәхмәт Сезгә.*

6. — *Мин быел бер дә авырмадым.*

— *Ничек алай?*

— *Кыш буе чаңгыда шудым, урамда кҮп ҖәяҮ йӨрдем, бассейнга йӨзәргә йӨрдем, кӨн саен зарядка ясадым.*

— *Вакытың кҮп булган икән!*

— *Вакыт кҮп тҮгел, авырыйсы килми. Сине дә Үзем белән алып бара алам.*

— *Ай, рәхмәт әйтҮеңә. Мин дә синең белән йӨрим әле.*

— *әйдә.*

7. — Сез кайсы табибка (врачка) чират алдыгыз?

— Мин — Венера Хафизовнага.

— Мин дә шуңа. И, әйбәт тә врач инде ул, әйеме?

— әйе. Ул шундый и»тибарлы, ачык йӨзле, ярдәмчел, ихлас кҮңелдән ярдәм итәргә тели. Аны яратмаган кеше юктыр безнең авырулар арасында.

— әйе шул.

8. — Врач Хәкимова кайда кабул итә?

— 41-нче бҮлмәдә.

— Чиратта кем соңгы?

— Мин.

— Мин сезнең арттан.

— Ярый.

9. — ФәйрҮзә, безнең оныгыбыз бар бит.

— Кайчан туды?

— БҮген генә. Иртән.

— әнисенең хәле ничек?

— әйбәт. СӨте дә бар.

— Бала сәламәтме?

— әйе, зур ди. 4 кило да 800.

— Ай-яй, зур! Сәламәт булып Үссен.

— әйе, шулай булсын инде. Ярый, минем алар янына барасым бар. Ашарга илтәм. Сау бул.

— Сәлам әйт. Мин дә барырмын әле. Кайсы хастаханәдә (больницада)?

— Тимер юлчылар больницасында.

— Рәхмәт. Сау бул.

Задание 1. Поставьте к данным словам антонимы:

бар —	ана —
бир —	аз —
кайт —	дус —
кит —	якын —
ят —	монда —
тө˝ —	зур —
эти —	сәламәт —

Задание 2. С этими словами составьте диалоги.

Дәрес бетте. Сау булыгыз. Сезгә уңышлар телим.

Урок сорок девятый

(Кырык тугызынчы дәрес)

— Исәнмесез!

— Хәерле кич, кадерле дуслар!

Сегодняшний урок мы проведем несколько своеобразно. Это будет некоторым обобщением того, что вам уже знакомо и известно. Попробуем прочитать и понимать отдельные маленькие монологические тексты.

Давайте начнем с самого простого.

БҮген, 27 февральдә, явымсыз, алмашынучан болытлы Һава. Казанда 7-9, Татарстанда 6-11 градус салкын.

Алдагы ике кӨндә болытлы Һава. Температура тӨнлә 14-19 (урыны белән 25 градуска кадәр), кӨндез 6-11 градус салкын булачак.

В этом отрывке многие слова вам понятны. Но есть, наверное, и новые: *явымсыз* — без осадков; *алмашынучан болытлы Һава* — переменная облачность; *алдагы* — предстоящий; *урыны белән* — местами.

Попробуем текст посложнее.

«ИнҖил» Үзбәк телендә

Моннан бер ел элек изге Коръән Үзбәк теленә тәрҖемә итеп бастырылган иде. әле кҮптән тҮгел «ИнҖил» (Библия) Үзбәкчә басылып чыкты. Тиражы — 50 мең данә. Аны Стокгольмның «ИнҖил»не ТәрҖемә итҮ институты әзерләгән. Институтның бҮлек мӨдире белдергәнчә, бу китап Өстендә тәрҖемәчеләр 20 ел эшләгән («Татарстан хәбәрләре», 27 февраль, 1993).

Попробуем сами перевести этот текст. Он содержит слова, которые мы уже проходили. Дадим перевод нескольких слов: *изге* — священный, *бастырылган иде* — был издан, *данә* — экземпляр, *әзерләгән* — подготовил, *бҮлек мӨдире* — заведующий отделом, *белдергәнчә* — как заявил.

Еще одна проверка. Прочтите текст. Все ли слова понятны?

Җәй кӨне

Җәй кӨне без урманда ял итәбез. Иртә белән су коенабыз. КӨндез урманда йӨрибез. Алмаз балык тота. Ләйлә шифалы Үләннәр Җыя. Абый Үләннәрдән гербарий әзерли. әни белән мин Җиләк Җыям. әти — урман каравылчысы. Ул кӨне буе урманда йӨри. Кич белән без бергә Җыелып, ашыйбыз, чәй эчәбез, кош сайраганын тыңлыйбыз.

Поняли ли текст? Наверное, вам непонятны были следующие слова: *су коенабыз* — купаемся; *шифалы Үлән* — лекарственное растение; *каравылчы* — сторож; *сайраганын* — как поет.

Теперь задание будет посложнее. Прочтите знаменитое стихотворение Г.Тукая «Родной язык» (1910). Это — и прекрасная песня, которая превратилась в гимн татарского народа. И нет человека, который бы не знал её.

Туган тел

И туган тел, и матур тел, әткәм-әнкәмнең теле!
ДӨньяда кҮп нәрсә белдем син туган тел аркылы.

Иң элек бу тел белән әнкәм бишектә кӨйләгән,
Аннары тӨннәр буе әбкәм хикәят сӨйләгән.

И туган тел! Һәрвакытта ярдәмең берлән синең,
Кечкенәдән аңлашылган шатлыгым, кайгым минем.

И туган тел! Синдә булган иң элек кылган догам.
Ярлыкагыл дип Үземне, әткәм-әнкәмне, ходам!

(Г.Тукай)

Прочитали? Давайте вместе постараемся перевести непонятные слова: *туган тел* — родной язык; *әткәм-әнкәм* — отец мой — мать моя (родители), *дӨньяда* — на свете; *аркылы* — через; *иң элек* — прежде всего; *бишектә* — в колыбели; *кӨйләгән* — напевала; *аннары* — затем; *тӨннәр буе* — ночами; *әбкәм* — бабушка моя; *хикәят* — рассказы (сказки); *сӨйләгән* — рассказывала; *Һәрвакытта* — всегда; *ярдәмең бе(р)лән* — с помощью твоей; *аңлашылган* — ставший понятным; *шатлыгым* — радость моя; *кайгым* — горе мое; *кылган догам* — прочитанная молитва моя; *ярлыкагыл* — прости; *дип* — говоря; *ходам* — аллах мой.

А теперь приведем литературный перевод этого стихотворения, выполненный Р.Бухаревым.

Родной язык

О язык, родной, певучий! О родительская речь!
Что еще на свете знал я, что сумел я уберечь?

Колыбель мою качая, тихо-тихо пела мать,
Подрастая, сказки бабушки, я начал понимать...

О язык мой, мы навечно неразлучные друзья, —
С детства стала мне понятна радость и печаль твоя.

О язык мой! Как сердечно я молился в первый раз:
Помоги, — шептал, — помилуй мать с отцом, помилуй нас...

Давайте посмотрим другое стихотворение. Там, наверное, почти и не будет незнакомых вам слов. Это стихотворение Х.Аюпова, на слова которого Луиза Батыр-Булгари написала

музыку. Называется оно «Сиңа гына язган хатлар» («Только тебе написанные письма»)

әгәр еракларга китеп барсам,
Сагынудан синдә янса утлар —
Бәхет тамчылары булып тамар
Сиңа гына язган назлы хатлар.

Чәчләреңә инде чал керсә дә,
Искә тӨшәр бергә булган чаклар.
Яшьлек тургайлары булып килер
Сиңа гына язган назлы хатлар.

ЙӨрәкләрдә янган сӨю утын
СҮрелдерми мәңге шулай сакла —
Син кӨт кенә, килер сагынганда
Сиңа гына язган назлы хатлар...

ˈадание 1. Постарайтесь понять и перевести это стихотворение с помощью татарско-русского словаря.

* * *

Еще один текст о выпускниках одной школы.

Бер класстан сигез медальче

Нижгар. Үткән ел Уразавыл мәктәбен 41 укучы тәмамлаган, шуларның сигезе укуларын алтын һәм кӨмеш медальләргә бетергәннәр. Бу хәл мәктәп тарихында беренче мәртәбә булган. Мәктәпне алтын медальгә тәмамлаучылардан ГӨлнара әхмәтбаева хәзер МәскәҮ экология-политология университетында, ГҮзәл МӨхәммәтҖанова Россия дәҮләт медицина институтында, Ләйлә Мостафина Казан дәҮләт университетының журналистика факультетында, ГҮзәл Шәймарданова Нижгар промышленность һәм экономика техникумында укыйлар.

әлбәттә, укучыларның шулай яхшы укуында мӨгаллимнәрнең дә Өлеше зур. Хәзер Уразавыл мәктәбендә 50 укытучы 550 балага сабак бирә. Унике укытучы «Халык

мәгарифе отличнигы» исеменә лаек булганнар, ә математика укытучысы Е.Аляутдиновага «РСФСРның атказанган укытучысы» дигән мактаулы исем бирелгән. (К.Фәйзуллин. — «Татарстан хәбәрләре», 25 февраль 1993 ел).

В этом тексте, вероятно, незнакомыми вам словами окажутся: *Нижгар* — Нижний Новгород, *мәртәбә* — раз, *мӨгаллимнәрнең* — учителей, *Өлеш* — доля, *сабак бирә* — дает уроки, *мәгариф* — образование, *лаек булганнар* — удостоились, *атказанган* — заслуженный, *мактаулы* — почетный.

Еще раз прочтите текст. Теперь текст станет более понятным для вас.

Ознакомимся еще с одной информацией из газеты.

Татар ашын тансыклаганнар

Саба. Шәмәрдән урта мәктәбенең 6 сыйныф укучысы Зилә Зарипова, 7 сыйныфтан Мәдинә әпсәләмова Һәм 10 сыйныфтан АйгӨл Нурисламова быелгы уку елында ТӨркиядә белем алалар.

Алар кҮптән тҮгел Шәмәрдәнгә кайтып киттеләр. ТӨркиядә белем алучы элеккеге укучыларыбыз мәктәптә укытучылар Һәм иптәшләре белән очраштылар.

Үткән ел август ахырында Казаннан киткәч, алар әҮвәл Истанбулга килеп тӨштеләр. Аннан әнкарага юл тоттылар. Шунда бер ай тӨрек телен Өйрәнәләр. Шуннан соң Истанбулга кайтып укый башлыйлар, тӨрек, гарәп Һәм инглиз телләрен Өйрәнәләр.

КҮптән тҮгел кызлар ТӨркиягә киттеләр. Алар хәзер укуларын, яшь Үзенчәлекләренә карап, инглиз телендә тӨрле лицейларда дәвам итәчәкләр.

Иптәшләре белән хушлашканда, кызлар әти-әниләрен, туганнарын, иптәшләрен, укытучыларын, туган Шәмәрдән тӨбәген сагынуларын, татар милли ашларын тансыклауларын тагын бер кат искә алдылар.

(Р.Кашапов «Татарстан хәбәрләре», 26 февраль, 1993 ел).

В этом тексте много слов, знакомых вам. Текст вы поняли, но отдельные слова, наверное, остались непонятными. Возмож-

но, вот эти: *тансыклаганнар* — соскучились, захотелось куˮать; *быелгы* — нынешний, *белем алалар* — получают знания, *элекке* — бывшие, *Үткән* — прошлый, *ахырында* — в конце, *әҮвәл* — вначале, *юл тоталар* — держат путь, *шуннан соң* — после этого, *кҮптән тҮгел* — недавно, *яшь Үзенчәлекләре* — возрастные особенности, *карап* — (букв. глядя, смотря), *дәвам итәчәкләр* — будут продолжать, *хушлашканда* — когда прощались, *тӨбәген* — местность (в вин. падеже с аффиксом принадлежности), *сагынуларын* — как они тоскуют, *милли* — национальный, *тагын* — еще, *искә алдылар* — вспоминали.

Вот, кажется, все трудные слова позади. Еще раз прочтите текст, проверьте свои знания. Вспомните времена глаголов — они имеются в тексте, переведите их правильно.

На этом завершаем наш урок.

Сау булыгыз! Сезгә исәнлек-иминлек (здоровья и благополучия) телим. Зур уңышлар сезгә!

Урок пятидесятый

(Илленче дәрес)

— Исәнмесез!

— Хәерле кӨн, хӨрмәтле дуслар!

Сегодня мы познакомимся с вводными словами и сочетаниями.

Вводные слова

В татарском языке широко употребляются многочисленные вводные слова, выражающие отношение говорящего к высказываемой мысли и к действительности. Они являются исконными или заимствованы из арабского и персидского языков, скалькированы с русского языка. Ознакомимся с наиболее широко употребительными из них.

әлбәттә (конечно) — выражает достоверность, согласие, утверждение.

1. — Син барасыңмы?
— әлбәттә, барам.

2. — Гариф абый бу турыда беләме?
— әлбәттә.

3. — Син, әлбәттә, оныттың инде?
— Гафу итегез, оныттым шул.

Ахрысы, ахры (видимо), ***бәлки*** (может быть), ***никтер*** (почему-то), ***кҮрәсең*** (видно), ***шәт*** (вероятно), ***ихтимал*** (возможно) — выражают неуверенность, недостоверность:

1.— Без сезне кӨттек, кӨттек. Сез, ***ахрысы,*** *килмәдегез.*

— Без трамвай тукталышында озак басып тордык. Трамвай килмәде. ЖәяҮ бардык. Сез киткән идегез инде.

2. — ***КҮрәсең,*** *бҮген концерт булмый. Клубта бер кеше дә юк бит.*

— Концерт була. әле сәгать 5 кенә бит. Бераз кӨтеп торыйк.

—Ярар.

3. — ***Ихтимал,*** *Рәис Солтанович белмәгәндер.*

— Белсә, ул чыгыш ясаган булыр иде.

— Сез аңа әйтмәдегезмени?

— Мин аны кҮрмәдем шул.

4. — БҮген, ***никтер,*** *башым авырта.*

— БҮген атмосфера басымы бик тҮбән.

— Белмим шул. Синең баш даруы юкмы?

— Бар. Менә.

— Рәхмәт сиңа.

5. — Иптәшләр, кем сӨйли?

— СӨйләҮчеләр юк.

— ***Бәлки,*** *Сания апа, сез сӨйләрсез?*

— Ярар, бер-ике сҮз әйтим.

— Рәхим итегез. СҮз Сания ханым Галиуллинага бирелә.

Вводное слово ***зинһар*** (пожалуйста) выражает убедительную просьбу:

1. — ***Зинһар,*** *таралышмагыз. Хәзер Җыелыш була.*

— Нинди Җыелыш?

— Акционерлар Җыелышы.

— Озак буламы?

— Ярты сәгать.

— Ярар, алайса, калабыз.

2. — Рәзинә, ***зинһар,*** *миңа бҮген булыш әле. Безгә кунаклар килә.*

— Кайчан килим, апа?

— Бер сәгатьтән килә аласыңмы?

— Килә алам.

— Мин сине кӨтәм. ***ЗинҺар****, кил, яме.*

— Ярар, апа.

Вводные слова ***минемчә*** (по-моему), ***синеңчә*** (по-твоему), ***безнеңчә*** (по-нашему) выражают источник данного сообщения и отношение говорящего к происходящему:

1. — ***Минемчә****, концерт бик матур булды.*

— ә ***минемчә****, нәрсәдер Җитмәде.*

— ***Минемчә****, концертны алып баручы оста тҮгел иде.*

2. — ***Синеңчә****, Рәиф нишләргә тиеш?*

— Гафу Үтенергә тиеш.

— Ул гаепле тҮгел бит!

— ***Минемчә****, ул гаепле.*

3. — ***Минемчә****, сез ялгышасыз.*

— Минме? ***Гафу итегез****, мин ул кешене бик яхшы беләм. Мин аның белән 20 ел эшләдем бит.*

Вводное слово ***ниҺаять*** (наконец) употребляется для выражения процесса, который наконец совершился.

1. — ***НиҺаять****, бу китапны язып бетердем.*

— Озак яздыңмы?

— Озак, 2 ел.

2. — ***НиҺаять****, мин виза алдым. Иртәгә ТӨркиягә очабыз.*

— Ничә кӨнгә?

— Ике атнага.

3.— Улым, ***ниҺаять****, университетны тәмамлады.*

— Ник «ниҺаять» дисең?

— Озак укыды. Беренче курстан соң армиягә китте. Анда ике ел хезмәт итте. Кайткач, икенче курска керде. Менә быел гына бетерде.

— Тәбрик итәм.

— Рәхмәт.

Вводные слова ***беренчедән*** (во-первых), ***икенчедән*** (во-вторых), ***Өченчедән*** (в-третьих) выражают порядок перечисления фактов:

1. — Сания, син ничек уйлыйсың?

*— **Беренчедән**, мин ул кешене белмим.*

*— **Икенчедән**?*

*— **Икенчедән**, мин бит Үзем дә пенсиядә.*

*— **Өченчедән**?*

*— **Өченчедән**, минем дә балаларым бар.*

2. — Балалар, әйдәгез әле, бу малайның тәртибен тикшерик. әйдә, Рәсим, син әйт.

*— **Беренчедән**, РӨстәм безне алдаган. **Икенчедән**, РӨстәм Өй эшен эшләмәгән. **Өченчедән**, ул дәфтәрендәге «икеле» билгесен бетергән...*

Вводное слово ***димәк*** (значит) выражает умозаключение, обобщение:

*1. — Равия, син безгә юбилейга килмәдең. **Димәк**, син безне яратмыйсың.*

— Юк инде, Солтания апа. Мин сезне бик яратам. Мин икенче сменада эштә идем шул. Гафу итегез инде.

2. — Монда ике мең ярым гына акча бар.

— Кая киткән соң аның биш йӨзе?

*— Белмим шул. **Димәк**, мин ялгышканмын...*

3. — Бакчада колорадо коңгызы кҮренә башлады.

*— **Димәк**, быел бәрәңге булмый инде.*

4. — РӨстәм, син яхшы укыйсыңмы?

— әйе, минем барлык фәннәрдән бишле генә.

*— **Димәк**, син алтын медаль алачаксың.*

— Белмим әле. Алда имтиханнар бик кҮп.

— Сиңа уңышлар телим.

Вводное слово ***гадәттә*** (обычно) выражает известность, общепринятость данного сообщения:

1. *— Равил абый, **гадәттә**, халык Җырларын Җырлый.*

— Каян беләсең?

— Мин аларда бик кҮп кунакта булдым. Ул Үзе баянда уйный, Үзе Җырлый.

— Матур Җырлыймы?

— Бик моңлы Җырлый.

*2. — Театрга барганда, мин, **гадәттә**, кара кҮлмәк, кара тҮфли киям.*

*— Мин, **гадәттә**, Үземнең теге кҮк костюмымны киям.*

— Нинди костюм, яңамы?

— Яңа тҮгел инде. Син беләсең аны.

— ә-ә-ә, син аны Петербургтан алып кайткан идең.

— әйе шул!

*3. — Сабантуйга, **гадәттә**, без барыбыз бергә Җыелып авылга кайтабыз.*

*— ә без, **гадәттә**, ял паркына барабыз. Анда да сабантуй була.*

*— ә без, **гадәттә**, Арча поездына утырып, Арчага кайтабыз. Анда сабантуй бик кҮңелле була.*

— Икенче елга мине дә алыгыз әле. Минем кҮптән авыл сабантуе кҮргәнем юк.

— Ярар. әйтербез.

Вводное слово ***киресенчә*** (наоборот) выражает противопоставление:

1. — Болай ярамый, иптәшләр!

*— **Киресенчә**, нәкъ шулай кирәк.*

2. — Мин моны әйтмәскә тиеш!

*— **Киресенчә**, син әйтергә тиеш!*

— Юк, юк, әйтмим!

3. — Җитте, бҮген мин анда бармыйм!

*— Юк, **киресенчә**, син анда барырга тиеш. Син аңа аңлатырга тиеш. Ул сине аңлар. Мин ышанам.*

— Рәхмәт киңәшеңә.

Вводное слово ***гомумән*** (вообще) выражает обобщение:

*1. — **Гомумән**, бу мәсьәлә әзер тҮгел.*

*— **Минемчә**, уйларга кирәк.*

*2. — Мин сине, **гомумән**, аңламыйм.*

— Ничек аңламыйсың?

— Аңламыйм шул. Кичә син болай сӨйләдең. БҮген — тегеләй (по-другому).

*3. — Сез, **гомумән**, бу проблеманы хәл итәргә мӨмкин дип уйлыйсызмы?*

— ***Минемчә***, *мӨмкин.*

Вводное слово ***мәсәлән*** (например) особенно часто употребляется при перечислении, в учебниках:

*1. — Мин, **мәсәлән**, болай уйлыйм: сез безгә киләсез, аннан соң бергәләп вокзалга тӨшәбез дә поезд кӨтәбез.*

— Ярар, мин риза.

*2. — Укучылар, мин сҮзләр әйтәм. Сез ул сҮзләрне тәрҖемә итегез. **Мәсәлән**, су* — вода, *Җир* — земля, *кҮк* — небо. *Аңладыгызмы?*

— Аңладык, ГҮзәлия апа.

*3. — Балалар, әйдәгез, саныйбыз. Ләкин болай саныйбыз: 1, 3, 5, 7... **Мәсәлән**, Лена 1 ди, Саша 3 ди. АйгӨл 5 ди. Айдар 7 ди. Аңладыгызмы? әйдә, Лена, башла.*

— Мин русча әйтимме?

— Юк, Лена, татарча саныйбыз.

Вводное слово ***дӨрес*** (правда) выражает подтверждение факта, некоторую уступку, признание:

1. — ***ДӨрес***, *мин укымадым. Ләкин мин лекцияләргә йӨрдем.*

— Сез бит материалны белмисез. Тагын бер тапкыр укып килегез.

— Кайчан килим?

— Өч кӨннән.

— Ярый. Сау булыгыз.

*2. — Мин кичә вокзалга бардым бит. **ДӨрес**, мин унбиш минутка соңга калдым. Транспорт юк иде.*

— Мин сезне кӨттем дә таксига утырып, кунакханәгә (гостиницага) киттем.

— ***Кызганыч***, *гафу итегез.*

*3. — Сез, **дӨрес**, яхшы спортчы. Ләкин лекцияләргә йӨрмәдегез. Практик дәресләрдә булмадыгыз. КҮп нәрсәләрне белмисез. Сез бит математика укытучысы булачаксыз, физкультура укытучысы тҮгел. Мин сезгә Өчле куя алмыйм.*

— Куегыз инде!

— Юк, тагын килегез.

*4. — **ДӨрес**, ул соңыннан килде. Гафу Үтенде.*

— Син гафу иттеңме соң?

— Юк, гафу итмәдем.

Вводные слова ***тукта әле*** (постой-ка), ***кара әле*** (смотри-ка), ***беләсең килсә*** (если хочешь знать) и другие служат для привлечения внимания собеседника.

*1.— **Кара әле**, ишеттеңме: Данияр Өйләнгән.*
— Кайсы Данияр?
— Безнең белән икенче цехта эшләгән иде.
— әйе, беләм. Кемгә Өйләнгән?
— Бер студент кызга.
*2. — **Тукта әле**, Гайния апа, син нәрсә сӨйлисең?*
— Миңа бу сҮзне МиңнегӨл әби әйтте.
— ә ул каян ишеткән?
— Кызлары әйткән.
— Алай икән!
3. — Алмаз безнең авылда туган.
*— **Беләсең килсә**, Алмаз безнең авылда туган.*
— Шулаймыни?
— әйе шул.
4. — Кара инде, нинди зур Үскән бу малай!
— әйе шул. Айдарга Өч яшь инде.
*— Тукта әле, ул, **чыннан да**, без Казанда чакта туган иде.*
— Шулай шул.

Вводные слова ***имеш*** (дескать), ***янәсе*** (будто), ***ичмасам*** (даже), ***валлаһи, билләһи*** (ей-богу) — более разговорного характера:

*1. — Быел сабантуйда, **валлаһи**, батыр калам.*
— Алла боерса диген (Скаჟи, если бог даст).
*2. — **Ичмасам**, син дә килмәдең.*
— Мин белмәдем бит.
*3. — Безнең әни тӨш кҮргән. Мин, **имеш**, кияҮгә чыккан-мын...*
*— Мин дә бҮген тӨш кҮрдем. **Янәсе**, авылга кайткан-мын. Су буенда йӨрим икән. Нәрсә булыр икән?*
— әбидән сорарга кирәк.

Задание. Поставьте подходящие вводные слова, приведенные в конце задания.

1. Мин, ..., анда барачакмын.
2. ..., мин сезне күрмәдем.
3. ..., бүген яңгыр булмады.
4. Миңа, ..., ике билет бирегез, әле.
5. Кызлар дәрескә килмәделәр, ...
6. ..., ул килергә тиеш.
7. Ул, ..., эшкә сәгать тугызга килә.
8. Мин сезне, ..., аңламыйм.
9. ..., бу проблема бик катлаулы.
10. Без, ..., бу турыда күп уйладык.
11. Минем, ..., бер гаебем дә юк.

Слова для выбора: *валлаһи, гомумән, мәсәлән, габу итегез, гадәттә, минемчә, күрәсең, әлбәттә, киресенчә, зинһар, ахрысы.*

Вот и все на сегодня. Сау булыгыз! Уңышлар телим!

Урок пятьдесят первый

(Илле беренче дәрес)

— Исәнмесез!
— Хәерле кич!

Это наш с вами последний урок. Но я надеюсь, что уроки татарского языка у вас продолжатся. Вы будете уже понимать татарскую речь, будете внимательными к разговаривающим по-татарски, понимать отдельные слова и выражения по радио и телевидению, понимать речь актеров на татарской сцене, сможете вставить свое слово или предложение в разговоре, произнести к месту этикетные выражения, пословицы и поговорки...

Если вы внимательно изучали предыдущие уроки, вы усвоили особенности татарского языка.

Вы знаете уже, что татарский язык характеризуется особыми гласными и согласными.

Вы знаете, что в татарском языке, как и во всех тюркских языках, существует закон сингармонизма, по которому исконно татарские (тюркские) слова произносятся или только твердо, или только мягко. Закон этот играет большую роль в фонетике татарского языка.

Вы заметили, конечно, что ударение в татарском языке стремится к последнему слогу в слове, хотя есть отдельные случаи отхода от этого правила (ударение в вопросительных местоимениях падает на первый слог; на аффикс глагольного отрицания никогда не падает ударение, а падает на предшествующий ему слог; аффикс — частица вопроса **-мы/-ме** не принимает на себя ударения и ударение всегда предшествует этому слогу; частицы **бик, иң** (самый) — всегда ударные; в союзах, часто заимствованных из арабского и персидского языков, ударение падает на первый слог и т.д.). В речи словесное ударение объединяется с синтагматическим ударением и несколько уменьшается.

Вы также узнали, что в татарском языке существует всего 6 типов слогов, что говорит о стройности, упорядоченности звучания татарской речи.

Вам представляло большую трудность и то, что в в татарском языке (несмотря на то, что основным принципом орфографии является фонетический принцип написания, то есть пишется так, как произносится), разница между написанием и произношением довольно ощутима. Это объясняется несовершенством существующего татарского алфавита, созданного в конце 30-ых годов на основе кириллицы, и употреблением одних и тех же букв для выражения разных звуков. Этот алфавит не отражает истинного

звукового состава татарского языка, и общественное мнение склоняется в защиту алфавита на основе латиницы, возврат к чему, уже состоялся.

Вы узнали также, что в татарском языке нет категории рода, такой важной для русского языка; что в татарских словах корни не меняются, что к ним в определенной последовательности, не нарушая цельности корня, «прилепляются» аффиксы, обязательно твердые — к твердым словам, мягкие — к мягким словам; эти аффиксы имеют обычно только одно грамматическое значение. Исходя из этого татарский язык относится к агглютинативному типу языков.

Вы привыкли также к такой особенности татарского языка, как категория принадлежности, выражающей принадлежность предмета, лица кому или чему-нибудь, осуществляемой добавлением определенных аффиксов: где русский скажет **моя книга**, татарин скажет одним словом — *китаб-ым*.

Вы уже можете правильно добавлять аффиксы к именам в определенном порядке: сначала корень, к нему — аффиксы множественного числа, затем — принадлежности, затем — падежа. Например: *акча-лар-ыбыз-га* (нашим деньгам).

Вы, конечно же, заметили, что прилагательное и числительное в сочетании с именем не изменяются — изменяется только имя (*матур кызларга, матур кызларның, матур кызларны, матур кызлардан, матур кызларда; ике кыз, ике кызның, ике кызга, ике кыздан, ике кызда*).

Вам было трудно при изучении глагольных времен, ведь в татарском языке их в 3 раза больше, чем в русском. Только прошедших времен в татарском языке насчитывается 5. Временные формы различаются в зависимости от того, видел ли говорящий процесс сам или кто-то сообщил ему об этом, как давно этот процесс происходил и т.д.

Вы также заметили, что в татарском языке нет вида, что видовые значения русского языка передаются сочетанием основного глагола в неличной форме и вспомогательного глагола. Например: *укыдым — укып чыктым* (читал-прочитал), *әйттем — әйтеп бетердем* (сказал — высказал), *кычкырды — кычкырып Җибәрде* (кричал — закричал) и т.д.

В отличие от русского языка в татарском языке очень много неличных форм глагола, выступающих основными в сложных и составных глагольных формах: *сӨйли башлады* — стал говорить, *укып утыра* — сидит — читает, *әйтә тор* — пока говори, *ясый башла* — начинай делать и т.д.

Вы заметили, что в татарском языке согласование не играет большой роли; а согласование подлежащего и сказуемого в числе вовсе не обязательно, а в русском языке это очень важно. *Кошлар кайтты* — букв. птицы вернулась, что невозможно в русском языке.

Мы с вами узнали также и о том, что в татарском языке нет предлогов, есть только послелоги, которые стоят после знаменательных слов и выполняют те же функции, что и предлоги в русском языке. Помните?

Мин әти белән МәскәҮгә барам.

Син мине вокзалга хәтле озат.

Син апаң кебек Җырлыйсың.

Думаю, что перевода не потребуется.

Вы привыкли уже к постоянному порядку слов в предложении, по которому сказуемое всегда завершает предложение и ставится на последнем месте. Определение всегда предшествует определяемому слову — существительному, дополнение — глаголу, обстоятельства — глаголу-сказуемому.

Группа подлежащего предшествует группе сказуемого. В разговорной речи этот порядок может и нарушаться, как вы это заметили в диалогах. Например:

а) — Кер безгә!

— Хәзер.

б) — Барыйк әле кинога!

— әйдәгез!

Вы заметили, вероятно, обилие в татарской речи частиц, которые в большинстве случаев безударны и ставятся после самостоятельного слова. Они обеспечивают также мелодичность, певучесть и мягкость татарской речи, ее интонационное разнообразие.

Татарский язык отличается от русского и тем, что в нем имеются своеобразные типы придаточных предложений, в которых сказуемыми являются неличные формы глагола, которые не

согласуются с подлежащими. Таковы предложения: *Мин килгәндә, ул Өйдә юк иде.* (Когда я пришел, его не было дома). *әни килгәч, безгә бик рәхәт булды.* (Когда приехала мама, нам было очень приятно). *Мин китәсе автобус ярты сәгатькә соңга калды.* (Автобус, на котором я должна была уехать, опоздал на полчаса).

Вот, кажется, пока все, что касается особенностей татарского языка. Противопоставленность гласных звуков по твердости и мягкости, наличие строго определенных типов слогов, фиксированное место ударения на последнем слоге, существование всегда парных аффиксов в зависимости от твердости — мягкости корня или основы, глухости или звонкости последнего звука корня, устойчивый порядок слов в словосочетаниях и предложениях, предшествование придаточных предложений главному, строго определенная закономерность добавления всех видов аффиксов при сохранении неизменного корня позволяют говорить, как нам кажется, о стройности, упорядоченности, некоторой строгой формализованности татарского языка, что дало основание сказать исследователям, что по этим качествам татарский язык занимает одно из первых мест среди языков мира. А знание татарского языка, по данным ЮНЕСКО, дает возможность общаться и на многочисленных тюркских языках, а в этом смысле татарский язык входит в число 14 наиболее распространенных языков мира.

На прощание мы знакомим вас с замечательным стихотворением башкирского поэта Наджара Наджми, который подарил татарскому народу знаменитое стихотворение «Татар теле», отличающееся большой эмоциональной силой, публицистическим звучанием, напевностью, образностью, богатством языковых форм, за которое ему была присвоена государственная премия имени Г.Тукая. Возьмите словарь и попробуйте перевести это стихотворение.

НаҖар НәҖМИ

Татар теле

Вы, прадеды наши в недоле
мукою запрудивших лик,

на мельнице русской смололи
заезжий татарский язык.
(Ярослав Смеляков.)

Туган Җирең Идел буе,
Һәр телнең бар туган иле.
Туган Җирең кебек назлы,
Җырдай моңлы татар теле.

Ак алъяпкыч бәйләсәләр,
Өзелеп тора кызлар биле.
Кызлар кебек шат чырайлы,
Ачык йӨзле татар теле.

Халкың кебек уңган да син,
Хезмәттә син кӨне-тӨне.
Ир-егетләреңдәй дәртле,
Гайрәтле син, татар теле.

Фәннән сине аерса да
Гасырларның афәт Җиле.
Аксакалларыңдай олпат,
Акыллы син, татар теле.

Ассалар да, киссәләр дә,
Үлмәдең син, калдың тере,
Чукындырган чагында да
Чукынмадың, татар теле.

Яндың да син, туңдың да син,
Нишләтмәде язмыш сине.
ДӨньяда кҮп нәрсә кҮрдең,
әй мӨкатдәс Тукай теле.

ТӨрмәләргә дә яптылар
Җәлил белән бергә сине.
ТӨрмәләрдә дә килмешәк
Булмадың син, татар теле.

Зинданнарны ярып чыктың,
Ялкынланып чыктың кире,
Хәтта фашист тегермәне
Тарта алмады анда сине,
әй син, батыр татар теле!

Кабатланмас Үткәннәрең —
Гасырларның яман чире.
Кабатлар сине гасырлар,
Татар теле, дуслык теле.

Многое в этом стихотворении вам понятно. Дадим несколько комментариев.

В словах *Җырдай, ир-егетләреңдәй, аксакалларыңдай* есть общий аффикс ***-дай (-дәй),*** который образует наречия и выражает значение **как, словно**: *как песня, как твои мужчины, как твои аксакалы.*

Переводы отдельных слов:

моңлы **—** певучий, грустный, мелодичный
Өзелеп тора **—** изгибается
биле **—** талия (ее, их)
шат чырайлы **—** приветливое лицо
ачык йӨзле **—** с открытым лицом (радушием)
дәртле **—** страстный
гайрәтле **—** мощный
фәннән **—** от науки
гасырларның **—** веков
афәт **—** нашествие
олпат **—** величавый
ассалар да **—** хотя и вешали
киссәләр дә **—** хотя и рубили
Үлмәдең **—** не умер
чукынмадың **—** не крестился
яндың **—** горел
туңдың **—** мерз
нишләтмәде **—** чего только не делала
язмыш **—** судьба

мӨкатдәс — священный, родной
тӨрмә — тюрьма
килмешәк — чужой, со стороны
зиндан — неволя
ярып — разорвав
ялкынланып — пламенея
тегермән — мельница
тарта алмады — не сумела перемолоть
кабатланмас — не повторится
Үткәннәрең — твое прошлое
кабатлар — повторит
гасырлар — века
дуслык — дружба.

В этом стихотворени вы заметили и обратный порядок слов, диктуемый рифмой и ритмом стиха. Каждая строфа завершается обращением к татарскому языку.

* * *

Кадерле дуслар! Татар теле дәресләре тәмамланды. Сезгә зур уңышлар, шатлыклы кӨннәр, исәнлек-саулык, ак бәхетләр теләп калам. Кем дәресләр белән танышып барды, аларга зур ихтирамымны белдерәм. Рәхмәт сезгә!

Укытучыгыз — □азан дәүләт университетыны татар теленә өйрәтү каб̂едрасыны мөдире профессор Флера ханым Сафиуллина.

Ӡекстлар

Гомәр Бәширов

(Татарстанның халык язучысы, Тукай бҮләге лауреаты, ДәҮләт премияләре лауреаты).

Менә тамаша

Укытучы дәрестә балаларга яңа тема аңлаткан.

— Барыгыз да аңладыгызмы? — дигән.

— Юк, аңламадык! — дигәннәр укучылар.

Икенче мәртәбә аңлатып чыккан да, тагын сораган:

— Инде аңладыгызмы?

Балалар тагын хор белән:

— Юк, аңламадык, — дип Җавап биргәннәр.

Укытучы Өченче мәртәбә аңлаткан да:

— Инде аңлагансыздыр бит? — дигән.

— Юк, бу юлы да аңламадык әле! — дигәннәр.

Укытучы моңа бик аптырап, башын кашырга тотынган.

— Мин инде хәтта Үзем дә аңладым. ә сезгә Һаман да барып Җитми икән әле, — дигән.

Фамилияне корбан итеп...

Мәгариф бҮлегенең инспекторы белән мәктәп директоры урамнан баралар икән. Койма буена утырткан канәфер чәчәген ботарлап маташучы бер малайга кҮзләре тӨшкән.

— Менә тәрбия нәтиҖәсе! — дигән инспектор.

Директор, кызарынып, малайга:

— Халитов, нишләвең бу?! — дип кычкырган.

— әти, безнең фамилия Хамитов бит, оныттыңмыни? — дигән малай.

Булышкан

Атасы эштән кайткач, малаеннан хәл-әхвәл сораша башлаган:

— Я, бҮген ни эшләр бетердең? Уйнарга чыктыңмы? — дигән.

— Юк, беркая да бармадым.

— Ни генә эшләдең соң?

— Мин энигә минем Өйгә бирелгән мәсьәләләрне чишәргә булыштым.

Телевизор шаукымы

— Балалар, — ди укытучы. — БҮген кич ай тотылачак. Бу — табигатьтә бик сирәк була торган бик кызык кҮренеш. Ай нәкъ 21 сәгать 45 минутта тотыла. Карарга онытмагыз.

Соңгы партада утырган бер малай:

— Апа, кайсы программада тотыла ул? — дип сорый.

Тереклек иясе

Укытучы:

— Җирдә дә, суда да яшәҮче Җан ияләрен ничек дип атыйлар?

Укучы:

— Матрос, дип...

Менә сиңа...

— ГҮзәл, нигә бҮген мәктәпкә бармадың? — дип сорый кҮрше апа беренче класста укучы кыздан.

— Минем температурам бик зур...

— КҮпме?

— Кырык.

— Кырык?! — дип гаҖәпләнде кҮрше апа.

— әйе, әнием утыз Җиде дә Өч, диде. Кушкач, кырык була ич...

Физика дәресендә...

Укучы сӨйли:
— Архимед судан чыга да «Эврика!» дип кычкыра.
— Бу нәрсәне аңлата инде? — ди укытучы.
— «Эврика» «таптым» дигәнне аңлата.
— Архимед нәрсә тапкан була инде?
— Нәрсә, дип... Сабындыр инде.

Яңа шәһәр

— Йолдыз, син нинди шәһәрләр беләсең?
— МәскәҮ, Казан, Петербург, Командировка...
— Командировка дигән шәһәр дә бармыни?
— әйе, минем әти гел шунда бара.

И замана, замана...

География дәресендә бер укучы Кавказ тауларын Һиндикуш белән бутаган, картада Африка чҮлләрен Боз диңгезеннән эзли икән.

— Ярый алайса, Үз якларыбызга кайтык. Волга белән Жигули кайда?

— «Волга» кҮрше абый гаражында, ә «Жигули» безнекендә...

Башында... Җилләр

Математика дәресендә укытучы:
— Гәрәй, унбергә унберне кушкач, ничә була? — дип сорый.
— Ике футбол командасы килеп чыга, — ди малай.

Үзенчә

— Укучылар, тәҮлектә ничә сәгать вакыт бар? — дип сорый укытучы.

— Егерме ике, — дип Җавап бирә укучы.

— Ничек алай?

— КҮптән тҮгел генә Үзегез кӨннәр ике сәгатькә кыскара, — дип әйттегез ич...

Йота бит!

Мәликә анасы белән «Диңгез тӨбендә» дигән мультфильм карыйлар икән. Кинәт кызый анасына кычкырган:

— әни! СҮндер тизрәк телевизорны!

— Ни булды, кызым? — дигән анасы.

— КҮрмисеңмени? әнә акула алтын балыкны куып килә, йота бит инде, йота!

Телефонда

— Алло! Арпаязмы бу?

— әйе, Арпаяз. ә син кем?

— Мин интернаттан.

— әҺә! Аңлашыла. Арпаязда сиңа кем кирәк?

— әнинең хәлен беләсем килгән иде...

— ә, алаймы? әниең исән-сау, матур гына яшәп ята. Бая бәрәңге ала иде...

— әнине телефонга чакырмассыңмы икән, абый, ә?

— Була ул! Синең анаң ни исемле әле?...

Уннан биш...

КӨтҮче Үзенең улына кӨтҮдәге атларны санап килергә кушкан. Улы санап килгән дә әйткән:

— Егерме бӨтен, уннан биш! — дигән

— «Уннан биш» дигәнең нәрсә?

— Тай!.. — дигән улы.

Менә гаҖәп!

— әни, син кайда тугансың?

— Мин Казанда туганмын, улым!

— әти кайда туган?

— Ул МәскәҮдә туган.

— ә мин кайда тудым?

— Син авылда тудың.

— Менә бит ничек! Өчебез Өч Җирдә туганбыз, шулай да бер-беребезне тапканбыз.

Эшлекле сорау

— Бабай, син кайчан бабай булдың?

— Син тугач, улым.

— Алайса, моның Өчен син миңа нәрсә бирәсең?

ШҮрәле кайда яши?

— Бабай! Синең ШҮрәлене кҮргәнең бармы?

— Бар.

— Кайда?

— Тукай китабында.

— ә ул кайда кҮргән?

— Ул әкияттә кҮргән...

Курчак әнисе

— Кызым, курчагыңны кҮрмим. Кая куйдың?

— Мин аны йокы бҮлмәсенә кертеп яткырдым. Хәзер телевизордан балаларга ярамый торган фильм кҮрсәтәчәкләр.

— ә сиңа ярыймыни?

— Мин курчакның әнисе бит. әниләр белән әтиләргә карарга ярый аны...

Ул да укый

Бер егет кӨн саен китапханәдән бер китап ала да икенче кӨнне Үк тапшыра икән. Китап бирҮче кыз беркӨнне аңа алгебра дәреслеген биреп Җибәргән. Егет икенче кӨнне Үк аны тапшырырга килгән. Кыз сорашкан:

— Кызык китапмы? Нәрсә турында?

Егет бик белгәндәй сӨйләп киткән:

— әй, әллә нәрсәсе юк ла. Алгебра исемле бер кыз булган, шуның маҖаралары турында икән.

Тапкыр Җавап

Бер студенттан:

— Ник син Һәрвакыт театрда галеркада утырасың? — дип сорыйлар икән.

— Кинода беренче рәттә утырып туйдым, — дип Җавап биргән студент.

Җамалый кодаларда

Бер кеше Үзенең танышын кунакка чакырган.

— Сез кайда торасыз соң? — дип сораган теге кеше.

— Без Җамалый кодалар янында торабыз, — дигән чакыручы.

— ә Җамалый кайда тора?

— Ул безнең янда тора, — дигән теге кеше.

Җор кеше

Үләр вакыты Җиткәч, бер Җор кеше иң якын дустын чакырып китергән дә, аңа сәгатен бҮләк иткән.

— Минем тӨсем итеп тотарсың. Мин мәңгелек йортка китәм, анда вакытны белҮ Һич зарур тҮгел, — дип шаярткан.

Авыл саен йорт сал

әти кеше, малаена васыять итеп, авыл саен йорт салырга кушкан.

— Ул кадәр байлыкны кайдан алыйм, әти? — дигән малае.

— Аның Өчен байлык кирәкми, Һәр авылда танышларың, дусларың булсын, — дигән атасы.

Суны каян ала?

Су тегермәнле авылда яшәҮче ике агай, ерак сәфәргә чыккач, Җил тегермәне яныннан Үтәләр икән.

— әй дим, бу тегермән ничек эшли икән? — дип сораган берсе.

— Ник, Җил тегермəне бит ул.
— Җил тегермəне икəнен Үзем дə белəм, суны кая ала икəн?

Саранның Җавабы

Саран кеше кунакка баргач, чəй салучы əби моннан сорый икəн:
— Чəйне куе эчəсеңме, сыекмы? — дип.
Саран дӨресен əйткəн:
— Үзебездə сыек эчкəгəндер, кешедə куесын эчəсе килə, — дигəн.

(Мəзəклəр тҮбəндəге китаптан алынды: Туган тел мəзəклəре. Җыючы Һəм əдəби эшкəртҮче Г.Бəширов. — Казан: Тат.кит.нəшр., 1995.)

* * *

Ш.Галиев.

Хикмəтле сҮзлəр

•Акыллы кеше картайгач та матур кала.

•Үткəн кӨннəрнең тӨннəре дə якты.

•Карт йӨрəккə шатлык та авыр.

•Яшьлəргə — романтизм,
Картларга — ревматизм.

•Яшьлекнең грамматик ялгышлары картлыкта драматик язмышка əйлəнə...

•Авыру башта йога,

Аннары — ега.

* * * * * *

•Мактауны халык алдында әйтсеннәр,
Тәнкыйтьне — колагыма...

•Ашауны урынбасарга тапшырмыйлар.

•ТҮрәнең тӨшкәнен генә сҮгәләр.

•Яратабыз да инде Үзебезне яратканнарны!

* * * * * *

•Эчкән кеше башы белән йӨри, аяклары белән уйлый.

•Җиде кат Үлчә, бер кат та ... эчмә!

•Буш вакыттан буш шешәләр генә калган...

•Башта ава шешәләр, аннан ава кешеләр.

* * * * * *

•Гайбәтне бушлай бирәләр, әмма кыйммәткә тӨшә...

•Бердәнбер яхшы ягы шул: начарлыгын яшерми.

* * * * * *

•Язның беренче карлыгачлары — кара каргалар килде.

•Язын бар йӨрәкләр дә бер яшьтә.

* * * * * *

•Сәгать әкрен йӨри, вакыт тиз уза.

•Мәңгелек утны да мизгел кабыза.

•Сәгатең алга китсә, Үзең артка калырсың.

•Иң тиз туйдыра торган эш — ял...

* * * * * *

•Яратмаган кеше белән яраткан эшне дә эшләп булмый...

•Ашауда ялкаулар юк.

•Ел авыр булса да, юлчылар бетми.

•Чор нинди — Җыр шундый!

•Беренче булырга кҮнекте исә, кеше икенче урынга кала.

•Суын алмаган кое тизрәк корый.

* * * * * *

•Акбур белән кара фикер дә язып була.

•Югары белемне кҮпләр ала, тирән белемне кемнәр ала?

•Акыл теше ахмакка да чыга.

•Башы тулы цифр: гел нольләр дә нольләр.

* * * * * *

•Баласызлар бакчага чәчәк утырта, балалылар бәрәңге утыра.

•әти-әнине дә аңлый башладык, Үзләре генә юк.

•Оныклар бабайны яшәртә.

•Бала чагың — баллы чагың.

* * * * * *

•Мода — хатын-кыз дигән кибетнең витринасы...

•Кошелегыңны югалтсаң да, кешелегеңне югалтма.

Татар поэзиясеннән Үрнәкләр.

Г.Тукай.

Безнең гаилә

әткәй, әнкәй, мин, апай, әби, бабай Һәм бер песи.
Безнең Өйдә без ҖидәҮ: безнең песи — Җиденчесе.

Бергә ашый, чәй эчә, безнең лә бергә йоклый ул,
Хезмәте дә бар: Өйне тычкан явыздан саклый ул.

Дәрдемәнд

* * *

Кил, Өйрән, и туган, бер башка телне,
БҮтән телләр белҮ яхшы ҺӨнәрдер.
Катыштырма вәләкин телгә телне,
Тел уйнатмак наданлыктан әсәрдер.

* * *

Стремись, мой друг, постичь язык чужой,
Ведь он для нас — живое ремесло.
Но языки не путай, милый мой! —
Свои познанья обратишь во зло.
(Перевод В.Ганиева)

ЗӨлфәт

Туган тел хакында

Тел ачылгач әйтә алсаң: «әни!» — дип,
Тел ачылгач әйтә алсаң: «әти!» — дип —
КҮзләреңә яшьләр тыгылмас,
Туган телең әле бу булмас.

Соң минутта әйтә алсаң: «әни!» — дип,
Соң минутта әйтә алсаң: «әти!» — дип —

КҮзләреңә яшьләр тыгылыр,
Туган телең әнә шул булыр...

Г.Афзал

* * *

әшәке кешеләр була.
әшәке халык булмый.
әшәке тарихчы була!
әшәке тарих булмый.

Н.НәҖми

* * *

Кичә дустым мине әрләде,
ә дошманым бҮген мактады.
Дустымның шул әрләҮ сҮзләре
Дошман мактавыннан саклады.

Н.НәҖми

Акыл

Акыллыдан акыл артмас —
Акыллы Һич акыл сатмас.

Н.НәҖми

* * *

Гомернең бар ике очы:
Кеше туа, Үлә.
Үлгәч, кешене Җирләргә
КҮпме кеше килә!
А кайберен озата бит
БӨтен дӨнья йӨзе.
ә тапканда, әни таба аны
Тик бер Үзе.

И.Юзиев

Сәйдәш урамында уйлану

Исән чакта сине кҮрәлмәдем,
Баралмадым синең янына.
Ләкин кҮңел,
КӨннәр Үткән саен,
Якын дустай сине сагына.
ГӨлләр,
Назлы гӨлләр,
Язны сагынып чәчәк аталар,
Урам.
Шушы урам, истәлегең булып,
Синең исмең белән аталган.
Яңа Җырларыңны кӨйли-кӨйли,
Бу урамнан кҮпме Үттең син?..
Салих абый,
Урамнарда гына тҮгел
КҮңелләрдә
КҮпме моң калдырып киттең син.
Менә берәҮ
Җилләр исҮенә
Тәрәзәсен ачып куйган да
Өзелеп-Өзелеп синең кӨйне уйный
Чумган килеш тирән уйларга.
Юк,
Бер без генә тҮгел,
Хәтта
КӨйләрең дә
Сагына сине — язлар Җырчысын.
Салих абый,
Кабатланмас бер матурлык булып,
Син тормышны бизәп торырсың.
Менә урам.
Сәйдәш кҮңеледәй
Киң Һәм матур...
әйтерсең лә
Моңнарыннан аның нурланган.
Менә Сәйдәш.
Илебезнең мә»рур данын Җырлап
Марш булып Үтә урамнан.

Ул моң булып яши кҮңелләрдә,
Ул рух алып керә Өйләргә.
Их,
Исән чакта сине кҮрәлмәдем
СҮзем бик кҮп иде сӨйләргә.

Р.Фәйзуллин

Пушкин кабере янында

Колакта —
«Вечерний звон».
Уемда —
«кичке азан».
КҮңел тӨпкелендә —
моң.

Р.Фәйзуллин

Чегәннәр

Юл читендә чатырлары.
Башкалада — театрлары!
. . . .
Сәнгате чыкмаса юкка,
Үлем юк халыкка

Р.Фәйзуллин

Кичке тӨсләр

Ак пароход.
Кара дулкын.
Кызыл маяк.
Соры ком.
Зәңгәр кҮктә
Якты йолдыз.
Яшел ярда
Сары кыз.

Р.Фәйзуллин

Картлар сҮзе

Ике хәзинә бар дӨньяда: саклагыз!
Каберстан аның берсе. Гел гӨлдә булсын!
Китапханә — икенчесе. КҮңелдә булсын!
Базар болай да калыр...

Р.Фәйзуллин

ТӨнге Алупка

Диңгез — кӨзге.
Ай — бер шәм.
Ай-Петридә —
Чишмәм!
Чылтырый да
Чылтырый.

М.ә»ләмов

* * *

Карт:
— Буйга да Үскәнсең, улым,
Ходайдан бәхет сора!
Егет:
— Бәхетме, бабай?
Ул бары
Ике Өй аша тора!

Р.Гатауллин

* * *

Янган йӨрәк, сузылган кул —
минеке.
Ике толым, кап-кара кҮз —
синеке.
Егерме ике кояш эзе —
минеке.
Уналты яз, гӨлчәчәкләр —
синеке.
— — — — — — — — — — —

... Ал йӨрәгем! БҮгеннән ул
синеке.
Синең йӨрәк булсын ләкин
минеке.
Ал кулларым! Нык каты кул —
синеке.
Язың-ямең булсын ләкин
минеке.
Син ризамы? «Юк!» — дисеңме?..
Синең эш.
«СӨймә мине, оныт!» — дисең?
Синең эш!
... Тик оныту Һәм онытмау
Минем эш.

М.Галиев

Кайту

(этиләр Җыры)

Олы юлдан яуга киткән чакта
таң жиленнән томан таралды.
Авыл башындагы куш наратка
атлар да бит борылып карады.
Һаваларда торна тавышлары,
ишетелә канат кагышлары,
кошларда да кеше язмышлары,
чит Җирләргә китеп барышлары.

Туган якның хәбәрләрен белдек
ызаннардан искән Җилләрдән.
КҮпләребез олы юлдан кире
кайталмады ерак илләрдән.
Һаваларда торна тавышлары,
ишетелә канат кагышлары,
кошларда да кеше язмышлары,
чит Җирләрдән кайтып барышлары.

З.Мансуров

«Хәзергә...»

«Хәзергә...» — дип кул бирәбез
Кич кҮрешер ярга да.
Җир читенә олагабыз,
биштәр асып аркага:
«Хәзергә...»

«Хәзергә...» — дип кулын изи
ЙӨз яшәгән картлар да.
БҮтән мәңге кҮрешалмас
Дуслар кала чатларда:
«Хәзергә...»

«Хәзергә...» — дип саубуллашып,
кҮмеләбез елларга.
Җирдә кабат кҮрешмәсәк,
очрашырбыз Җырларда...
— Хә-зер-гә!..

М.ә»ләмов

* * *

Кич. Кече Тирән кҮл.
Су коенам.
Тып-тыныч.
Өстә йолдыз, аста йолдыз.
Батар идем, эчтә йолдыз,
Ул да батса... куркыныч.

М.ә»ләмов

Ай яктыра, йолдызлар яна...

Сагышлы тӨн. Өстә — зәңгәр кҮктә
Ай яктыра, йолдызлар яна...
Һәм китәсе килә чиксезлеккә —
Иң ахыргы йолдызларга таба...

Сагышлы тӨн. Зәңгәр кҮктә — тӨптә

Ай яктыра, йолдызлар яна...
Сикерәсе килә мәңгелеккә,
Иң ахыргы йолдызга таба.

М.Галиев

Дулкынга карап

Килә дә китә дулкыннар,
килә дә китә генә.
Кагыла Җиле диңгезнең
синең ак итәгеңә.

Килә дә китә дулкыннар,
килә дә китә генә.
Мин дә бит бҮтәнчә идем,
бҮтәнчә кичә генә.

Килә дә китә дулкыннар,
килә дә китә генә.
Тизләтә йӨрәк тибешен
киләчәк исәбенә.

Килә дә китә дулкыннар,
килә дә китә генә.
әзер бул синнән алдарак
тормыштан китәремә.

Җөрле стильләрдән текст үрнәкләре

ЯЗМАЧЫЛЫК һәМ Мә»РИФәТ

Чыганаклар һәм фәнни эзләнҮләр борынгы тӨркиләрнең бик борынгы заманнардан бирле дәҮләт мәдәниятенә һәм шуңа бәйләнешле язма культурага ия булганнары хакында сӨйли. Соңгы елларда бу хакта сенцациягә якын ачышлар булып тора. Үз вакытында казакъ шагыйре Олжас СӨләймановның «Аз и Я» исемле китабы шау-шу кузгаткан иде. Ул Үзенең бу китабында тӨрки язма мәдәниятенең, хәтта шумер һ.б.борынгы культураларда да урын алуы хакында язды.

Соңгы елларда академик М.З.Зәкиев безнең Җирләрдә Болгар дәҮләтенә кадәр Үк югары мәдәнияткә ия булган тӨрки Биарм дигән дәҮләт хакында Үзенең фикерләрен язып чыкты.

Идел-Урал буйларында таралган һәм V—VII гасырларга караган акчалар һәм алтын, кӨмеш савыт-сабалардагы язулары озак вакытлар бик кҮп галимнәрнең и»тибарында булды ә.Г.МӨхәммәдиев бу язуларның борынгы, моңа кадәр легендар дип исәпләгән тӨрки цивилизация — тӨркичә һәм фарсыча Туран, кытайча Кангюй дип аталган дәҮләткә караганлыклары турында язды. Илнең Үзәге Урта Азиянең Өргәнеч шәһәре янында булган. ТӨньяктагы Кама, Урал буйлары да дәҮләтнең чик биләмәләрен тәшкил иткән. ә.Г.МӨхәммәдиев шундый тӨрки кабиләләр дип археологиядә «Имәнкискә культурасы» кабиләләрен (III гасыр ахыры — VIII йӨз башы) таный. Галим тәңкә, савыт-сабалардагы туран язулары тӨрки рун язуларына кадәр мең елдан артык элек барлыкка килгән дигән фикердә тора. Туран язулары тӨркиләргә мең еллап хезмәт иткәннәр. Алар б.э.к. барлыкка килгән арами әлифбасына якын. Арами язуы Үзе финикия язуыннан килеп чыккан. ә араминың Үзеннән соңрак сурия, гарәп, пәһләви, уйгыр, монгол язулары туган.

Болгарларга кадәр безнең якларда таралган борынгы тӨрки эзләр хакында тагын шуны әйтәсе килә. Еш кына галимнәр арасында Азов болгарларының ни Өчен нәкъ безнең якларга килҮләре хакында сҮз булып ала. Бу тӨбәкләрдә болгарларга кадәр Үк тӨрки мәдәният таралган һәм тӨрки кабиләләр

яшәгән икән, болгарларның безнең якларга килеп тӨпләнҮләре дә табигый.

Язучы, галим Нурихан Фәттахның Фест дисбесенә багышланган китабы зур кызыксыну белән укыла. СҮз XX гасыр башында ук Крит утравының Фест шәһәре янындагы борынгы сарай хәрабәләрен казыганда табылган балчыктан әвәләп эшләнгән дисктагы рәсем-язулар турында бара. Н.Фәттах моннан 3700 еллар элек тӨшерелгән рәсем-язуны тӨркичә укырга омтыла. Шаман кулында бу диск әйләнгәндә, (тәсбих тарткан кебек) спираль буенча укып, (карамыйча бармаклар белән капшап та була)һәр сҮзне әйтеп барган. Н.Фәттах фикеренчә, бу язу-дисбе борынгы Грециягә кадәр кҮп элек яшәгән һәм югары ҮсешкӘ ирешкән Крит цивилизациясенә карый. Бу китапта борынгы Шумер, Мисыр һ.б. цивилизацияләрдә дә тӨрки катлам булуы хакында языла.

Н.Фәттах фаразына аваздаш ачыш шулай ук соңгы елларда булды. Бу хакта чит ил һәм алардан кҮчерелеп Татарстан газеталарында да мәкаләләр чыкты. 1924 елда Франициянең Виши Өлкәсеннән бик кҮп кисәкләрдән торган язулы балчык тактачыклар табыла. Галимнәр аларның 4500 ел элек язылганын исбатлыйлар. Бу язулар бҮгенге кӨндә Франциянең Глозель музеенда сакланганга кҮрә, аларны Глозель язулары дип йӨртәләр. Соңгы елларда бу язуларның кҮчермәләре тӨрек галиме Кязым Миршан кулына килеп эләгә. Галим аларны, бер яктан, борынгы тӨрки руннарына, икенче яктан, этруск язуларына охшатып таң кала. ТӨрек галиме фикеренчә, тӨрки язуы булган Глозель әлифбасы нигезендә этруск, финикия, хәтта грек язулары да барлыкка килгән. Бу хакта Сорбонна университетында махсус Җыелган конференциядә дә тыңлыйлар. Анда бик борынгы заманнарда Урта Азиядән Атлантик океанга кадәр югары ҮскӘн тӨрки цивилизация булган дигән фикер әйтелә.

Элекке тӨрки дӨньясы турындагы аксиома хәленә Җиткерелгән карашларның шиккә алынуы дәвам итә. Алда китерелгән ачышлар, фикерләр чыннан да фаразлар гына булып калырмы, әллә аларны ныгытырлык башка ачышлар да булырмы — моны вакыт кҮрсәтер.

(Гамирҗан Дәүләтшин)

* * *

Хикмәт тә шунда шул. Җиргән гадәти генә тҮгел, гаҖәп кызыклы авыл булган икән ул. Вакытында мин шундый авылда яшәҮнең кадерен белмәгәнмен, аның кызыклы кешеләрен, катлаулы тарихын ӨйрәнҮгә әһәмият бирмәгәнмен. Шулай да аның Үзенчәлекләре турында миңа бу китабымда кайта-кайта сӨйләргә туры килер әле. Хәзергә артык Җәелмичә, шуларын гына әйтим: ул бик зур авыл. Анда дҮрт тӨрле халык яши: руслар, татарлар, чувашлар, мордвалар (без аларны мукшылар дип йӨртәбез). Татарлар Үзләренә, чувашлар Үзләренә аерым урам-урам булып яшиләр. ә руслар белән мукшылар — аралаш. Якынрак белеш, яки Җиргәнчә әйтсәк, знакум булмаса, без аларның кайсы мукшы, кайсы рус икәнен аермыйбыз да. ЧӨнки мукшылар кҮбесенчә Үзара да русча сӨйләшәләр. Бары да диярлек татарчаны да белә. Тик аны бик Үзләренчә итеп, Үзгәртеп сӨйлиләр: «Кая киттең?» дип сорыйсы урында «Кая киткән?» диләр, «Кая бардың?» урынына «Кая барган?» Татарлар да тӨзәтеп тормый, аларга яраклашып, «Урманга киткән», «Базарга барган» дип Җавап кайтаралар. Сорау бирергә туры килсә дә, аңарга Җиңелрәк аңлашылсын Өчен, Үзләренчәләштереп сорыйлар: «Нихәл, КуҖма дәдәй, синеке картаймаган? Авырмаган?» (Янәсе: нихәл, КуҖма агай, бик картаймыйсыңмы әле, чирләмисеңме?) Һәм Үзара бик яхшы аңлашалар.

Чувашлар турында әйтәсе дә тҮгел: Һәр чуваш Үз теле Өстенә чатылдатып русча да сӨйли, татарчаны да Үз ана теле дәрәҖәсендә диярлек белә. Хәтта Үзара сӨйләшкәндә дә, татарча гына сӨйләшеп йӨрҮчеләре бар...

(Мирсәй әмир)

* * *

«ДӨньяда... бер генә хезмәтнең дә, ихтимал, шундый хӨр, тарихның Үзе кебек чал, милли дә, интернациональ да Үз бәйрәме юктыр. ә игенчелекнең шундый бәйрәме бар. Ул бәйрәмнең туган Җире — Идел буе болгарлары яшәгән тӨбәк. Ул бәйрәмнең исеме — Сабантуй. Элек ул язгы кыр эшләрен

башлау бәйрәме булган. Хәзер исә Сабантуй — язгы эшләрне тӨгәлләҮ бәйрәме...

Кайчандыр, борынгы заманнарда, Сабантуй бәйрәмен игенчеләр генә уздырган. Хәзер исә Татарстан индустриаль республикага, борынгы Һәм яңа шәҺәрләр, иген Һәм нефть, машина тӨзелеше Һәм фән йортлары, зур культура Һәм сәнгать республикасына әйләнде. әнә шуңа кҮрә дә аның Сабантуе да, игенченеке генә булудан узып, нефтьче, машина тӨзҮче, фән-сәнгать кешесе, очучы, тимер юлчы, химикның уртак бәйрәменә әверелде...

Арыш баш кысып, серкә очырырга Җыенган кӨннәрдә була ул Сабантуй... Сабантуй атнасы кҮңелләрне Җилкендерә. Ул атнада тагын да тырышыбрак эшлисең, ул атнада искиткеч кҮңел кҮтәренкелеге, хезмәт омтылышы... ЧӨнки ул — хезмәт алдынгылары, булганнар, уңганнар бәйрәме (...)

...Ул бәйрәмдә борынгыдан килгән бик кҮп кҮркәм гадәтләрне әле дә саклыйлар. Арадан берсе — бу бәйрәмнең Идел буенда яшәгән барлык милләтләрнең дә уртак, интернациональ бәйрәме булуы. Моның тамыры тирәнгә, тарихка барып тоташа. Татарларның дини бәйрәмнәрен рус агай белмәгән. Белсә дә, ул аның мә»нәсен аңламаган. Ләкин татарның бер бәйрәмен рус яхшы белгән. Ул — Сабантуй.

Сабантуй — әдәплеләр бәйрәме. Борынгы заманнардан килгән традиция буенча, мәйдан уртасына исерек кешене бӨтенләй кертмиләр. КӨрәшкә керҮ турында уйлыйсы да юк. Мәйдан уртасына кызмача баштан килеп керҮ ул — халыкны, тәртип саклаучы аксакалларны ихтирам итмәҮ дигән сҮз. Халык мондый кешене гафу итми, исерек кҮренсә, таза егетләр аны тиз генә мәйдан уртасыннан алып чыгып китәләр. Элек-электән шулай килгән...

Татар авылларында хезмәт сӨймәгән, эш эшләмәгән кешегә, борынгы заманнардан килгән гадәт буенча, урын булмаган...

Ләкин авылда бер-ике кеше Сабантуй алдыннан 10-15 кӨн кыр эшләренә йӨрмәгән. Моңа халык Үзе юл куйган, Үзе шулай кушкан. Ул кешегә мондый вакытта зур бер сарык суеп ашатканнар, алдында теләгәнчә йомырка, бал-май торган. Теге кеше ял иткән, ашаган, кӨч Җыйган. Ул — кӨрәшче. Сабантуйда аңа шушы авылның данын яклап кӨрәшергә кирәк булачак. Карт-

Картларның бӨтен Өмете шунда... КӨрәшченең татар халкы арасында абруе искиткеч. Хәзер дә шулай: Сабантуйда, гадәттә, колхозның иң тырыш механизаторлары, терлекчесе, шоферы кӨрәшә, арадан берсе батыр кала. Эшлексезләрне, колхоздан колхозга кҮчеп, «озын акча» эзләп читтә йӨргәннәрне колхоз Сабантуенда яратмыйлар...

КӨрәшне кҮзәтеп торучылар — авылның иң могтәбәр картлары...

ТҮгәрәк эчендә, озын таяклар тотып, тәртип саклап йӨрҮче картларны Сабантуйда әле дә кҮрергә мӨмкин...

Моннан биш йӨз ел элек, Җиде йӨз ел элек ничек капчык сугышсалар, әле дә шулай. Борынгы заманнарда ук ничек кашыкка тавык йомыркасы куеп, кашык кабып йӨгерешсәләр — әле дә шулай. Матур гадәтләр шулай саклана алар. Сабантуй йоласы, аның Җырлары гасырлар буе халык кҮңелендә, телендә яшәгән, шомарган. Ул йолалар халыкның Үзе кебек Үк кӨчле, яшәҮчән булган. әнә шуңа кҮрә дә алар безнең кӨннәргә кадәр килеп Җиткәннәр.

...Сабантуй атнасы тәмам. Бәйрәмгә кайткан кунаклар да инде китә башлыйлар. Сабантуй рухы кунаклар белән шәһәргә кҮчә...

Авыл Җәйге кыр эшләренә әзерләнә. ә Сабантуй булган мәйданның бер кырыенда, әле генә Үткән хезмәт бәйрәменең матур истәлеге булып, зәңгәр кҮккә ашкан ак колга Җәйге Җилдә чайкалып утыра — Җиңелчә сызгырып тыныч хезмәткә мәдхия Җырлый. Ул колга шулай Җәй буе кояшта ялтырап утырыр, иген басуындагы комбайн штурвалындагы егет тә, иртән фермага баручы кыз да аңар карап хезмәт бәйрәмен искә алыр, матур хисләр һәркайсын хезмәткә рухландырыр. Җилгә чайкалып утырган ул колгага вакыт-вакыт авылның ак сакаллы карты да кҮз салыр: ул колга аның типсә тимер Өзәрдәй таза вакытын, кызыл башлы сӨлгеләрне бӨтереп бил алышкан чакларын хәтерләтер...

әнә шулай кадерле, бик кадерле йола ул Сабантуй дигән халык бәйрәме!

(Мљхђммђт Мәһдиев)

* * *

Чәй Өстәленә чәчәкле ашъяулык Җәелә. Өстәл уртасына буйдан-буйга варенье, бал, шикәр, конфет салынган вазалар тезеп чыгыла. Аларның ике ягына роза, кош теле, бавырсак, пәхләвә, чәкчәк, талкыш кәләвә кебек камыр ашамлыклары куялар. Һәр кунак алдына десерт тәлинкәсе белән тӨрле камыр азыгы — паштет, мҮк Җиләге бәлеше, эремчек бәлеше Һәм башкаларны куярга кирәк. Тәлинкәдә Өч тӨрле ризык булырга тиеш.

Өстәлнең берничә Җиренә сай тәлинкәгә юка гына итеп телемләп лимон куярга кирәк. Кунаклар Өстәл янына утырып беткәч, чәй китерәләр. Һәр чынаяк тәлинкәсенә балкашык куела. Кунаклар розеткаларына варенье салып ала алсын Өчен, Һәр варенье вазасында да балкашык булырга тиеш. Кунаклар кҮп булмаса, самоварны Өстәлгә куярга мӨмкин. Ул табынны бизәп торачак, чәй дә тәмлерәк тоелачак.

Чәй эчкәннән соң, Өстәлне Җыештырырга, махсус щетка белән тәлинкәгә ризык валчыкларын себереп алырга да, вазалар белән Җиләк-Җимеш — алма, груша, виноград, әфлисун Һәм башкаларны чыгарырга кирәк.

(Ю.әхмәтҖанов. Татар халык ашлары)

Таблица гласных звуков

Гласные	Написание	Примеры
мягкие (переднего ряда)	ә, Θ, Y, е (э), и	әни, әнә; Θлеш, Θй, кΘз, кΘймә; Yзем, сYз, кYрY, бел, эт, керпе, элгеч; ил, имән, тимер, икмәк
твердые (заднего ряда)	а, о, у, ы	ат, ата, бар; олы, тоз; урам, кул, тору; ылыс, кыр, туры

Закон сингармонизма

Виды сингармонизма	Примеры	
гармония по ряду а-ә, у-Y, о-Θ, ы-е (э)	ба-ра-лар-мы? бә-рә-ләр-ме? у-ра-лар-мы? Y-рә-ләр-ме?	то-ра-лар-мы? тΘ-рә-ләр-ме? ы-ша-ныч-лы-мы? эш-лек-ле-ме?
губная гармония о → ы → о Θ → е → Θ	солы [соло] коры [късоро] болын [болон]	сΘлге [сΘлгΘ] кΘзге [кΘзгΘ] тΘтен [тΘтΘн]

Типы слогов

Типы	Примеры
гласный	а-па, ә-ни, у-рам, Y-лән, о-лы, ы-лыс, и-дән, Θ-леш
гласный+согласный	ал-да, эн-кәй, ур-та, Yс-те, он, Θн, ит
согласный+гласный	та-ра, тә-рә-зә, ку-рай, кY-лә-гә, то-ра, тΘ-рә, ни-чә, ни-гә, ти-рә, те-ре, сөй-лә
согласный+гласный+согласный	бар-ды, бәр-де, куй-ган, кYр-де,

	тор-ды, тӨр-де, кил-де, бел-де, кӨл-де, тот-ты
гласный+согласный+согласный (р, т, й, н, л)	ант, әйт, илт, урт, алт-мыш
соглас-ный+гласный+согласный+согласный (р, т, й, л)	кайт, кӨрт, керт, тӨрт, дерт, дҮрт, шо-мырт

Имена существительные с аффиксами принадлежности

	ана	**кӨймә**	**ут**	**сӨт**	**тай**	**чәй**
Единственное число						
1 л.	ана-м	кӨймә-м	ут-ым	сӨт-ем	таем (тай-ым)	чәем (чәй-ем)
2 л.	ана-ң	кӨймә-ң	ут-ың	сӨт-ең	таең (тай-ың)	чәең (чәй-ең)
3 л.	ана-сы	кӨймә-се	ут-ы	сӨт-е	тае (тай-ы)	чәе (чәй-е)
Множественное число						
1 л.	ана-быз	кӨймә-без	ут-ыбыз	сӨт-ебез	таебыз (тай+ыбыз)	чәебез (чәй+ебез)
2 л.	ана-гыз	кӨймә-гез	ут-ыгыз	сӨт-егез	таегыз (тай+ыгыз)	чәегез (чәй+егез)
3 л.	ана-лары	кӨймә-ләре	ут-лары	сӨт-ләре	тай-лары	чәй-ләре

	тау	**ҮлчәҮ**	**туп**	**мәктәп**	**кунак**	**чәчәк**
Единственное число						
1 л.	тавым	Үлчәвем	туб-ым	мәктәб-	кунаг-	чәчәг-ем

	(тау-ым)	(ҮлчәҮ-ем)	(туп+ым)	ем (мәктәп+ем)	ым (кунак+ым)	(чәчәк+ем)
2 л.	тавың (тау-ың)	Үлчәвең (ҮлчәҮ-ең)	туб-ың (туп+ың)	мәктәб-ең (мәктәп+ем)	кунаг+ың (кунак+ың)	чәчәг-ең (чәчәк+ең)
3 л.	тавы (тау+ы)	Үлчәве (ҮлчәҮ+е)	туб-ы (туп+ы)	мәктәб-е (мәктәп+е)	кунаг-ы (кунак+ы)	чәчәг-е (чәчәк+е)
Множественное число						
1 л.	тавыбыз (тау+ыбыз)	Үлчәвебез (ҮлчәҮ+ебез)	туб-ыбыз (туп+ыбыз)	мәктәб-ебез (мәктәп+ебез)	кунаг-ыбыз (кунак+ыбыз)	чәчәг-ебез (чәчәк+ебез)
2 л.	тавыгыз (тау+ыгыз)	Үлчәвегез (ҮлчәҮ+егез)	туб-ыгыз (туп+ыгыз)	мәктәб-егез (мәктәп+егез)	кунаг-ыгыз (кунак+ыгыз)	чәчәг-егез (чәчәк+егез)
3 л.	тау-лары	ҮлчәҮ-ләре	туп-лары	мәктәп-ләре	кунак-лары	чәчәк-ләре

Связь имен существительных с именем существительным (изафет)

I тип	II тип	III тип
имя + имя	имя + имя (-ы/-е, -сы/-се)	имя (-ның/-нең) + имя (-ы/-е, -сы/-се)
агач кашык	Һава флот-ы	абый-ның кита(п)б-ы

тимер ишек	шәһәр транспорт-ы	әлфия-нең яулы(к)г-ы
алтын алка	агач тамыр-ы	абый-ның ба(у)в-ы
кӨмеш беләзек	китап тыш-ы	әни-нең шәл-е
таш кҮпер	колхоз Җир-е	әти-нең эш-е
калай савыт	алма тӨш-е	Татарстан-ның баш-кала-сы
	Казан шәһәр-е	әни-нең алка-сы
	Идел елгас-ы	малай-ның әни-се
	авыл кеше-се	

Местоимения

№ п/п	Разряды местоимений	Примеры	
1.	Личные	мин син ул	без сез алар
2.	Указатель-ные	бу ул алай болай шулай тегеләй	тege шушы шул мондый шундый әнә, менә
3.	Определи-тельные	Үз һәр һәммә барча	һәрбер бар барлык

№ п/п	Разряды местоимений	Примеры	
4.	Вопроси- тельные	кем? ни? нәрсә? ничек? нинди? нигә? ничәнче? ник?	нигә? ни Өчен? кая? кайсы? кайчан? кайда? кайдан? каян?
5.	Неопреде- ленные	кемдер нәрсәдер нидер ниндидер ничәдер ничектер никтер нигәдер каядыр кайсыдыр кайчандыр кайдадыр кайдандыр	әллә кем әллә нәрсә әллә ни әллә нинди әллә ничә әллә ничек әллә ник әллә нигә әллә кая әллә кайсы әллә кайчан әллә кайда әллә кайдан
6.	Отрица- тельные	Һични Һичнәрсә Һичкем Һичнинди Һичничек Һичкайчан Һичкайсы Һичбер Һичкайдан Һичкаян Һичкайда	берни бернәрсә беркем бернинди берничек беркайчан беркайсы беркая беркайдан беркаян беркайда

Падежное склонение отдельных местоимений

Падежи	Местоимения						
	мин	*син*	*ул*	*Үзе*	*бу*	*шул*	*теге*
имени-тельный	мин	син	ул	Үзе	бу	шул	теге
родитель-ный	минем	синең	аның	Үзенең	моның	шуның	тегенең
направи-тельный	миңа	сиңа	аңа	Үзенә	моңа	шуңа	тегеңә
винитель-ный	мине	сине	аны	Үзен	моны	шуны	тегене
исходный	миннән	синнән	аннан	Үзеннән	моннан	шуннан	тегеннән
местно-временной	миндә	синдә	анда	Үзендә	монда	шунда	тегендә

Склонение местоимения **үз** (сам, свой) *с аффикса-ми принадлежности*

Падежи	Местоимения					
	Үзем	*Үзең*	*Үзе*	*Үзебез*	*Үзегез*	*Үзләре*
имени-тельный	Үз-ем	Үз-ең	Үз-е	Үз-ебез	Үз-егез	Үз-ләре
роди-тельный	Үз-ем-нең	Үз-ең-нең	Үз-е-нең	Үз-ебез-нең	Үз-егез-нең	Үз-ләре-нең
направи-тельный	Үз-ем-ә	Үз-ең-ә	Үз-е-н-ә	Үз-ебез-гә	Үз-егез-гә	Үз-ләре-н-ә
вини-тельный	Үз-ем-не	Үз-ең-не	Үз-е-н	Үз-ебез-не	Үз-егез-не	Үз-лә-ре-н
исход-ный	Үз-ем-нән	Үз-ең-нән	Үз-е-н-нән	Үз-ебез-дән	Үз-егез-дән	Үз-ләре-н-нән
местно-времен-ной	Үз-ем-дә	Үз-ең-дә	Үз-е-н-дә	Үз-ебез-дә	Үз-егез-дә	Үз-ләре-н-дә

Обычный порядок слов в повествовательном предложении

Обстоятельства времени и места	Группа подлежащего (с определением)	Группа сказуемого (дополнения, обстоятельства)	Сказуемое
БерсекӨнгә мәктәптә	спорт бәйрәме	сәгать дҮрттә	башлана.

Обычный порядок слов в вопросительном предложении

I.

Обстоятельства времени и места	Группа подлежащего (с определением)	Вопросительное местоимение	Сказуемое
Иртәгә безнең сыйныф бҮлмәсендә	математика олимпиадасы	ничәдә	башлана?

II.

Обстоятельства времени и места	Группа подлежащего (с определением)	Группа сказуемого (дополнения, обстоятельства)	Сказуемое с аффиксами вопроса -мы/-ме?
БҮген Актлар	чыгарылыш	сәгать Җидедә	башланамы?

залында	кичәсе		

Тематические группы глаголов

Глаголы движения	Глаголы действия	Глаголы процесса	Глаголы состояния	Глаголы отношения	Глаголы поведения	Глаголы звучания	Глаголы речи	Глаголы мышления	Глаголы чувствительного восприятия	Образоподражания
бар-	казы-	Өй-	чирлә-	хӨрмәт ит-	мактан-	яңгыра-	сӨйлә-	фикерлә-	кҮр-	елкылда-
кер-	ур-	кайна-	авыр-	хыянәт ит-	хәйләлә-	шаула-	әйт-	уйла-	сиз-	Җемелдә-
кҮч-	тура-	агар-	йокла-	ихтирам ит-	әшәкелән-	чылтыра-	тиргә-	аңла-	ишет-	бҮлтәй-
кҮтәрел-	чәч-	дымлан-	туң-	яманла-	мәсхәрәлә-	челтерә-	әрлә-	тӨшен-	той-	ялт-йолт кил-
тӨш-	ю-	юкар-	шаккат-	макта-	ерткычлан-	дыңгырда-	ялганла-	сана-	сиземлә-	дер-дер калтыра-
чык-	яр-	суын-	курык-	хурла-		гӨрселдә-	сора-	бел-		Җем-Җем ит-
юнал-	тек-	кыюлан-	сабыр ит-			мӨгрә-	дәш-	таны-		
бат-	Җиң-	акыллылан-	шатлан-			кешнә-	эндәш-			
атла-	берләш-	яшәр-	кайгыр-			сайра-	бәхәсләш-			
йӨгер-	дәвала-	картай-	сагын-			Өр-	Җавап бир-			
йӨз-	укы-	тундыр-				Үкер-	сора-			
чап-		яктыр-				акыр-	белеш-			
юрт-		Җиллә-				бакыр-	килеш-			
Үрмәлә-		караңгылан-				шартла-	боер-			
ак-						чыңла-	куш-			
хәрәкәт ит-							Үгетлә-			
							сәламлә-			

Формы времен изъявительного наклонения

Настоящее	Прошедшее категорическое	Прошедшее результативное	Прошедшее незаконченное	Прежде прошедшее	Прошедшее многократное	Будущее неопределенное	Будущее категорическое время	Будущее в прошедшем
-а/-ә -ый/-и	**-ды/-де -ты/-те**	**-кан/-кән -ган/-гән**	**-а иде/-ә иде -ый иде/-и иде**	**-кан иде/-кән иде -ган иде/-гән иде**	**-а торган иде/-ә торган иде -ый торган иде/-и торган иде**	**-ыр/-ер -ар/-әр/-р**	**-ачак/-әчәк -ячак/-ячәк**	**-ачак иде/-әчәк иде -ячак иде/- ячәк иде**
бара	бар-ды	бар-ган	бар-а иде	бар-ган иде	бар-а торган иде	бар-ыр	бар-ачак	бар-ачак иде
әйтә	әйт-те	әйт-кән	әйт-ә иде	әйт-кән иде	әйт-ә торган иде	әйт-ер	әйт-әчәк	әйт-әчәк иде
укый	укы-ды	укы-ган	ук(ы)-ый иде	укы-ган иде	ук(ы)-ый торган иде	укы-р	укы-ячак	укы-ячак иде
сӨйли	сӨйлә-де	сӨйлә-гән	сӨйл(ә)-и иде	сӨйлә-гән иде	сӨйл(ә)-и торган иде	сӨйлә-р	сӨйлә-ячәк	сӨйлә-ячәк иде
кайта	кайт-ты	кайт-кан	кайт-а иде	кайт-кан иде	кайт-а торган иде	кайт-ыр	кайт-ачак	кайт-ачак иде
						яз-ар		
						кӨт-әр		

Спряжение желательного наклонения по лицам и числам

		Утвердительная форма		Отрицательная форма	
Число	Лицо	твердый вариант	мягкий вариант	твердый вариант	мягкий вариант
Единственное	I	бар-**ый-м**	кил-**и-м**	бар-**м-ый-м**	кил-**м-и-м**
Множественное	I	бар-**ый-к**	кил-**и-к**	бар-**м-ый-к**	кил-**м-и-к**

Времена глаголов изъявительного наклонения

Названия времен	Показатели
Настоящее время	-а/-ә, -ый/-и
Прошедшее категорическое время	-ды/-де, -ты/-те
Прошедшее результативное время	-кан/-кән, -ган/-гән
Прошедшее незаконченное время	-а иде/-ә иде, -ый/-и иде
Давнопрошедшее время	-ган иде/-гән иде, -кан иде/-кән иде
Прошедшее многократное время	-а торган иде/-ә торган иде, -ый торган/-и торган иде
Будущее неопределенное время	-ыр/-ер, -ар/-әр, -р
Будущее категорическое время	-ачак/-әчәк, -ячак/-ячәк
Будущее-прошедшее время	-ачак иде/-әчәк иде, -ячак иде/-ячәк иде

Неличные формы глагола

Деепричастие	Причастие		Имя действия	Инфинитив
1. -ып/-еп/-п	**1. -учы/-Үче**	**4. -ачак/-әчәк**	**-у/-Ү**	**-рга/-ргә**
		-ячак/-ячәк		**-ырга/-ергә**
2. -кач/-кәч	**2. -а торган /**			**-арга/-әргә**
-гач/-гәч	**-ә торган**	**5. -ыр/-ер/-р**		
	-ый торган /	**-ар/-әр**		
3. -а/-ә	**-и торган**			
-ый/-и				
	3. -кан/-кән			
4. -канчы/-кәнче	**-ган/-гән**			
-ганчы/-гәнче				
1. бар-ып	1. бар-учы	кер-Үче		
кер-еп	сайла-учы	сӨйлә-Үче	бар-у	сайла-рга

сайла-п				
сӨйлә-п	2. бар-а торган	кер-ә торган	сӨйлә-Ү	сӨйлә-ргә
	сайл-ый торган	сӨйл-и торган		
2. кайт-кач			кер-Ү	бар-ырга
кит-кәч	3. кайт-кан	кит-кән		
бар-гач	бар-ган	кил-гән	сайла-у	кер-ергә
сайла-гач	сайла-ган	сӨйлә-гән		
сӨйлә-гәч			кӨл-Ү	яз-арга
3. бара-бара	4. бара-чак	килә-чәк	әйт-Ү	кит-әргә
керә-керә	кайт-ачак	кер-әчәк		
сайлый-сайлый	сайла-ячак	сӨйлә-ячәк	кит-Ү	
сӨйли-сӨйли				
4. бар-ганчы	5. бар-ыр	кер-ер		
сӨйлә-гәнче	яз-ар	кӨт-әр		
кайт-канчы	сайла-р	сӨйлә-р		
кит-кәнче				

Залоги

Залог	Значение	Аффиксы	Примеры
Основной	действие производится субъектом (грамматическим подлежащим)	нулевая форма	(ул) бара, (ул) әйтә
Возвратный	действие возвращается к субъекту	-ын/-ен, -н	(ул) ю-**ын-а**, (ул) ки-**ен-ә**
Страдательный	действие производится объектом (грамматическим подлежащим)	-ыл/-ел,-л; -ын/-ен, -н	ю-**ыл-а**, ки-**ел-ә**, башла-**н-а**
Взаимо-совместный	действие производится несколькими субъектами	-ыш/-еш, -ш	ю-**ыш-а**, бир-**еш-ә**, эшлә-**ш-ә**
Понудительный	действие производится	-дыр/-дер, -тыр/-тер, -т	яз-**дыр**, әйт-**тер**, сӨйлә-**т**,

	грамматическим дополнением	-ар/-әр, -ыр/-ер, -кыр/-кер, -гыр/-гер, -гыз/-гез, -каз/-кәз, -кыз/-кез, -сәт, -ыз/-ез	кайт-**ар**, ят-**кыр**, мен-**гер**, тер-**гез**, ят-**кыз**, кҮр-**сәт**, там-**ыз**

Порядок добавления аффиксов к глагольному корню

							Формирующие аффиксы			
Глагол	Корень	Словообразовательный аффикс	залог	аффикс повторяемости действи	аффикс отрицания	аффикс наклонения	причастие, деепричастие, имя действия, инфинитив	время	лицо, число	Вспомогательный глагол
эшләт мәссез	эш	-лә	-т	——	-мә	——	——	-с	-сез	——
баргалаасалар	бар	——	——	-гала	——	-са	——	——	-лар	——
эшләтте-рергә	эш	-лә	-, -тер	——	——	——	-ергә	——	——	——
бара торган	бар	——	——	——	——	——	-а торган	——	——	——
кайта тордылар	кайт	——	——	——	——	——	-а	——	——	торды-лар
кайтарткаламагач	кайт	——	-ар, -т	-кала	-ма	——	-гач	——	——	——
эшләм	эш	-лә	——	——	-мә	——	——	-ячәк	-без	——

ә-ячәкбез										
иялəштерY	ия	-ләш	-тер	——	——	——	-Y	——	——	——
аңлатыр-быз	аң	-ла	-т	——	——	——	——	-ыр	-быз	——
сӨйләшсәк	сӨйлә	——	-ш	——	——	-сә	——	——	-к	——
ясаш-тыр-гала-мыйча	яса	——	-ш, -тыр	-гала	-м	——	-ыйча	——	——	——

Разряды имен числительных

Количественное числительное	Порядковое числительное	Разделительное числительное	Приблизительное числительное	Собирательное числительное
бер	бер-енче	бер-әр	——	бер-әY
ике	ике-нче	ике-шәр	ике-ләп (бер-ике)	ик(е)-әY
Өч	Өч-енче	Өч-әр	Өч-ләп (ике-Өч)	Өч-әY
алты	алты-нчы	алты-шар	алты-лап (биш-алты)	алт(ы)-ау
ун	ун-ынчы	ун-ар	ун-лап (ту-гыз-ун)	ун-ау
илле	илле-нче	илле-шәр	илле-ләп (илле-алтмыш)	——

Разряды наречий

Наречия образа действия	Наречия меры и степени	Наречия места	Наречия времени	Наречия причины и цели	Наречия сравнения

тиз	бик	ерак	хәзер	юри	кӨмештәй
аягҮрә	шактый	якын	иртәгә	юкка	мамыктай
әкрен	аз	югары	бҮген	бушка	яшьләрчә
яланаяк	бераз	тҮбән	кичә	әрәмгә	корычтай
тын	кҮп	янәшә	кӨндез	тиккә	картларча
ашык-пошык	озак	рәттән	быел	заяга	китапча
кинәт	байтак	аста	былтыр	тикмәгә	
тора-бара	бӨтенләй	өстә	бераздан	тиктомалга	
ҖәяҮ	тулаем	монда	тиздән		
бертавыштан	тулысынча	биредә	кышын		
Өзлексез	Өлешчә	анда	Җәен		
искәрмәстән			кӨзен		
тӨрлечә			язын		
бергә			иртән		
берьюлы			кичен		
ӨчәҮләп			элек		

Классификаци частиц по значению

Указа-тельные	Определи-тельно-уточни-тельные	Ограничи-тельно-выделитель-ные	Отрица-тельные	Вопроси-тельные	Модальные	Экспрессив-но-эмоциональ-ные
әнә менә	нәкъ	бары бары тик гына/генә, кына/кенә фәкать	Һич тҮгел	-мы/-ме әллә -мыни/-мени соң	әллә -дыр/-дер, -тыр/-тер	бик бит да/дә, та/тә әле инде ич иң ла/лә лабаса/ләбаса -сана/-сәнә ук/Үк хәтта -чы/-че

Правописание частиц

Частицы, которые пишутся перед словом		Частицы, которые пишутся после слова		Частицы, которые пишутся до и после слова	
через дефис	раздельно	слитно	раздельно	слитно	раздельно
Өр-яңа	**иң** зур	**Һич**нинди	белми **тҮгел**	белми**ни**	бир **әле**

чем-кара	**нәкъ** Үзе	**һич**кайчан	ул **гына**	беләсеңме	**әле** китмәде
ямь-яшел	**Җете** кызыл	**һич**бер	китап **кына**	кил**сәнә**	әйттеләр **әллә**
кып-кызыл	**тома** сукыр	**һич**кем	син **дә**	кайт**сана**	**әллә** кайт-тылар
кҮм-кҮк	**иң** матур	**һич**нәрсә	гел **генә**	кайттың**мы**	**инде** килде
	бик сӨйкемле		белә **бит**	кҮрмәдең**ме ни**	килде **инде**
			бас **кына**	язган**дыр**	
			әйт **инде**	кил**че**	
			кил **әле**	матур**дыр**	
			әйткәч **Үк**		
			беләләр **ич**		
			утыра **ич**		

Классификация союзов и союзных слов

Сочинительные			Подчинительные
соединительные	разделительные	Противительные	
һәм вә да/дә та/тә тагын тагы ни...ни янә	я яки яисә әле...әле	ә әмма ләкин тик исә фәкать бары мәгәр хәлбуки	чӨнки ки гҮя гҮяки әгәр хәтта әйтерсең диярсең гәрчә я»ни аеруча бигрәк тә

Местоименно-соотносительные слова

В придаточном предложении	В главном предложении		В придаточном предложении	В главном предложении
кемнең кемне	шуның шул		кҮпме кҮпме	шулкадәр шулхәтле

кемнең	щул
кемнән	шул
кемдә	шул
кемгә	шул
кем	шуның
кем	шул
кем	шуны
кем	шунда
кемнең	шуннан
кемнең	шунда
кемне	шуны
кемне	шуңа
кемне	шуның
кемне	шунда
кемнән	шуннан
кемнән	шуны
кемгә	шуңа
кемгә	шуның
кемгә	шунда
кайсы	шунда
кайдагы	шундагы
кайдагы	шул
ни	шул

кҮпме	бӨтенесе
кҮпме	барысы
кҮпме	шулчаклы
кайда	шунда
кайдан	шуннан
никадәр	шул кадәр
ничаклы	шул чаклы
кҮпме	шул кадәрле
кая	шунда
кайсы	шундагы
нинди	шуңа карап
кҮпме	шул дәрәҖәдә
ничек	шулай
ничек	шундый
нинди	шулай
ни	шуны
ни	Һәммәсен
кай вакыт	шул вакыт
кай урын	шул урын
кем Өчен	шуның Өчен
кем	аның
кемдә	анда
кемдәге	андагы...

Друзья!

Если вам захочется дальше изучать татарский язык, вы сможете обратиться и к другим изданиям.

ثитература

(әдәбият)

Асадуллин А.Ш. Учимся говорить, читать и писать по-татарски. — Казань: Магариф, 1993. — 152 с.

Асадуллин А.Ш., Асадуллин Ф.А. Ключ к языку (Тел ачкычы): Русско-татарско-английский картинный словарь. — Казань: Магариф, 1996. — 200 с.

Бадиков К.Г. Уроки татарского языка. Самоучитель. — Казань, 1993.

Габдулхаков В.Ф. Современная языковая коммуникация и технология развития речевой деятельности в условиях билингвизма. — Казань: Хәтер, 1998. — 207 с.

Газеев А.А. Обучение татарскому языку русскоязычных школьников и взрослого населения. Учебно-методическое пособие. — Казань: Таң—Заря, 1997. — 180 с.

Газизов Р.С. Татарский язык (дял самостоятельно изучающих). — Казань: Таткнигоиздат, 1960. — 252 с.

Ибрагимов Т. Ускоренное обучение татарскому языку. — Казань: КГУ, 1993. — 122 с.

Курбангалиев М., Газизов Р. Систематическая грамматика татарского языка в сравнении с грамматикой русского языка. — Казань: Татиздат, 1932. — 171 с.

Литвинов И.Л. Я начинаю говорить по-татарски. — Казань, 1994. — 319 с.

Сабирова Г.С., Сабиров Р.А. ثурс самоучителя татарского языка. حауч. ред. — проô. Саôиуллина Ф.С. — Альметевск, 200. — 345 с.

Салехова Н.Х., Максимова А.К., Харисова Ч.М. Интенсивное обучение татарскому языку (Практический курс). — Казань: Магариф, 1993. — 128 с.

Сафиуллина Ф.С. Базовый татарско-русский и русско-татарский словарь для школьников. — Казань: Хәтер, 1997 . — 64 б.

Сафиуллина Ф.С., Фатхуллова К.С. Татар теленнән тестлар һәм кроссвордлар. — Казань: Хәтер, 1998. — 94 б.

Сафиуллина Ф.С., Галиуллин К.Р. Русско-татарский разговорник. — Казань: Тат.кн.изд-во, 1986. — 304 с.

Сафиуллина Ф.С., Галиуллин К.Р. Тематический русско-татарский словарь. — Казань: Тат.кн.изд-во, 1989. — 288 с.

Сафиуллина Ф.С. Татарский язык. Самоучитель. — Казань: Таткнигоиздат, 1991. — 445 с.

Сафиуллина Ф.С., Юсупова А.Ш. Изучаем татарский язык: Пособие для начинающих. — Казань: Союз журналистов ТССР, 1991. — 122 с.

Сафиуллина Ф.С. Татарский язык в диалогах. — Казань: Магариф, 1994. — 221 с.

Сафиуллина Ф.С. Карманный татарско-русский и русско-татарский словарь. — Казань: Татр.кн.изд-во, 1996. — 285 с.

Сафиуллина Ф.С., Ризванова Л.М. Татарча-русча антонимнар сҮзлеге. — Казан: Хәтер, 1997. — 96 б.

Сафиуллина Ф.С., Ризванова Л.М. Татар теленеٳ омонимнар сҮзлеге. — Казан: Хәтер, 1997. — 96 б.

Сафиуллина Ф.С., Фатхуллова К.С. и др. Татарский язык. Интенсивный курс. — Казань: Хәтер, 1998. — 272 с.

Сафиуллина Ф.С., Фатхуллова К.С. Татарский язык. Интенсивный курс. — Казань: Хәтер, 1999. — 448 с.

Сафиуллина Ф.С., Фатхуллова К.С. ژатар теленә өйрәтү («Татарский язык. Интенсивный курс». (Казань: Хәтер, 1998, 1999.) китабы белән ٲләүче укыиучылар өчен методик кулланма). — تазан: صәтер, 1999. — 96 с.

Сафиуллина Ф.С., Шарафиева Г.Р. Учат таблица и схемы. — Казань: Магариф, 1998. — 96 с.

Сафиуллина Ф.С. Татарско-русский иллюстрированный словарь для малышей. — Казань: Заман, 1998. — 151 с.

Ханбикова Ш.С., Сафиуллина Ф.С. Синонимнар сҮзлеге. — Казан: Хәтер, 1997. — 256 б.

Харисов Ф.Ф., Харисова Ч.М. Мой первый татарский словарь: Иллюстрированный татарско-русский словарь. — Казань: Магариф, 1995. — 160 с.

Внимание!!! При окончательном варианте **правильно** проставить страницы!

Содержание

От автора	
Урок первый.	Особенности татарского языка.
Урок второй.	Фонетические особенности татарского языка (гласные звуки).
Урок третий.	Как спросить?
Урок четвертый.	Согласные звуки в татарском языке.
	Утверждение и отрицание. Диалоги.
Урок пятый.	Особенности слогоделения.
	Ударение.
	Множественное число существительных.
	О средствах, выражающих принадлежность.
	Диалоги. Задания.
Урок шестой.	Некоторые графические правила татарского языка.
	Цвета.
	Принадлежность (множественное число).
	Числительное. Порядковые числительные.
Урок седьмой.	Как узнать время? Диалоги.
	О падежах.
	Части тела человека.
	Родительный падеж.
	Местно-временной падеж.
	О семье. Диалоги. Задания.
Урок восьмой.	Повторение пройденного. Обобщающий урок.
	О доме и квартире.
	Тюрко-татарские заимствования в русском языке.

	Диалоги. Задания.
Урок девятый.	Глагол. Желательное наклонение. Повелительное наклонение. Диалоги. Задания.
Урок десятый.	Приветствия. Направительный падеж. Диалоги. Задания.
Урок одиннадцатый.	Времена глаголов. Настоящее время. Диалоги. Задания.
Урок двенадцатый.	Винительный падеж. Диалоги. Указательные местоимения в различных падежах. Диалоги. Задания.
Урок тринадцатый.	Исходный падеж. Диалоги. Задания.
Урок четырнадцатый.	Прилагательные. Диалоги. Степени прилагательных (сравнительная, превосходная). Диалоги.
Урок пятнадцатый.	Школа. Диалоги. Задания.
Урок шестнадцатый.	Продукты питания. Овощи и фрукты. Рынок. Диалоги.
Урок семнадцатый.	Повторение прошедшего урока. Диалоги. Задания.
Урок восемнадцатый.	Прошедшее категорическое время. Диалоги. Задания.
Урок девятнадцатый.	Деньги. Рынок. Магазины. Диалоги.
Урок двадцатый.	Повторение пройденного. Прошедшее неочевидное (неопределенное) время. Диалоги. Который час? Диалоги. Задания. Время. Диалоги.

	Сколько Вам (тебе) лет?
Урок двадцать первый.	Времена года. Диалоги. Задания.
Урок двадцать второй.	Незавершенное прошедшее время. Диалоги. Задания.
Урок двадцать третий.	Стереотипы общения. Диалоги.
Урок двадцать четвертый.	Книга. Печать. Конструкция -ган/-гђн, -кан/-кђн + аффиксы принадлежности + бар (юк). Диалоги. Задания.
Урок двадцать пятый.	Давнопрошедшее время. Задания.
Урок двадцать шестой.	Татарская кухня. Диалоги. Задания.
Урок двадцать седьмой.	Повторяемое прошедшее время. Диалоги. Задания. Дикие птицы.
Урок двадцать восьмой.	Образование. Профессии. Диалоги. Задания.
Урок двадцать девятый.	Одежда. Обувь. Украшения. Диалоги. Указательные местоимения. Диалоги.
Урок тридцатый.	Дни недели. Диалоги. Будущее время. Задания.
Урок тридцать первый.	Будущее в прошедшем. Диалоги. Отрицательная форма глаголов будущего времени. Задание.
Урок тридцать второй.	Употребление послелогов.

	Диалоги.
Урок тридцать третий.	Послелоги (продолжение). Диалоги. Задания.
Урок тридцать четвертый.	Повторение пройденного материала. Диалоги. Задания.
Урок тридцать пятый.	Послеложные слова. Диалоги. Задания.
Урок тридцать шестой.	Частицы. Диалоги.
Урок тридцать седьмой.	Частицы (продолжение). Диалоги.
Урок тридцать восьмой.	Выражение условия. Диалоги. Народные приметы.
Урок тридцать девятый.	Разговор по телефону. Задания.
Урок сороковой.	Выражение временных отношений. Диалоги.
Урок сорок первый.	Как выразить желание? Диалоги.
Урок сорок второй.	Возможно или невозможно? Диалоги. Переводим.
Урок сорок третий.	Парные слова. Диалоги.
Урок сорок четвертый.	Выражение пространственных отношений. Диалоги. Задания.
Урок сорок пятый.	Тюрко-татарские заимствования в русском языке (беседа со специалистом).
Урок сорок шестой.	Глаголы в татарской речи. Задания.
Урок сорок седьмой.	Глаголы в татарской речи (продолжение). Диалоги. Задания.

Урок сорок восьмой.	Транспорт. Почта. Телефон. Телеграф. Диалоги. Отдых. Диалоги. Печать. Диалоги. Здоровье. Диалоги.
Урок сорок девятый.	Повторение и обобщение пройденного. Работа по текстам.
Урок пятидесятый.	Вводные слова. Диалоги.
Урок пятьдесят первый	Обобщение пройденного материала. Н.Нђќми. Татар теле.
Приложение 1. *(Кушымта).*	Г.Бђширов. Мђзђклђр. Ш.Галиев. Хикмђтле сњзлђр. Татар поэзиясеннђн њрнђклђр. Текстлар.
Приложение 2.	Таблицы.
Литература.	
Содержание.	